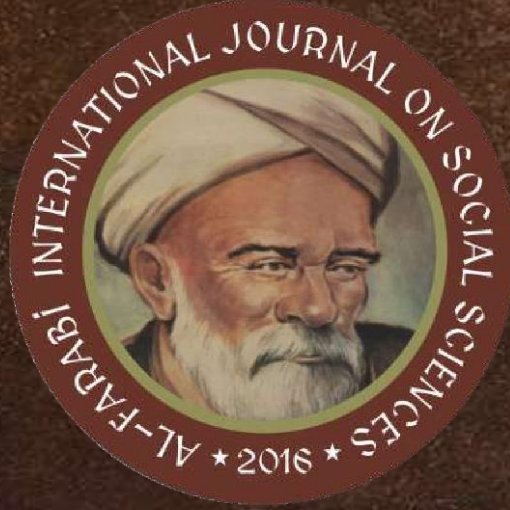

Year : March 2022 Volume 7, Issue 1

AL FARABI

International Journal on Social Sciences

Editor
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

IKSAD
Republic of Turkey

*Al-Farabi International Journal on Social
Sciences*

ISSN 2564-7946

Volume-7, Issue-1- March 2022

CONTENTS

Sevcan YILDIZ	TIME-BASED CHANGE OF TOURISM REVENUES AND THE EFFECTS OF TURKISH LIRAS VALUE (2002 – 2020)	<i>1-12</i>
Nimet KARA KÜTÜKÇÜ	ORTA OĞUZ TÜRKÇESİNDE ADDAN ZARF TÜRETEN BİÇİMBİRİMLER ÜZERİNE	<i>13-38</i>
Erden KİŞİ	ULUSLARARASI ALANDA AFGANİSTAN SORUNU: TALİBAN İKTİDARI, AFGAN MÜLTECİLER VE TÜRKİYE	<i>39-55</i>

JOURNAL ID

The Name of Journal	: Al-Farabi International Journal on Social Sciences
Founded in	2016
ISSN	: 2564-7946
Issued in	: March 2022
Publisher of Journal	: IKSAD Publishing House
Chief Editor	: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Editor	: Dr. Kadir AYDIN

Scientific Committee

Dr. Salih Öztürk -	Tekirdağ Namık Kemal University
Dr. Kadir Aydın -	Adıyaman University
Dr. Sehrane Kasimi-	Azerbaijan National Academy
Dr. Zhi Huan -	Çin Minzu University
Dr. A.S. Kistaubayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Abdikalık Kunimjan -	Kazak State Women Pedagogy University
Dr. Ahmed Lid -	El Ezher University
Dr. Akira Hıbıkı -	Tohoku University
Dr. Akmaral S. Syrgakbayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Bahit Kulbaeva -	S.Baybeşev Aktobe University
Dr. Bekzhan B. Meyrbaev -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Cholpon Toktosunova -	Rasulbekov Kırgız Economy University
Dr. D.K.Tölegenova -	Makhambet U. Batı Kazakistan State University
Dr. Elena Belik Veniaminovna -	Vladivostok Devlet Economy University
Dr. G.I. Ernazarova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Gulşat Şugayeva -	Dosmukhamedov Atyrau University
Dr. İsaevna Urkimbaeva -	Abılay Han International Relations University
Dr. Karligash Baytanasova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Kulaş Mamirova -	Kazak State Women Pedagogy University

Indexes

COPERNICUS INDEX

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexin Service

CiteFactor

ASOS Indeks

ISUU

Root Indexing

DRJI

ResearchBib Scientific

World Index

TIME-BASED CHANGE OF TOURISM REVENUES AND THE EFFECTS OF TURKISH LIRAS VALUE (2002 – 2020)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ¹

Abstract

In this study, considering the data accessibility, the relationship between the tourism revenues of Turkey and the value of the Turkish Lira between 2002-2020 has been evaluated. This evaluation has been handled in two ways. The first one includes a time dependent evaluation of the relationship between the exchange rate and tourism revenues, and the second one a brief review about the impacts of the COVID-19 pandemic within this case. In this context, time series analyzes were carried out based on the secondary data published by the Turkish Statistical Institute and TÜRSAB (Turkey Travel Agencies Association) and the exchange rate data announced by the Central Bank of the Republic of Turkey. While the secondary data were analyzed between the years of 2002 and 2020, the data of 2020 were evaluated by taking the current COVID-19 pandemic into consideration. The data obtained during the research show that the economic and statistical results between the years 2002-2019 were in accordance with the predictions. In addition to the time dependent increase, the depreciation of the Turkish Lira has been spotted to have a positive effect on tourism revenues. Due to the restriction of national and international mobility within the precautions of COVID-19 pandemic measures, Turkey's 2020 tourism revenues were recorded just for the first and third quarters. The measurement in this section is about the time-dependent increasing effect of incomes and the reducing effect of the epidemic, rather than the effect of the value of the Turkish lira against the U.S. Dollar.

Keywords: Tourism Income, Turkish Lira, Exchange Rate, Change.

TURİZM GELİRLERİNİN ZAMANA BAĞLI DEĞİŞİMİ VE DEĞİŞİME TÜRK LİRASI DEĞERİNİN ETKİLERİ (2002 - 2020)

Özet

Çalışmada, veri erişilebilirliği göz önünde bulundurularak 2002-2020 tarihleri arasında Türkiye turizm gelirleri ile Türk Lirası'nın değeri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme iki yönlü olarak ele alınmıştır. Bunlardan ilki doğrudan döviz kuru ile turizm gelirleri ilişkisinin zamana bağlı değerlendirilmesi, ikincisi ise küresel COVID-19 salgınının etkisinin kısaca gözden geçirilmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Enstitüsü ve TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği)'in yayınlamış olduğu ikincil veriler ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın açıkladığı döviz kuru verileri esas alınarak zaman serisi analizleri gerçekleştirilmiştir. İkincil veriler 2002 ve 2020 yılları arasında analiz edilirken, 2020 yılı verileri mevcut COVID-19 salgını göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda 2002-2019 yılları arasında ekonomik ve istatistiksel beklentilere uygun olarak sonuç üretmiş ve zamana bağlı artışın yanı sıra, Türk lirasının değer kaybının da gelirleri pozitif etkilediği bulunmuştur. COVID-19 salgının etkisine bağlı olarak ulusal ve uluslararası hareketliliğin kısıtlanması nedeniyle 2020 yılı için Türkiye turizm gelirleri birinci ve üçüncü çeyrek için kayıt altına alınmıştır. Bu ölçümde, Türk lirasının Dolar'a karşı değerinin etkisinden daha ziyade, gelirlerin zamana bağlı artırıcı etkisi ve salgının azaltıcı etkisi gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Geliri, Türk Lirası, Döviz Kuru, Değişim.

¹Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Orcid No: 0000-0003-2066-1941,
Eposta:sevcanyildiz@gmail.com

INTRODUCTION

Tourism Sector is seen as one of the sectors that is becoming increasingly important within the global economy and has not lost its importance over time. The tourism sector is also called "chimneyless industry" because of its important role in obtaining the capital required in the development of countries (Montenegro and Bagci, 2019: 440). In this sense, it is one of the sectors that are rapidly changing, renewing itself, improving the economies of the country and constantly advancing. Reasons for this development include increased expendable personal incomes of countries around the world and innovations in communication technology (Mengü, 2012: 103).

Countries need to adopt an export-based growth policy, as the source of foreign currency needed for the growth of an economy cannot be provided from within the country. However, foreign currency input and growth due to goods exports reach their limits in the short term depending on production structure and resource constraints. Therefore, it is known that the foreign exchange return required for foreign trade and industrial financing of the country cannot be financed only by goods export revenues. Other foreign currency-winning activities other than exports are needed to cover import expenses in a way that increases the possibilities of creating and producing foreign currency inputs. Therefore, tourism revenues, which are one of the important foreign exchange-currency activities in economic relations with the outside world, should not be ignored (Alagöz & Erdogan, 2008: 216).

Tourism activities should not be considered as a service trade only. In the tourism sector, in order to benefit from tourism products, it is necessary to go to the destination where those products are produced and to spend on various products and services. This has a "waterfall" effect in tourist-hosting economies. For example, the expenditures for transportation vehicles, accommodation facilities, food and drinking enterprises and similar touristic supply factors then spread towards other stakeholders of the economy. Thus, the tourism sector enters into an economic exchange with other sectors. Therefore, the tourism sector and other sectors contribute to the development of each other mutually. This mutual relationship also emphasizes the importance of a sector in economic development by theoretically taking part in the concept of structural commitment within the process of economic development (Şen & Şit, 2015: 31).

Tourism, which is an important factor in economic development, first of all expresses the consumption of products and services and a source of income within the companies producing these products and services. Increasing these needs has raising the necessity to produce more products and services, and therefore investments, production and revenues. Tourism, along with its contribution to national income, plays an important role in closing the balance of payments gap with the foreign currency input it provides (Dilber, 2007: 206). Another point that should be emphasized in the interaction of tourism and national income and reveals the role and importance of tourism in the economy is the measurement of the relationship of tourism revenues with gross national income (GND) (Akin et al., 2012: 72). The increase in the number of tourists, tourism income; and tourism income can also trigger the growth and development of the country. As a matter of fact, tourism income with a share of 4,2% in GNM; Contributes to export revenue by 21,3%, while 32.35% has the rate of closing the foreign trade deficit (Göğebakan, 2015: 57).

Only foreign currency revenues from international tourism are included in the calculations in finding the impact of tourism on GND. In reality, the impact of domestic tourism flows, which are much more than international tourism, on GNM is not known. Therefore, the contribution rate might be higher (Kar et al., 2004:93). Since the beginning of the planned development period Turkey, which has macroeconomic goals such as integration with the world economy, increasing the growth rate and raising the level of national income by fighting with high inflation, has given due importance to the tourism sector with a high currency revenue (Afşar, 2002:148). The tourism sector, which has a labor-intensive structure, has the ability to provide more employment with little

investment due to the low capital/labor rate in the sector (Zengin, 2010:106). The contribution of the tourism sector to employment has increased in recent years. The most important of these contributions is the direct contribution of the sector to total employment. According to WTTC data, with the development of the tourism sector, the direct employment figures of the tourism sector in Turkey have increased over the years (Şit, 2016:110). In the second half of the 20th century, tourism became a hope of salvation with its economic characteristics in solving the national and international economic problems faced by the country's economies and overcoming economic bottlenecks. Touristic movements generally provide development at regional and national level (Rich, 2010: 106).

Tourism, which is an important component of the Turkish economy; investments have effects that increase national income and employment and contribute positively to the balance of external payments. The tourism industry can be considered as a phenomenon that will allow the people of the country to look to the future with confidence in Turkey's overcoming economic bottlenecks. Therefore, just as it is very positive to evaluate even the smallest event that will benefit Turkey's economic development, the environment must be created for the future and sustainability of tourism development, which is one of the indispensable industries of economic development today (Bilgiçli & Altınkaynak, 2016: 579).

All sectors in economic activity show different vulnerabilities to different effects in the context of their originality. Tourism is also fragile against social and political crises (e.g. coup, social anarchy, etc.), especially war, terrorism and theft. Social and political instability, on the one hand, causes people who will visit the country as tourists to reconsider their ideas, and on the other hand, it causes domestic and foreign investors to refrain from investing in risky areas (Hacıoğlu & Saylan, 2014: 43). Foreign tourist inflow to Turkey first decreased with the Gulf Crisis. Then, due to financial crises in 1999, earthquake disasters in marmara region and cancellations of reservations, both tourists and tourism revenues decreased (Afşar, 2002: 152). These reasons can be added to the recent terrorist attacks and actions that have escalated (especially in the last 20 years) but have almost reached the point of disappearing, especially as of 2019 (Coshgun & Alkan, 2020: 52). The global crisis, which began with the Asian Crisis in 1997 and later affected the Russian Federation and South America, has caused a slowdown in international tourism movements. The expected 5,5% increase rate was not achieved during this period and growth was 3,8%. Despite this slowdown worldwide, tourism demand for Turkey increased by 13,5% in 1997. At this rate, Turkey has become the country with the highest rate of increase in tourism demand among European countries. However, since the beginning of 1998, these negativity in the world has started to be felt in Turkey (Aymankuy, 2001: 112). Since 1980, there has been an increase in both the number of tourists coming to the country and tourism revenues, but there has been a decline in 1998 and 1999. This is because the phenomenon of terrorism in the relevant years played a prominent role in the country, the earthquake disaster in 1999, the fact that capitalism in the countries of the world was in a recession, countries such as Spain, Greece, Portugal were significantly dumped in prices and Turkey's failure to move from seasonal tourism approach to 12 months tourism strategy conception played an active role (Cimat & Bahar, 2003: 4-5).

As of the end of 2019, the COVID-19 pandemic, which affected Turkey as well as the whole world, has been one of the most devastating events affecting economic and social life as well as health in modern times. According to the evaluations, it is known that the effects of the 9/11 attack, Sars, Ebola, Tsunami, Mers, etc. on tourism are less and short-term than covid-19 virus (Aydin & Dogan, 2020:98). For example, the SARS outbreak in 2003 reduced the total number of tourists worldwide by 0.4%; In the world economic crisis of 2009, there was only a 4% decrease in the total number of tourists worldwide. The COVID-19 pandemic and its devastating and long-lasting impact on tourism and other sectors have also required a revision of the reality of outbreaks. With the emergence of the Covid-19 pandemic in the world, it is observed that the consequences first on

a humanitarian scale and then on an economic scale have caused more damage than ever encountered in any crisis (Oran, 2020: 810). As a global crisis, the Covid-19 pandemic period continues to exist as an extraordinary period affecting the tourism sector all over the world (Dalkıran, 2020:94). Like other countries around the world to protect against the Covid-19 pandemic, Turkey has closed its borders and stopped international and domestic flights. At the same time, travel between cities has been subject to governor's permits and 30 major cities and Zonguldak have been stopped. Such restrictions have greatly damaged tourism as well as other economic sectors in our country (Khan, 2020: 29).

The fragile structure of the tourism sector in the face of political and economic crises necessitates the support and some facilities provided by state institutions to the sector in crisis periods. As a matter of fact, within the scope of the Eleventh Development Plan (2019-2023) announced in 2019, it was envisaged that the sector would not be affected by the risk and crisis situations and the risk and crisis management plans were prepared (Coşgun & Alkan, 2020: 55). Although it is known that it should be a priority to support the functioning of all main sectors and their sub-sectors within the tourism industry, the pessimistic nature of the predictive scenarios for the future shows that it will not be so easy to return to the old levels after the restrictions are lifted in this sector. As emphasized in all pessimistic scenarios, the diversity of work and the high number of workforce in the international tourism industry reveal the importance of accelerating the measures (Oran, 2020: 811). However, quantitative evaluation of these impacts is important in terms of compensation of damages and taking measures for the sector.

The main objective in this study, considering the availability of data to assess the relationship between Turkey's tourism revenues and the value of the Turkish Lira. This assessment has been handled in two ways. While the first one is a time-dependent assessment of the relationship between the exchange rate and tourism revenues, the second includes a brief review of the impact of the global COVID-19 epidemic we are living in, again, taking into account data access. Thus, it was asked to briefly evaluate the effect of the current process on future tourism revenues.

MATERIAL AND METHODOLOGY

Within the scope of the study, time series analyses were carried out based on secondary data published by the Turkish Statistical Institute and TÜRSAB (Turkish Travel Agencies Association) and the exchange rate data announced by the Central Bank of the Republic of Turkey. Secondary data were analyzed between 2002 and 2020, while data for 2020 were evaluated with the current COVID-19 pandemic in mind. Here is the analytic equation and variables below the line which based in this study.

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 \text{Dolart} + e_t$$

Y_t: Turkey's income from tourism activities - In dollars

Dolart: Dollar equivalent in Turkish Lira – \$1: TL

t: Time

e_t: error term

While the tourism revenue variable covers the revenues realized between 2002 and 2019 for the first analysis, the total first and third quarter revenues were evaluated in the analysis conducted for 2002-2020. To measure the covid-19 impact in the second phase of the analysis, by 2020, 0; For 2020, a dummy variable with a value of 1 was used.

The purpose of the time series analysis is time-based estimation and interpretation of variable coefficients. Within the scope of the analysis carried out with the e-views statistical package program, relevant tests were applied due to the data structure. When monitoring the data formation process, the presence of a linear relationship between variables and the direction of these relationships were examined by correlation and hive statistics. Change of data by time ADF unit root statistics (Dickey & Fuller, 1981) and co-operation tests for together forecast detection

(Banerjee et al., 1988; Griffiths et al., 2008). Analysis findings were used to interpret parameter forecasters for relevant periods.

FINDINGS

Change by Years and Periods

Alhowever, tourism revenues and expenses, which can be officially reported after 1963, have been fluctuate over the years, it should be taken into account that the balance was positive as of the end of the 1970s. The difference between tourism revenues and expenses for the 1980s was below \$1 billion, while in the 1990s this average increased to more than \$3 billion and in the 2000s it increased to more than \$10 billion.

Considering the revenues excluding tourism expenses, turkey's tourism revenue increased by approximately 2.77 times to \$34.52 billion in 2019 from \$12.42 billion in 2002 (Turkstat, 2020). In this process, it was observed that revenues, which increased regularly until 2014, decreased significantly between 2015 and 2017, and returned to their former level after 2017. During the same period, personal tourism organizations and expenditures made within Turkey increased by approximately 2.56 times, while the shares obtained from package tour sales increased by 3.65 times.

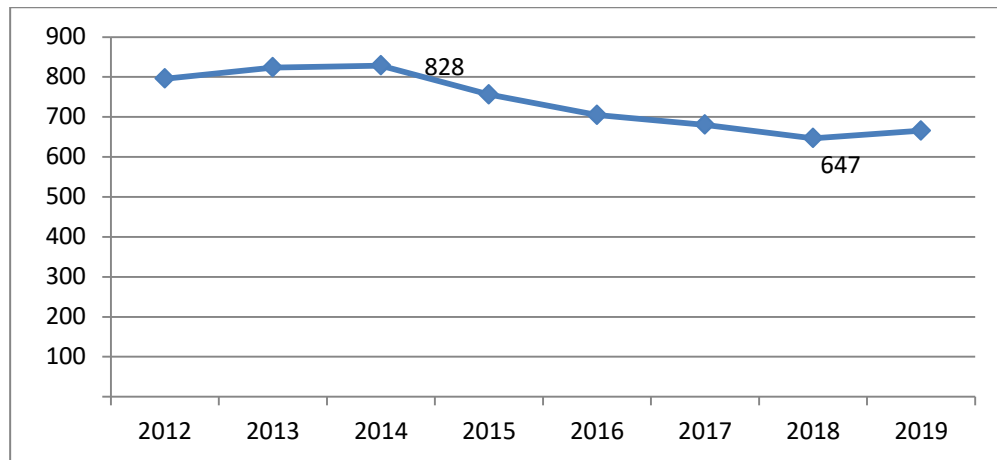
The year section with the highest tourism income in Turkey, which is mainly offered sea-solar tourism services, is the third quarter covering July-August-September. Between 2002 and 2019, the average share of third quarter tourism revenues in annual income was 43%. The year with the highest proportional share of income obtained during this period is 53% to 2003. According to the latest officially registered data, third quarter revenues for 2019 were \$14.03 billion, amounting to 41% of total revenue.

In addition to this regular change, the total number of visitors between 2012 and 2019 and the average per capita tourism expenditure were shown in Chart 3.1. Accordingly, the number of visitors saw a proportional decrease in the number of visitors in 2016 compared to 2015, while the average expenditure per capita from 2015 to 2019 was also followed by a continued decrease.

Table 1. Number of Visitors and Average Tourism Expenditure Per Person Change (%)

Periods	Change Compared to Previous Year	
	Number of Visitors	Avarage Expenditure Per Capita (\$)
2013-2012	7,58	3,54
2014-2013	5,58	0,57
2015-2014	0,49	-8,73
2016-2015	-24,63	-6,77
2017-2016	23,13	-3,44
2018-2017	18,13	-4,96
2019-2018	13,66	2,91

In addition, changes in the amount of spending per person are shown in the figure below.

Figure 1. Average Per Person Tourism Expenditure Between 2012-2019 (\$)

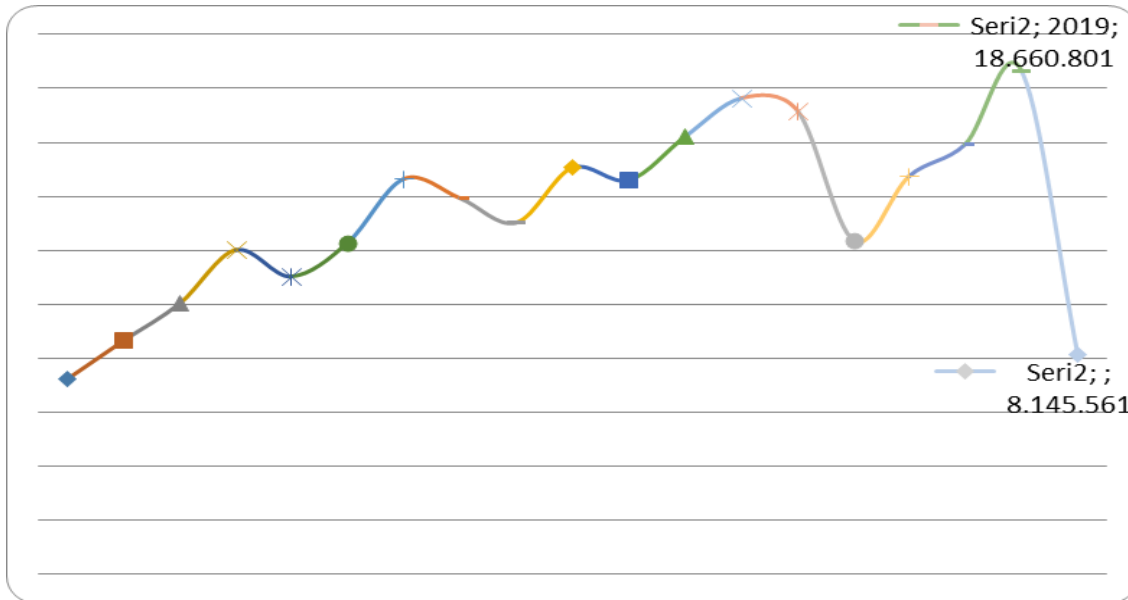
As can be seen, the highest average was \$828 in 2014, and the average has declined since then. In 2018, \$647 expenditure was observed, the lowest level in the relevant years, and the spending value increased in 2019.

As of 2014, the number of people providing tourism mobility on a world scale reached an estimated 1 billion 133 million, and international tourism revenues were recorded as USD 1.245 billion. On a continental basis, the highest number of tourists and tourism revenues were observed in Europe. In the same year, 581,7 million people (48,7% of the total number of tourists) visited Europe, and the revenue received by Europe reached US\$508,8 billion (59% of total tourism revenues). Asia and the Pacific with 263,3 million tourist entries and USD 376,8 billion after Europe; America comes with 167,9 million tourist entries and USD 273,9 billion. The Middle East achieved USD 49,3 billion with 51,0 million tourists, while Africa had more tourist entries (55,6 million) than the Middle East, but reached tourism revenues of USD 36,4 million (Bozgeyik and Yologlu, 2015:629).

When the quarter 2003-2014 data were examined in Turkey, it was found that there was a long-term relationship between economic growth and tourism revenues and that tourism was triggered by economic growth. T.C. Ministry of Development in 2014 program when the share of sectors in GDP in Turkey is examined; the 6% share of the construction sector, 22,3% of the industrial sector, 9% of the agricultural sector and 4,2% of the tourism sector can be expressed as an indicator of this situation (Balıkçioğlu & Oktay, 2015: 122).

Until this section, changes in tourism revenues, which contribute significantly to Turkey's foreign currency input, were evaluated from a general perspective. According to the recorded data, the contribution of tourism revenues to the formation of national income in Turkey is on average 3% depending on the years. In 2018, this contribution was 3,8% (TURSAB, 2019). However, in addition, the situation effects caused by current developments should be evaluated. As it is known, the new generation coronavirus in the world in 2020 has been confronted with the COVID-19 pandemic. This pandemic has revealed significant impacts on the health systems and educational processes of countries. However, the effects are not limited to the field of health, limited or continuous curfew practices and have raised international travel restrictions in much of the world (Khan, 2020: 29). These restrictions have significantly negatively affected countries where the share of tourism is high, especially in national income. International movement restrictions were also imposed in Turkey in the second quarter of 2020. Accordingly, there is no official 2020 second

quarter tourism revenue record. The available data consists of first and third quarter revenues. Based on these two quarters, there is also benefit in evaluating the change between the years and the change is presented as follows.

Figure 2. Turkey First and Third Quarter Tourism Revenues Total (2002-2020) (\$)

As can be seen, the total first and third quarter revenues, which increased to \$18.66 billion in 2019, decreased by more than half to \$8.15 billion in 2020. Here, the impact of the epidemic is visible. The onspical increase, which was observed except for the decline of 2016 due to socio-political developments, was severely reversed in 2020. When the statistics were reviewed once again, it was observed that Turkey's third quarter 2020 tourism revenues decreased by 71,2% compared to the same quarter of the previous year and first quarter revenues decreased by 11.4% (Turkstat, 2020).

The situation that should be evaluated after the change in these years is the situation of Turkey against the Dollar, which is the international exchange value of the Turkish Lira, to the change in tourism revenues over the years. Here it is aimed to understand the COVID-19 effect.

Relationship Between Exchange Rate and Tourism Income 2002-2019

In this part of the study, the relationship between the value of Turkish Lira in dollars and Turkey's total tourism income in Dollars was examined. Prior to the statistical analysis of this relationship, the commitment between variables and the situations in which variables are affected by each other should be evaluated.

When the 18-year data set for the two variables is reviewed, it is understood that while tourism revenue did not fall apart normally, according to jarque bera normality test findings, the exchange rate dissiped normally (Jarque & Bera 1980: 257). The presence of a linear relationship between variables and the ability of variables to act together were evaluated according to correlation and aquarius analysis findings. There is a positive correlation of 0.53 between the two variables. Accordingly, it can be said that the devaluation of the Turkish Lira caused an increase in tourism revenues. However, the hive value, which indicates moving together between variables, was also found to be significant. However, this meaningfulness can be associated with tourism revenues that

do not disperse linearly. Accordingly, the analytical method preference was acted on by considering the relationships between variables.

Table 2. Linear Relationship Between Tourism Income and Exchange Rate (2002-2019)

Y & Dolar

Correlation (p)	0,53 (0,02)**
Covariation (p)	4290111 (0,03)**

** significant at 95 %

When the linear relationship between variables was predicted, time commitment was high, while statistical descriptiveness was quite low given the dependent variable mean. The time-related relationship was examined through unit root and co-operation tests. According to the test findings, while both variables had time-related unit roots, there was no relationship between them that required an estimate of co-operation.

Table 3. Time Commitment of Tourism Income and Exchange Rate Data (2002-2019)

Unit Root ADF test

Co-Integration

Y	-1,49 (0,51)	Y & Dollar	0,28 (0,02)**
Dollar	-1,8 (0,99)		

** significant at 95 %

The final relationship between variables is defined as follows, based on the fact that the commitment to time in tourism revenues is clearly visible and the income is affected by the previous year's income, as in contrast to the lack of a co-operation relationship.

Table 4. Effects of Exchange Rate on Tourism Income (2002-2019)

Coefficient (p-

Balance Assessment

value)

Fixed	6076,3 (0,08)*	R2	0,74
Y(-1)	0,72 (0,02)**	MDV	25519,25
Dollar	879,57 (0,23)	D-W	1,75
		F	19,71 (0,00)***

* significant at 90 %; ** significant at 95 %; *** significant at 99 %

According to the findings, Turkey's tourism revenues between 2002 and 2019 averaged \$25.52 billion, while 24% of current income was not associated with variables. In other words, the fixed term forecaster corresponds to 24% of the average income. The relationship of current tourism income with the previous year's income, depending on unit root analysis, significantly reduced time commitment and Durbin-Watson statistics were 1.75. In addition, 72% of current income is accounted for by the previous year's income. The value change of the Turkish Lira, which is the subject of the main evaluation, positively affects the current income when evaluated with reference to the F statistics, which indicates the synonym of the descriptive variables. When the effect is evaluated numerically, the one penny devaluation of the Turkish Lira increases current tourism revenue by \$8 billion. However, when the shortness of the data set is set aside, the coexistence of

variables has shown the explainability of this relationship of change. However, in order to assess recent changes, the analysis must be reassessed according to the recorded data of 2020.

2002-2020 First and Third Quarter Total

First of all, in the analysis based on the sum of first and third quarter revenues, it was seen that tourism revenues did not disintegrate normally as in the total analysis. While low between the exchange rate and two quarters of tourism revenues, the existence of a meaningful relationship of 14% has been identified. The presence of mobility between variables is rejected.

It was then tested whether variables could be integrated depending on the time. Tourism revenues were very low in relation to the previous year quarter data, as the social and economic situation was more variation in the quarterly data than the changes in the social and economic situation.

Table 5. Time Commitment of Tourism Income and Exchange Rate Data (2002-2020)

	Unit Root ADF test	Co-Integration	
Y	-2,84 (0,09)	Y & Dollar	0,05 (0,31)
Dollar	-1,87 (0,99)		

* significant at 90 %

According to the unit root analyses shown in the above chart, it is understood that the total income of the two quarters cannot be directly associated with current tourism income. Based on this result, the relationship between exchange rate and income has been examined to measure the change that 2020 and therefore COVID-19 has created in revenues.

Table 6. Effects of Exchange Rate and COVID-19 on Tourism Income (2002-2020)

	Coefficient (p-value)	Balance Assessment	
Fixed	9950,47 (0,00)***	R2	0,79
Dollar	-839,54 (0,14)	MDV	13334,62
COVID-19	-7758,26 (0,00)***	D-W	1,82
Trend	653,63 (0,00)***	F	18,22 (0,00)***

* significant at 90 %; ** significant at 95 %; *** significant at 99 %

There are a few remarkable aspects in these results. First of all, the low time commitment of tourism income was tried to be addressed with the trend variable added to the equation. Accordingly, tourism revenue increased over a period of 13 years depending on time. However, the addition of this variable has reduced time commitment based on Durbin-Watson statistics. Due to the scale narrowing in variables, 87% of the variation according to the average tourism income was found to be unadnn to variables. The reducing effect of the exchange rate is not very in line with economic expectations, contrary to the total revenue impact analysis. However, given the revenue-

boosting impact of the trend and the two-quarter data in this analysis, the relevant finding can be ignored.

The remarkable result of the analysis is the parameter estimator of the dummy variable, which represents the presence of COVID-19 for 2020. According to this estimate, there is a statistical decrease of \$7.75 billion in two quarters of tourism revenue in 2020. The calculation on the recorded data showed a decrease of \$10 billion compared to 2019 data. This situation has made it possible to understand the negative contribution of the exchange rate variable, in which the effect of the disease reverses the devaluation effect of the Turkish Lira. In other words, it can be said that some of the decrease in the total revenue of Turkish tourism due to COVID-19 in the two quarters is reflected in the sector through the devaluation of the Turkish Lira.

RESULTS AND CONCLUSION

In this study, changes due to Turkey when tourism revenues which contribute significantly to the formation of national income and the impact of these changes on the value of the Turkish lira has been studied. The analysis produced results in line with economic and statistical expectations between 2002 and 2019, and it was found that the depreciation of the Turkish lira had a positive effect on revenues as well as the increase due to time.

The value in foreign currency of the price paid by guests from abroad for accommodation is mostly unchanged (ref). However, the depreciation of the domestic currency, international comparative decrease their expenses except for accommodation of guests, increase the potential for Turkey's tourism revenue to achieve. This situation is similar to the fact that the worthless exchange rate turns the foreign trade balance into a positive within normal production structures, that is, the decrease in import costs despite the increase in export revenues. It is known that national and international mobility is restricted due to the impact of the COVID-19 epidemic. Thus, Turkey's tourism revenues for 2020 were recorded for the first and third quarter. For this reason, in order to examine the changes due to time, first and third quarter revenues and the effect of exchange rate change between 2002 and 2020 were examined, and the effect of the epidemic disease in the last year was also tried to be measured. In this measurement, the Turkish lira against the dollar value of the effect rather, has contributed to understanding the impact of foreign exchange revenues of the time-dependent enhancing effect of the outbreak of the reducing effect observed, the findings will have important influence on the formation of the national income of the tourism revenue in Turkey and other countries. However, the changes observed in the current COVID-19 outbreak have highlighted the need for additional measures for the productivity and sustainability of tourism revenues, both for the industry and employees, and for connected sectors such as agriculture, food and transport.

References

- Afşar, A. (2002), Türkiye Turizm Sektöründe Konaklama İşletmelerinin Finansal Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 147-166.
- Akın, A. Şimşek, M. Y. & A. Akın (2012), Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 4(7), 63-81.
- Alagöz, M. & S. Erdoğan (2008), İhracat ile Turizm Gelirlerindeki Değişimin Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkisi: 1985-2005. *KMU İİBF Dergisi*, 2008(1), 214-227.

- Aydın, B. & M. Doğan (2020), Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Aymankuy, Ş. Y. (2001), Turizm Sektöründe Kriz Yönetimi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(6), 105-118.
- Balıkçoğlu, E. & K. Oktay (2015), Türkiye'de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(3).
- Banerjee, A., Dolado, J. J. & R. Mestre (1988), Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single Equation Framework, *Journal of Time Series Analysis*, 19(3).
- Bilgiçli, İ. & F. Altınkaynak (2016), Turizm Endüstrisinin Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi; Ekonomi Paradigmasıyla Yaklaşım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 560-580.
- Bozgeyik, Y. & Y. Yoloğlu (2015), Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Gsyh Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Journal of International Social Research*, 8(40).
- Coşgun, M. & A. D. Alkan (2020), Liberalleşme Eğilimlerinin Turizm Sektörüne Etkileri: Türkiye Örneği. *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, (5), 37-62.
- Çimat, A. & O. Bahar (2003), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6).
- Dalkıran, G. B. & Z. Demir (2020), Haber Söyleminde Medya-Turizm İlişkisi: Pandemi Dönemi BBC News Örneğinde Türkiye Haberleri. *Tourism and Recreation*, 2(1), 93-102.
- Dickey, D. A. & W. A. Fuller (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica* 49: 1057-1072.
- Dilber, İ. (2007), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 205-220.
- Göğebakan, Y. (2015), Dünya Üzerindeki Kültürel Varlıkların Turizme ve Ekonomiye Katkısı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 48-71.
- Griffiths, W. E., Hill, R. C. & G. C. Lim (2008), *Using EViews: For Principles of Econometrics*. United States: John Wiley High Education Publishing.
- Hacıoğlu, N. & U. Saylan (2014), Arap Baharı'nın Turizme Yansımaları: Arap Ülkeleri ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 55-80.

- Jarque, C. & A. Bera (1980), Efficient Tests For Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6, 255–259.
- Kar, M., Zorkirişçi, E. & M. Yıldırım (2004), Turizm ve Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 4(8), 87-112.
- Karadağ, S. & Ö. Ü. E. Bağcı (2019), Döviz Kurundaki Yükselmenin Turizm Sektörüne Etkisi: 2010-2018 Arası Türkiye Örneği. *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(100), 439-457.
- Khan, A. A. (2020), Covid-19 Salgınının Turizme Etkileri: Safranbolu Miras Kenti Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 8(2), 28-37.
- Mengü, C. (2012), Türkiye-Arap Dünyası Turizm İlişkilerinde Durum ve Beklentiler. *Ortadoğu Analiz*, 4(42), 21-35.
- Oran, İ. B. (2020), Covid-19'un Uluslararası Turizm Üzerinde Diğer Krizlerden Farklı Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 810-812.
- Şen, A. & M. Şit (2015), Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisindeki Rolü ve Önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 30-45.
- Şit, M. (2016), Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 101-117.
- Turkstat (2020), *Tuik Turizm İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=turizm>, (Erişim Tarihi: 15.11.2020).
- Tursab (2019), *Turizm Gelirleri İstatistikleri*. <https://www.tursab.org.tr/istatistikler-icerik/turizm-geliri>, (Erişim Tarihi: 20.10.2020).
- Zengin, B. (2010), Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1), 102-106.

ORTA OĞUZ TÜRKÇESİNDE ADDAN ZARF TÜRETEN BİÇİMBİRİMLER ÜZERİNE

Nimet KARA KÜTÜKÇÜ¹

Özet

Varlıkların hareketlerinin niteleyicisi olarak görev yapan sözlükbirimlere zarf denir. Zarflar biçimbirimlerin dil bilgisinde veya cümlede işlevlerine göre sınıflandırılmasında nicelik veya nitelik bildiren yani çoğunlukla zaman, yer, durum vs. bildiren sözlüksel dil unsurlarıdır. Zarflar basit, türemiş, birleşik olmak üzere yapı bakımından üç ana başlıkta incelenir. Dilde kendiliğinden zarf olmayan, adlara eklenerek asıl işlevlerinin dışında kalıplaşmış halde zarf yapan eklerle oluşturulan biçimlere türemiş zarf denir. Sınıf değiştirme ve kalıplaşma yoluyla sonradan zarf türetme işlevini Türkçede ekler üstlenir. Aslında sözcük türü zarf olmadığı halde sözcüklerin cümlede zarf işleviyle kullanılması çekim ve yapım ekleri sayesinde. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış bir şekilde sözlüklerde madde başı olan yani sözlüksel biçimbirim olarak görev yapan bu yapılar Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde taranmıştır. Bu çalışma zamanla asıl görevlerinden çıkıp kalıplaşmış şekilde sözlüksel biçimbirim olarak kullanılan zarflar konusunda hem Orta Oğuz Türkçesinin söz hem de Türkiye Türkçesinin söz varlığına bir katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda bu çalışma Orta Oğuz Türkçesinde olan fakat Türkiye Türkçesinde kullanımda olmayan eskicil addan türemiş zarfların (kalıplaşmış veya kalıplaşmamış) tespiti açısından da önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Orta Oğuz Türkçesi, Zarf, Ek Kaynaşması, Türemiş zarflar.

ON FORMATS DERIVING FROM ADVERTISEMENTS IN MIDDLE OGUZ TURKISH

Abstract

Dictionary combinations that act as qualifiers for the movements of entities are called adverbs. Adverbs are dictionary language elements that report quantity or quality in the classification of format units according to their functions in grammar or sentence, i.e. time, place, situation, etc. Adverbs are examined in three main headings in terms of structure: simple, derived, combined. Formats that do not have adverbs in the language themselves, which are added to nouns and created with attachments that make adverbs in a stereotypical form outside of their original functions, are called derived adverbs. In Turkish, suffixes take over the function of deriving adverbs later by class changing and stereotyping. In fact, although the word type is not an adverb, the use of words with the adverb function in a sentence is due to inflectional and constructional suffixes. In this study, these structures, which are stereotyped in Turkish and which serve as a dictionary form in dictionaries, were scanned in the texts of Middle Oğuz Turkish. Over time, this study will contribute to both the word of Middle Oğuz Turkish and the lyric of Turkish regarding the adverbs that are used as a stereotypical dictionary form. At the same time, this study is important for the detection of noun-derived envelopes (stereotyped or non-molded) that are in Middle Oğuz Turkish but are not available in Turkish.

Key Words: Middle Oğuz Turkish, Adverbs, Metaanalysis, Derivate Adverbs.

Zarf² Türkçe Sözlükte “Bir fiilin, bir sıfatın veya bir zarfın anlamını zaman, yer, ölçü, nitelik, soru kavramları bakımından etkileyen kelime, belirteç” olarak açıklanmıştır. Zarflar yapı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nimetkara@karabuk.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0017-7231

² Zarf terimi için Türkçede birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi zarftır. Zarf, cümlenin genellikle yardımcı ögesidir. Seyrek olarak bazı

bakımından genellikle basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç grupta sınıflandırılır. Türkçede basit durumdaki zarfların sayısı diğerlerine nazaran azdır. Çünkü zarfların çoğu diğer sözcük türlerinden alınmış, üretilmiş ya da birleştirilmiştir. Bu konuyu Ergin şu cümlelerler açıklar:

“Umumiyetle mücerret olarak nesne adı olan isimler ve bilhassa has isimler zarf olarak kullanılmaya elverişli değildirler. Bunlar ancak edat alıp edat grubu hâline gelerek veya zarf yapan çekim ekleri alarak zarf vazifesi görebilirler. Zarflar esas itibariyle çekimsiz unsurlardır. İsim oldukları zaman çekim eklerini alır, fakat zarf oldukları zaman hâl ve yer bildiren çekim ekleri dışındaki çekim eklerini almazlar. Hâl ve yer bildiren çekim ekleri eşitlik, instrumental ve yön ekleridir. Bu ekler edat fonksiyonunda olup çekim ekleri içinde zarf eki durumundadırlar. Adeta bir zarf yapım eki gibi görünürler, zaten öteden beri yapım eki olmak, klişeleşip kalmak temayülü gösterirler. Yani çekim ekleri diğerlerinininkine kadar sağlam ve şümüllü değildir. İşte zarflar bu ekleri alabilir, bazı isimler ise ancak bu eklerle zarf olabilirler” (2007: 258).

Türkçede dilbilgisi üzerine yapılan çalışmalarda zarflar yapılarına³ göre birçok kez sınıflandırılmıştır.

Korkmaz zarfları yapıları bakımından beş gruba ayırır:

- A. Basit (Yalın) Zarflar: Kök ve gövde durumunda tek kelimedenden oluşan zarflardır.
- B. Türemiş Zarflar: Kalıplaşma ve sınıf değiştirme yoluyla sonradan zarf türetme işlevi üstlenen eklerin türettikleri zarflardır. Kendi içinde iki gruba ayrılır.

cümlelerde zorunlu olabilir” (Karahana, 2010: 32). “Fiillerin sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, nitelme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü” (Korkmaz, 1992: 178). “Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) deriz” (Banguoğlu, 2007: 371). “Zarf ise kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır” (Ergin, 1993, 244). “Sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını berkiten ya da kısip sınırlayan sözcüklere BELİRTEÇ denir” (Gencan, 1979: 408). “Fiillerin, sıfatların anlamlarını zaman, yer ve yön, durum, nicelik, soru kavramlarıyla belirten ya da kısip sınırlayan kelimelere zarf denir” (Ediskun, 1992: 273). “Cümlede yüklem anlamlarını zaman, yer, yön, durum, miktar, tarz, araç. Vb. yönlerden tamamlayan öğelerdir. Zarf, bir isim veya zarf işleviyle kullanılan bir kelime grubu olabilir. Özellikle ikilemeler, edat grupları, isnat grubu, yönelme, yaklaşma ve uzaklaşma grupları, bağlama grubu, sayı grupları zarf işleviyle kullanılan kelime gruplarıdır. Zarf-fiil grupları cümlede zarf olarak kullanılır” (Özkan-Sevinçli, 2009: 123). “Belirteçler (zarflar) da eylemlerin motifçisi gibidir. Eylemlerin anlamsal gönderimlerini süsler, renklendirir. Belirteçler yalnızca eylemlerin değil; aynı zamanda, sıfatların ve yine kendi türündeki sözcüklerin, yani belirteçlerin süsleyicisidir” (Sebzecioğlu, 2016: 342).

³ Yapıları bakımından zarflar konusunda yapılan bazı sınıflandırmalar şunlardır:

Banguoğlu'nun sınıflandırması: Kök olan zarflar, başka kelime sınıflarından zarflar, isimden üreme zarflar, fiilden üreme zarflar, birleşik zarflar. Bu çalışmanın konusu olan *isimden üreme zarflar* başlığında ise şu bilgiler verilmiştir:

- a. Adlardan gelenler: Bu başlıkta isimlerin çekim ekleri almalarıyla oluşan zarflar verilmiştir.
- b. Sıfatlardan gelenler: Sıfatlar veya yer yön isimleri çekim eklerini alarak çeşitli zarflar oluşturmuştur.
- c. Zamirli zarflar: İsim çekim eklerinin soru ve işaret zamirlerine eklenmeleriyle oluşan zarflardır (2007: 379).

Sebzecioğlu ise yapı açısından zarfları üç başlıkta sınıflandırmıştır: Yalın belirteçler, türemiş belirteçler (ad ve sıfattan türeyenler ve eylemlerden türeyenler), birleşik belirteçler (2016: 344). Karaağaç, çekimsiz sözlerin zarflık kullanımı, çekimli sözlerin zarflık kullanımı ve çekimli eylemlerin zarflık kullanımı olmak üzere üç başlıkta incelemiştir. Çekimli sözlerin zarflık kullanımını “Varlık-eylem ilişkilerinin adları olan ad-durum çekimli söz ve söz öbekleriyle gerçekleşir” şeklinde açıklamıştır (2018: 884). Bilgegil ise asıl zarflar, zarf olarak kullanılan başka cinsten kelimeler, türetilmiş zarflar olmak üzere üç başlıkta incelemiştir. Türetilmiş zarflar başlığında zarfları iki alt başlıkta verip “*isim soyundan gelen kelimelere yahut fiil kök veya gövdelerine bazı ekler katılmak suretiyle türetilir*” açıklamasını yapmıştır (2014: 199). Demir ise yapı bakımından zarfları; basit (kök) belirteçler, türemiş belirteçler, bileşik belirteçler, öbekleşmiş belirteçler olmak üzere dört başlıkta sınıflandırmıştır (2013: 490). Demir zarfları basit, türemiş, birleşik zarflar olmak üzere yine üç başlıkta sınıflandırmıştır (2020: 299).

1. Addan türemiş olan zarflar: Addan türeyen zarflar kendi içinde iki alt bölüme ayrılmıştır.
  - a. Addan ad çekim ekleriyle türeyen zarflar: Ad, sıfat veya zamir gibi ad soylu sözlerin ad çekimi, iyelik ve çokluk gibi durum ekleri alarak kalıplaşmasından oluşan zarflardır.
  - b. Addan ad yapma ekleriyle kurulan zarflar: Aslında bu ekler ad ve sıfat türeten ekler olup aynı zamanda zarf olarak kullanıldıkları için zarf türeten ekler arasında yer almışlardır.
2. Fiilden Türemiş Zarflar: Kendi içinde iki gruptan oluşan bu zarflar fiilden zarf türeten gruptur.
  - a. *-Ik/-Uk, -Gın/-Gun* ve *-mA* ekleriyle türetilen zarflar
  - b. Fiilden Zarf-fiil, Ad-fiil ve Sıfat-fiil ekleriyle türetilen zarflar
- C. Kelime Grubu Yapısındaki Zarflar
- D. Cümle Kuruluşundaki Zarflar
- E. Birleşik Kelime Yapısındaki Zarflar (2003: 455-494).

Sınıf değiştirme ve kalıplaşma yoluyla sonradan zarf türetme işlevini Türkçede ekler üstlenir. Aslında sözcük türü zarf olmadığı halde sözcüklerin cümlede zarf işleviyle kullanılması çekim ve yapım ekleri sayesinde. Ekler sadece cümlede öğeler arasında yapı bakımında ilişki kuran, öğeleri birbirine bağlayan biçimbirimler değil aynı zamanda cümlede anlamı belirleyen unsurlardır. Eğer cümlede geçen eklerden biri gerçek işlevi ile anlaşılmazsa, o cümleye verilen anlam da yanlış olabilir. Orta Oğuz Türkçesi gibi geçmiş dönem Türk lehçelerinde (sadece o dönemde yazılmış eserlerle takip edilebilen) eklerin tüm işlevleri ile tespiti bu bakımdan da önemlidir. Bir ek herhangi bir dönemde bazı morfolojik durumlarda özel bazı kullanımlarla tür, görev ve işlev değiştirerek farklı şekillerde kullanılabilir.

Türkçede ekler arasında görev bölümü bulunmaktadır. Türkçenin ayırıcı özelliklerinden biri olan bu görev bölümünde eklerin sözcük kök ve gövdelerine eklenişlerinde bir sıra ve düzen vardır. Ad çekim eklerinden olan durum, iyelik, çokluk ve yer ekleri Türkçenin bu genel kuralına bağlı olarak ada eklenen, cümle içi biçimler arasında morfolojik ve semantik ilişkiler kuran biçimbirimlerdir. Bu biçimbirimler sözcüğün anlamında bir değişiklik yapmazlar ve morfolojik yapı içinde yapım eklerinden sonra gelir. Dilbilgiselleşme sürecinde bu genel kurallar ve görev bölümü büyük ölçüde işlemekle beraber zaman zaman değişik sebeplere ve ilgilere bağlı olarak bu eklerin bir yapım eki gibi işlev gördüğü, sözcük kök ve gövdesine yapım ekinden önce eklenerek anlam değiştirdiği de olur. Edat fonksiyonunda olup isimlerle birleşerek zarf türeten durum, iyelik, çokluk ve yer bildiren çekim ekleri bazen basit şekilde bazen de başka biçimbirimlerle birleşerek kalıplaşmış bir şekilde zarf türetir. Bu ekler Türkçenin eski dönemlerinden beri adeta bir zarf yapım eki gibi görünüp türetme eki olma eğilimi gösterir.

Bu çalışmada Orta Oğuz Türkçesi eserlerinde tespit edilen addan türemiş zarflar; *basit eklerle addan türeyen zarflar* ve *birleşik eklerle addan türeyen zarflar* olmak üzere iki başlıkta ele alınacaktır.

1. Addan Zarf Türeten Basit Ekler

1.1. İyelik Eki +I, +sI

Orta Oğuz Türkçesi eserlerinde eylemin niceliğini belirten iyelik ekinin türettiği bir zarf örneği tespit edilmiştir. Bugün tespit edilen örnek *başka, bambaşka, farklı* anlamlarında ölçünlü Türkiye Türkçesinde *ayrıkısı* şeklinde isim veya sıfat olarak kullanılmaktadır.

- ayruksı oldu 55a/15 (MR).

1.2. Yönelme Durumu Eki +A⁴

+*(I)n* vasıta durumu eki ile kullanılan bazı zaman isimlerine de bugün yönelme şekli gelir ve yine vasıta durumu gibi zarf yapar (Gülsevin, 2007: 47). Bu durum Orta Oğuz Türkçesinde de aynıdır ve tespit edilen örnekleri şunlardır:

- ‘aceb görürven ki kişi bu günü **yarına** kıoya 6a-8 (MN).
- **şimdiye** degin ben hiç rabbümden ... dilemedüm 37a/18 (MR).
- dutar yönini kıamu andın **yaña** 6-1 (SN).
- barmaqların kıbledin **yaña** duta 15a.12 (KG).

Türkçe Sözlükte yönelme durumu ekinin adlardan türettiği zarflara sıkça rastlanmaktadır.

1.3. Bulunma Durumu Eki +dA

“Zaman bildiren bazı kelimeler, EAT devresinde genellikle +dA ekini alarak fiilin zarfi durumunda kullanılırlar. Ancak Türkiye Türkçesinde artık bu +dA’lı kullanışlar yalın durum şeklinde geçmektedir” (Gülsevin, 2007: 18). “Oğuz lehçelerinde yönelme durumu; nereye?, kime? sorularına cevap verir. Yönelme durum eki +A; isimleri fiillere, fiilimsilere, isimlere ve edatlara bağlar. Lakin bu ek, sadece isimle fiil/fiilimsi arasında ilişki kurduğunda yönelme durumu kabul edilmelidir. Yönelme durumu, yer bildirme işlevi ile kullanıldığında dolaylı tümleç; zaman, süre, sebep, tarz, işlevleri ile kullanıldığında ise zarf tümleci olur” (Armağan, 2021: 299). Orta Oğuz Türkçesinde bulunma durumu eki alarak eylemin zamanını belirten zarflar aşağıda verilmiştir:

- karañu **dünde** bulduğum oğul kıanı 24-6 (DK).
- ol cihānda beni **kānda** bulasın dise 163b.1 (KG).
- kimerse **ramazānda** zini kılsa 52a.10 (KG).
- amma iki vaķtı bir **vaktde** kılsa revā olmaz 19a.12 (KG).
- **gicelerde** yatsu namāzından sonra vitri üç rek’at kılmış gerek 23a.7 (KG).
- kıara budağ kılıcına pehlevān **anda** oldu olmadı mı 60.11 (TDK).
- aydın akşam demeyübeni **dünde** yortar 8.10 (TDK).
- keser **günde** sürçmese 44.4 (TDK).
- altmış ağac yolu bir **gêcede** daban çalar 15.13 (TDK).
- toñulusı çok dümen koyın toylan **şilende** ölür 33.11 (TDK).
- yēddi koyın ölüridi **günde** menüm şilenümde 43.2 (TDK).
- **üçüncide** ağır bēgler gāzabına düşer 33.13 (TDK).
- **ğāyetde** adamuñ zihnın açar 6a/15 (KİB).
- **günde** bir dirhem yise 6b/11 (KİB).
- ikinci **derecede** uykusuzluğdur 19b/11 (KİB).
- **isside** ve dañı yay **günlerinde** kılmayasın 21a/8 (KİB).
- issi **günlerde** bunun şuyun göze üstüne dürtsele 22a/11 (KİB).
- **günde** yā sirke ve günlük unın kıatsalar 31b/10 (KİB).

Türkçe Sözlükte bulunma durumu ekinin adlardan türettiği zarflara sıkça rastlanmaktadır.

⁴ Zeynep Korkmaz bu ekin mevcut örneklere bulunma durumu eki olmadığını Eski Türkçeden beri kullanılan verme durumu eki olduğunu ve yer ve zaman isimlerinde kalıplaşarak zarf yaptığını söyler (2011, 10). Ayrıntılı bilgi için Korkmaz’ın “Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları” adlı eserine bakılabilir.

1.4. Ayrılma Durumu Eki +dAn, +dIn

“EAT’de zaman bildiren kelimelerden sonra ayrılma durum eki şekil olarak kullanılıyordu” (Gülsevin, 2007: 18). Hisse dayanan davranışları bildiren bazı eylemlerde, eyleme sebep olan şey veya kişi ayrılma durumu ekini alır. *Bir şey sebebiyle, bir şey yüzünden, bir şey hakkında, için, bir şeye karşı* manalarında kullanılır ve zarf yapar. Orta Oğuz Türkçesi için karakteristik olmayan ve seyrek görülen ayrılma durumu ekinin +dIn şeklinin de taranan eserlerde zarf türettiği tespit edilmiştir. Oğuz Türkçesinde ayrılma durumu eki alarak zarf olan örnekler şunlardır:

- **tañladan** berü saña tañrı ... Óafv diler 172b/17 (MR).
- **yañadın** üşüp 222b/1 (MR).
- **nañarından** ... bu ola 12a/4 (MR).
- biz **ardıradın** yèl bigi yètevüz 141-5 (SN).
- cühüd **ikiledin** hem duŌa eyledi 199-12 (SN).
- ki **evvelden** ahmed qomışız adın 21-12 (SN).
- ve top oyunında sekkiz kişiyi bir **kezden** qoma ki meydāna gireler 38b/15 (KN).
- eyüler-ile **gönülden** dost ol 56b/7 (KN).
- hilāfet tahtınuñ sultānı mutlaq ki ‘**adlinden** cihān olmışdı baqdād 26-19 (ADD).
- **eyüden** tēzcek sevinüp yavuzdan **tēzcek** ğusśalanma 13b/15 (KN).
- eger kul hac kılsa ve sonra bay olsa girü hac kılmaya **ikiledin** 66a.8 (KG).
- **günden** görkli kız qardaşuñ bānı çiçeği bamsı beyrege dilemeğe gelmişem dedi 83-11 (DK).
- ‘ālemleri **yokdan** var eden allāhuma şığındum, dedi. 251-13 (DK).
- yemen hūbırañ ola **tūfāndan** 347-15 (SN).
- sen dañı **cāndan** añun haqqına düriş 104b/6 (KN).
- **ucından** ulu mertebeye değdi 82b/2 (KN).
- **uğurdan** begler hişāra yörüş ètdiler 212-4 (DK).
- bugün **tanladan** diñle quluñ sözin 106-12 (SN).
- **açlıqdan** yavlaq za‘ife olmışdı 32a-7 (MN).
- **bir uğurdan** bigler hisara yorıyış itdiler 212-3 (DK).
- gelişüñ **qandan** 78-4 (DK).
- **andan** Ōaql qulağın oqıdı 13a-6 (MN).
- hikāyet nitedügin **önnden** **sona** 44-1 (SN).
- tā andan **önndin** ki rozigār eli seni rām eyleye 2a/12 (KN).
- eñ **önndin** ki erişdiler bir şara 56-5 (SN).
- bizden **önndin** gelenlerüñ hāli ne oldı 10a-3 (MN).
- qırış günü **önndin** depen alpunuz kim 231-8 (DK).
- āyetden **öndin** saña zıkr eyledüm 4b/18 (MR).
- **önndin** itdügüñ 55b-7 (MN).
- çıkmazdan **önndin** etle derinüñ arasına yayılır 33b/3/ (KK).
- bu **yañadın** 43b-12 (MN).
- **sovuqdan** olan zañmetlere 47a/7 (KK).
- eger **evvelden** timār olınmazsa 100a/8/ (KK).
- **giceden** vurub 5b/4/ (KK).
- ol **sebebden** bedenüñ levn azar 31b/9/ (KK).
- veyā **yubüsetden** ola 73b/1 (KİB).
- **yufkadan** bişürseler 28b/12 (KİB).

- şovuk **ağulardan** ola 153a/9 (KİB).
- tuzlu **balğamdan** olmuştur 182a/2 (KİB).

Türkçe Sözlükte ayrılma durumu ekinin adlardan türettiği zarflara sıkça rastlanmaktadır.

1.5. Vasıta Durumu Eki +n, +IA, +IIA

Fiilin neyle, ne zaman, nasıl yapıldığını gösteren vasıta eki aslında *n*'dir. Fakat zamanla bu ekin görevini *ile* edatı yüklenmiş ve isimlerle yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. İsmi fiile bağlayan eklerdendir ve eklendiği sözcük ve sözcük öbekleri cümlede zarf olurlar (Demir, 2020: 206). Vasıta durumu eki bazen *iken*, ... *olarak*, ... *vakit* manalarında çeşitli zarfların teşkilinde kullanılır (Gülsevin, 2007: 72). Eserde vasıta durumu ekinin adlardan türettiği zarflar aşağıdadır:

- **arğun** karşıduralar 8a/13/ (KK).
- bir kişi **arğun** vardı 174b/14 (MR).
- eger namâz içinde âşikâre okıyası-iken **arğun** okısa görelüm 31b.6 (KG).
- **yazın kışın** anuñ içinde olur 26b/6/ (KK).
- **yayan** gerü döndi 128b/8 (MR).
- gönül vère saña **azın azın** 97-11 (SN).
- ki yeyüp içeydüm **dünün günün** 36-2 (SN).
- **gügemgündüzün** ne hayâl-bâz idi 222-11 (SN).
- bugün tanışalım hele biz **için** 69-3 (SN).
- çeriler yaşadıkda **koşun koşun** 285-15 (SN).
- everdi girü gece **nohtın** ola 123-13 (SN).
- şol **ohtın** gidiser gönülden bu gam 218-11 (SN).
- öküş kaçtı öñümce **yanın yanın** 286-4 (SN).
- **öyleyin** içe 14b/11/ (KK).
- anı istediğin **yazın** u **kışın** 87-2 (SN).
- şehet sataşa ol araya **yayan** 248-1 (SN).
- gözetmeye nâ-kesden etmek **ucın** 105a/4 (KN).
- âdem peygamberden muhammede **degin** ne ki peygamber varısa 7a12 (KN).
- işâret olursa **yarın** av yerinde pâdişâha 'arza kılsun 53a/2 (KN).
- **açın** öldi 3b-14 (KN).
- yimişin ne **vaqtın** yirsin 67a-10 (MN).
- kazanuñ nâmüsünü şındurayın mı, **necêdeyin** oğul hey dedi 53-5 (DK).
- ârâyişlerin düzdi **birin birin** 103-6 (SN).
- dürişdi tam üstine ağdı **gücün** 124-7 (SN).
- eger bir **kezin** ölem dinç olam 238-10 (SN).
- çaçal **arğun arğun** eşek katına geldi 2b-8 (MN).
- tâ aña **degin** ki temâm sûret duta 9b-12 (MN).
- kırk güne **degin** sıra var 89-13 (DK).
- ala tağı **dünün** aşduñ 186-8 (DK).
- bir yazın, bir **güzün** boğayıla buğrayı şavaşdururlardı 15-11 (DK).
- dirse han **yayan** bunlar atlu yöridiler 30-2 (DK).
- bir **yazın** bir **güzün** boğayıla buğrayı şavaşdururlardı 15-11 (DK).
- gördüm anı ki **öyleyin** ağmış idi tama 107-10 (SN).
- şabâh varup **öylen** gelmek olmaz 172-4 (DK).
- cihânı gezem gece vü **gündüzün** 269-3 (SN).

- .. düzüp ... dün içi degül **güpegündüzün** 143-2 (SN).
- āhirine **degin** eyitdi 15b.7 (KG).
- **ahşamın** ve şabāh şuyula içeler 92a/11 (KİB).
- eger içmek heves edersen **tañla** içme ki uslular tañla içmeği hoş görmediler 27b/11 (KN).
- **toqla** varma ki ziyāndur 35b/14 (KN).
- birkaç gün her **tañla** tururdu 35a-5 (MN).
- **tañla** yerümden turduğum senünçün 145-12 (DK).
- nüş eyle **huş safâyıla** yāruñ şafāsına 208-3 (ADD).
- oğlan bu **katla** boğanuñ alnına yumruğunu tayıdı 16-10 (DK).
- **dünle** kervan göçdügin turgay 5-4 (DK).
- şanayduñ güneş **dünle** toğmış idi 115-1 (SN).
- bunu yazanı **duŌâyıla** aña 170b.13 (KG).
- yaŌni **ağacıla** ya taş-ıla ya nesne-y-ile öldürse 147a.10 (KG).
- bir **Ōağdıla** iki kul şatun alsa 124a.13 (KG).
- anuñ sözi olur **andıla** 108a.5 (KG).
- **dünle** veya gündüzle ebû hānife kavlinde –rahimehullāh- ve şāfiŌi kavlinde fazılırağı oldur 22a.7 (KG).
- **yaşile** toldı 222-10 (DK).
- **böylelikile** .... aılmış idi:173-4 (DK).
- **eliyle** sığadı 26-12 (DK).
- **eyle** olsa 57-4 (DK).
- üç **katla** .... sığadı 26-12 (DK).
- **dünle** göçen 23.13 (TDK).
- ejdehānun üstine **yegin** geldi 55a.1 (KG).
- **açla** içe 33a/4 (KİB).
- **ağacıla** korkudalar 2a/1/ (KK).
- andan sonra **arğun arğun** kıvāma getüreler 66a/10/ (KK).
- **arpayıla** kaynadalar 85b/10/ (KK).
- **ayvasıla** yoğuralar 16a/12/ (KK).
- **balıla** yoğurasın 31a/10/ (KK).
- **barmağıla** ölçege bendini aşığa başa 44b/12/ (KK).
- **barmağlarla** çeñeyi kavraya 44b/11/ (KK).
- bir **bıçağıla** ince tırāş idesün 121b/3/ (KK).
- **bosıyla** ovqalar 20b/6/ (KK).
- **calābıla** yoğurasun 118a/7/ (KK).
- **cibuğıla** korkudalar 2b/7/ (KK).
- **çeñgelciğle** çekeler 11b/2/ (KK).
- ayazda şabāha **degin** dura 3a/8/ (KK).
- **destile** şol kadar vuralar 106b/6/ (KK).
- **elile** silkivere 45a/5/ (KK).
- dört beş yirde **gerüyle** yaralar 46b/5/ (KK).
- **şınduyla** gidereler 39b/5/ (KK).
- **tañla** içeler 73b/8/ (KK).
- allāh **fağlıla** gidere 80b/15 (KİB).
- hoş ola teñri **fermānila** 166a/14 (KİB).

- hem altından üstünden **ferāsiyūnla** baśduralar 130a/6 (KİB).
- **furrūcile** ola 120a/8 (KİB).
- **geņezligile** gidere 78b/6 (KİB).
- aķ ħarīr üzerinde müşkile ve **gūlābıla** ve kāfūrıla yaza 13a/12 (KİB).
- **ĥarāretile** tuta bile 63b/14 (KİB).
- **ıııçakla** ġarġar itseler 46a/15 (KİB).
- **ıbligile** hāmıle Őavratuġ dōġūb boynuna aśalar 121a/12 (KİB).
- ĥaķ teŐālā **ıznile** śıĥĥat bula 130a/7 (KİB).
- **ķanıla** alnına yazsalar 30b/3 (KİB).
- **keşirile** içse 168a/6 (KİB).
- çıkarur cidden eger **mercimegile** 117b/15 (KİB).
- bu **muĥtaśarıla** Őamel eyleyeler 1b/8 (KİB).
- ķanın **mürdesengile** saĥķ idūb 17a/2 (KİB).
- śu girmedūk saķsıya yaza **mürekkebile** 131b/3 (KİB).
- hindūbā güneyik çiçeġi **mürrile** bile yiseler 69b/10 (KİB).
- **nevbile** dōġeler 24b/2 (KİB).
- **odıla** ķaynadalar 88a/1 (KİB).
- **panbuġıla** bir kerek dūşmiş göze tamzursalar 20b/12 (KİB).
- girū **rūsvāylġıla** buluna 176b/14 (KİB).
- ĥammāmda kıızıb **śabūnıla** yudukdan śonra 139a/13 (KİB).
- ķarĥa **sebebile** olmişdur 18b/1 (KİB).
- mūnāfiŐ śadefi **şebile** dōġeler 141a/13 (KİB).
- cemīŐ **şerāyıtıla** ķılınmiş ola 12b/4 (KİB).
- ķaçan **taŐāmıla** yidürseler 57b/11 (KİB).
- sirke ve ĥıltıyet **tuzla** ġarġara itseler 46b/11 (KİB).
- **Őūdıla** başına ursa 9a/11 (KİB).
- **üzümile** ķaynada 119b/8 (KİB).
- ferāşinūġ tāzesin **acı yaġıla** eridseler 144b/7 (KİB).
- **anuġıla** yaķu eyleyūb şişmiş göze ursalar 22b/14 (KİB).
- Őilim **asānlġıla** örgene 33a/8 (KİB).
- balıķ **yilimile** oġlancuķlaruġ göbeġi çıkruġına yaķu eyleseler 92a/5 (KİB).
- ķabz ider **ciddile** 94a/15 (KİB).
- ĥuķneye daĥı ķatsalar **cidle** fāyide ider 39b/2 (KİB).
- eger śaru bābadyayı **başıla** dōġseler 100b/12 (KİB).
- bişen **birincile** yidüreler 125b/9 (KİB).
- **boķıla** ķaynada 145a/11 (KİB).
- eger böġürtlen **budaġıla** bişirib 122a/13 (KİB).
- yapraġıla ve **budaķlarıla** bişirseler 94b/11 (KİB).
- göz deġen kişi kim turur teġri **destūrıla** 24b/13 (KİB).
- ol sigili **dırnaġıla** keseler 131a/10 (KİB).
- üç gün **fātīĥayıla** teŐvıd ide 13b/14 (KİB).
- hem altından üstünden **ferāsiyūnla** baśduralar 130a/6 (KİB).
- arı **ĥırķayıla** sūrteler 141a/9 (KİB).
- ĥaś **ĥurmāyıla** baśa ursalar 9b/4 (KİB).
- ve daĥı **imtilāyıla** yatmaya 48b/7 (KİB).
- min **naĥtuyla** cilā itseler 16a/2 (KİB).

- şıblağ ve **natrūyla** karşıdırub 138b/16 (KİB).
- cilā idici **nesneyile** göze çekseler 18a/4 (KİB).
- çarğa düğlegin **puhteyile** bişürseler 76b/7 (KİB).
- eyü **sirkeyile** kaynatsalar 5a/14 (KİB).
- münāfiŪ kırı güli **süciyile** bişire 42b/6 (KİB).
- **temürhindiyle** içeler 147a/10 (KİB).
- sücile veyā **buhtayıla** içerlerse 75b/3 (KİB).
- açar **bürakâyıla** şarāb-ı şandāl issi cigere fāyide ider 56a/10 (KİB).
- kurumuş yağın **delice baklayıla** sirkeyle bişürseler 47a/8 (KİB).
- ve dāzer-i naqaş ide yinji **igneyile** 40a/12 (KİB).

Türkçe Sözlükte vasita durumu eklerinden +IIA ve +IA ve ünlüyle biten sözcüklerden sonra gelen +ylA ekinin türettiği zarflara sıkça rastlanırken dönemin karakteristik vasita durumu eklerinden olan +n'nin türettiği zarflara *yazın, kışın, yayan, öğleyin, öğlen, değin* sözcükleri dışında rastlanmamaktadır. Fakat ölçünlü dilde olmasa da Orta Oğuz Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında +n ekinin adlardan türettiği zarflar sıkça kullanılmaktadır.

1.6. Derecelendirme Eki +rAK, +rAH

Türkçenin tarihi dönemlerinde *karşılaştırma* ve *derecelendirme* görevinde kullanılan bu ekin Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde türettiği zarflar aşağıdadır:

- bularuñ hâkķında **artuğrağ** hâsıl olur 210a /17 (MR).
- yaturdı kuluñ dün gece **hastarah** 174-10 (SN).
- güyerdüm biraz ola **ķarañurah** 127-2 (SN).
- biraz **sehrek** tutmağa başladı 25-3 (SN).
- biraz şol **yañarah** egil nolduñ 215-11 (SN).
- yürü **tızrek** düz bulara yarañ 54-8 (SN).
- ķamudan çü bir **yañarah** düşmişem 279-3 (SN).
- kolayın gözeden ola **yègrek** 15-4 (SN).
- ‘ādeti oldur ki **artuğrağ** yéyesi aħşamın yerler 25b/14 (KN).
- sözi **azırağ** endêşelü ola 63b/13 (KN).
- ya hindü elin uzadup **dünlerek** 114-6 (SN).
- çoh eglendüm geldüñ uş **gécirek** 125-14 (SN).
- ve eger toyduğından sonra **artuğrağ** yirise, içer-ise kerāhiyyet olur 160b.9 (KG).
- başın koyu ilede andan ķaldura ve sücûda **aşāğarağ** ilede rükûdan 27b.4 (KG).
- şāfiŪi kıyında **azırağ** oturup andan tura 14b.13 (KG).
- kaçan levni gümüşe **çoğırağ** beñzese 127b.15 (KG).
- kim yıķınırağ olsa ol **dostırağ** olur 16a.3 (KG).
- eger bir aķça değirmisince ya **eksügirek** olsa 8b.3 (KG).
- aħşam **gicirek** ķılsa 19a.4 (KG).
- ve birisi **hâķķırağ** olur 124b.10 (KG).
- örtülürek gerek 16a.12 (KG).
- bu maŪnı içinde irdememek **salamatlurağ** ola 3b.12 (KG).
- ķanķısı **sālĥırağ** olsa aña buyuralar 78b.12 (KG).
- andan **şonrarağ** gün toğsa 18b.13 (KG).
- ükündü namāzın dahı **tızerek** ķılsa 19a.5 (KG).
- eger eyitse sen talāķsın **ulurağ** 87b.3 (KG).

- kim **yıkınırak** olsa ol dostırak olur 16a.3 (KG).
- açca virse dañı **yigrek** revā olur 56b.13 (KG).
- şabāh içe **gicrek** işlerse 68a/5/ (KK).
- **katırak** yürüyecek 13b/12/ (KK).
- **kiçirek** olub bağırsuğ sığmazsa 40a/1/ (KK).

Orta Oğuz Türkçesinde sıkça kullanılan derecelendirme eki ve türettiği zarflar Türkiye Türkçesinde eskicil durumdadır.

1.7. Eşitlik Eki +cA

Ad ve ad soylu sözcüklerin üzerine gelerek *kadar*, *olarak*, *gibi* anlamlarında zarf yapan bu ekin Orta Oğuz Türkçesinde türettiği zarf örnekleri şunlardır:

- her biri dañı **ayruca** maķām düzmişidi 44a/14 (MR).
- velikin bundan baña **buñca açca** ğaldı dimek gerek 125a.5 (KG).
- **niçe niçe** çekeyin 274b/12 (MR).
- iy ğarındaş **anca** bağaram 49a-13 (MN).
- **neçe** kim maħlūk ‘aybın isteyesin 26b-13 (MN).
- žāhirin bātının **nice** bildün 24a-12 (MN).
- ol arada **anca** dökilür taŖām 77-3 (SN).
- anuñ ŖıŖıñı öñinde bir **çöpce** yoħ 131-13 (SN).
- **geñezce** Ŗeşer düğümü uşlu kişi 80-6 (SN).
- bu şuda gerek kim **geñümce** yunam 221-5 (SN).
- **sınuhluca** gönli sevineydi 135-7 (SN).
- **yaluğuzca** tutmışdı ol nā-be-kār 156-14 (SN).
- **eylece** olsa yöni olur 145a.14 (KG).
- **topça** kesdüm 277-8 (DK).
- kıçkıranda **ögce** gelür 21.11 (TDK).
- **anca** bağaram 49a-13 (MN).
- **Ŗādetce** bağlayasun 87b/8/ (KK).
- **Ŗādetçe** merhem ideler 97a/4/ (KK).
- **findıķca** eyleyeler 112a/1/ (KK).
- göz miķdārı kadarı **yaşşıca** ideler 5a/9/ (KK).
- **aķca** olur vurduķca yayılır 31a/1/ (KK).
- ammā ol kim vebādur **gökce** çıkar 34b/2/ (KK).
- **ķatıca** ğaralar 99b/12 (KİB).
- tā kim **ķoyuca** olunca 79b/7 (KİB).
- ısıcaķla **aşlaca** iceler 81a/3 (KİB).

Türkçe Sözlükte eşitlik durumu ekinin zamanla isimden isim yapım eki görevinde kullanılarak da adlardan türettiği zarflar sıkça madde başı olarak geçmektedir.

1.8. Yön Gösterme Eki +rA, +rU, +ArU

Ad ve ad soylu sözcüklerden eylemin yönünü gösteren zarflar türeten yön gösterme ekinin Orta Oğuz Türkçesi eserlerindeki örnekleri aşağıdadır:

- giderken **arķuru** bir derviş çıkā geldi 166a/1 (MR).

- varaldan **berü** karnım doymadı 12-8 (DK).
- tã ol vaqıtden **berü** 45b/14 (MR).
- asıl ululuğı anı **gerü** ve ilerü iletmez 17b/1 (MR).
- **ķancarü** yörirse 20a/5 (MR).
- loķmadan **ötri** ... başına üşürüp 21a/4 (MR).
- lüt kavminden **ötürü** ... mücãdele ķıldı 56b/12 (MR).
- ķulaķ yolından **taşra** dökerler 19a/4 (MR).
- ulu balıķ **toğru** müteveccih olup 47b/14 (MR).
- ve dağı düzetti ... görklü süret **üzere** 1b/4 (MR).
- namãz üzre kãhil fesãd **iķre** cüst 13-15 (SN).
- vara hãķ ķatında işüñ **ileri** 9-9 (SN).
- müsülmãnlıķ işin **ilerü** getür 9-3 (SN).
- uş inden **gèrü** ben diri ķalmazam 105-8 (SN).
- eyitdi aña èy oğul **ķancarü** 31-4 (SN).
- bu ilden beni **taşra** şalmaz ise 63-15 (SN).
- ki her gündedür işi **üzre** ledim 3-2 (SN).
- **yanıra** gelüp bürime tonluyı 297-12 (SN).
- **ötri** vardı 19a/1 (KN).
- andan **soņra** bunca zahmet ata ana görür ki sağısa gelmez 10b/8 (KN).
- buyruğından **taşra** olmaya 10b/8 (KN).
- adem oğlını gökķek toprak **üzre** naķş eyledi 1b/3 (KN).
- ol deñizden **aņaru** bir ulu biyãbãn vãr 9a-7 (MN).
- **aņaru berü** idince tuzun yarısı ķalmaz 47a-8 (MN).
- dïlkü sözin uzatduķça bidnüs dıvãrdan **aşuru** bakardı 40a-3 (MN).
- ben cür'et ķademin **ilerü** başub 23b-8 (MN).
- çün bizi alub ol deñizi **isre** geķeler 9b-3 (MN).
- şanmasun kim ķorķu ve ihtiyãtdan **ötrü** didüm 48a-6 (MN).
- bunca zahmetden **soņra** beni tapuņa getürdi 2a-12 (MN).
- birünün yarusın iķerü yarısın **taşra** ķodı 49b-8 (MN).
- ne oķ kim biz aña atavuz biri **toğru** varmaya 19a-14 (MN).
- bu ķavl **üzre** 'ahd ü peymãn ķıldılar 12a-14 (MN).
- yönin **aņaru** şağrısın erine dönderür 9-9 (DK).
- dün **iķre** yol azsam umum allãh 231-12 (DK).
- **ilerü** vardı 77-1 (DK).
- oğlan **ķancarü** gètdi ola 134-10 (DK).
- bu ķadar nesneden **ötürü** neye sağt olursız 89-11 (DK).
- öyleden **soņra** èvine geldi 8-9 (DK).
- birinden **taşra** geldi 229-11 (DK).
- hemãn beni ķapudan **taşarı** eyle 88-10 (DK).
- at başını **yokaru** tıtdı 99-11 (DK).
- **yuharu** baķup süreti gördidi 261-14 (SN).
- **yukarı** çıkıcaķ boşanur meger 59-15 (SN).
- başın götürüp **yukaru** bağtı ol 36-6 (SN).
- **iķerü** girdi 98b/7 (KN).
- geldi, **iķerü** girdi. 221-4 (DK).
- oğıl **iķerü** girdi 20b-3 (MN).

- yalını **yokarı** çekesin 3b/2 (KK).
- ol dil az az alup **içerü** 52b/1 (MR).
- imdi **içerü** kirdüm 76a-12 (BH).
- beyân kıldı **içre** hüccet burhâni 4a-8 (BH).
- er kibi **ilerü** kelgil 16a-15 (BH).
- kıara yügi bitmedin **ilgerü** ikevlesin 80a-16 (BH).
- bular **kançaru** barırlarısa uçmağ bınarları ardlarınça aka 66b-2 (BH)
- kendünden **taşra** bırağ 91b-5 (BH).
- kıızıl altun taht **üzeri** tekye oturalar 66a-22 (BH).
- pes bu âyet bize hüccet diyenler **üzre** 5b-5 (BH).
- yaÖni andan **içerü** girse and boynına düşer 114a.7 (KG).
- ve andan **şonra** iş buyursa girü virmege yöni olmaz 126b.2 (KG).
- son tehiyyat içinde iki ayağın toğru **taşra** duta 15a.14 (KG).
- anuñ **üzre** gusl kıılmağ vâcib olur 10a.7 (KG).
- elini altına soğa **yukarı** kıaldura 36a.1 (KG).
- **andan şonra** anuñ birle cimaÖ kıılsa girü virmek reva olmaz (KG).
- işledügi işe hutbe **bundan şonra** kıılam didi 42b.9 (KG).
- bir yıldan **berü** benümdür diyü 142b.12 (KG).
- yaÖni kaçan imamı imâm kııldınuñuz-ısa **ileri** geçürüñ 14a.15 (KG).
- **kançaru** gitdi 134-10 (DK).
- **sonra** utanur 21.2 (TDK).
- deniz mevc gibi beyni **taşra** bırağur 39a/7/ (KK).
- **şonra** ılıcağ rāziyāne şuyıla yuyalar 7a/8/ (KK).
- ugutlucağla **yukarı** kıalduruvire 45a/10/ (KK).
- **içerü** gider 25a/12/ (KK).
- Öâdet **üzere** melhem ideler 98b/4/ (KK).
- **andan şonra** bir kişi yüksek otura 20b/11/ (KK).
- **taÖâmdan şonra** yiseler 10b/2 (KİB).
- **taşra** gelse 18a/8 (KİB).

Kalıplaşmış bir şekilde zarf türeten yön gösterme ekinin adlardan türettiği zarflar, *Türkçe Sözlükte* sıkça madde başı olarak bulunmaktadır.

1.9. İsimden İsim Yapma Eki +IU

Banguoğlu'nun tabiri ile donanma hâli (2007: 382) eki olan, işleklik derecesi çekim eklerine yakın olan ve kalıplaşmış şekilde sıfat türeten bu isimden isim yapım ekinin tespit edilebilen örnekleri şunlardır:

- **bellü** bilsin 10-13 (DK).
- **gizlü** yaka tutuban yilişdiler 200-7 (DK).
- **kutlu** olsun 75-13 (DK).
- **kentli** ola 40.7 (TDK).
- **acı sözlü** olmayasın 65a-4 (MN).
- **bağlu** kıodı 8a-3 (MN).
- girü döndü **guşsalu** 11b-3 (MN).
- **kayğulu** ağlariken 42a-9 (MN).
- **kuvvetli** olıcağ 34a/8/ (KK).

- **korçulu** olsa 165a/10 (KİB).
- **uçuklu** olanuñ burnuna tamzursa 176a/14 (KİB).
- **datlu** olduğıçün bilmediler 25b/7 (KİB).
- ne kadar genc **yaşlu** olsa 75a/5 (KİB).
- **tatlu** ola 91a/13 (KİB).
- **görklü** ider 6a/11 (KİB).
- **terlü** olsa 13b/2 (KİB).
- **Öilletlü** ider 42b/5 (KİB).
- yüregi **kuvvetlü** ider 64b/9 (KİB).
- **irkeklü dişilü** olur 81a/13 (KİB).
- **yüklü** olur 120b/11 (KİB).
- cānāvar ısırdığı yire **elemli** ola 158a/14 (KİB).

Kalıplaşmış şekilde sıfat türeten eklerden olup aynı zamanda zarf da türeten bu isimden isim yapım eki ile yapılan zarflara *Türkçe Sözlükte* sıkça rastlanmaktadır.

1.10. İsimden İsim Yapma Eki +sIz

Adlardan bazı durumlarda zarf türeten ve Banguoğlu tarafından giderme hâli (2007: 382) olarak adlandırılan işleklilik derecesi çekim eklerine yakın olan bu yapım ekinin Orta Oğuz Türkçesi eserlerinde tespit edilen örnekleri şunlardır:

- eli **avsız** getmiyim 53.1 (TDK).
- **endişesüz** kadem urmağ olmaz 19a-10 (MN).
- **ansuz** olsa ölüridi 53b-4 (MN).
- **zahmetsiz** toğura 123b/16 (KİB).
- **şekersiz** yirlerse 127a/3 (KİB).
- **İMANSIZ** gide 136b/13 (KİB)

Yokluk eki olarak da adlandırılan ve kalıplaşmış şekilde sıfat türeten eklerden olup aynı zamanda zarf da türeten bu isimden isim yapım eki ile yapılan zarflara *Türkçe Sözlükte* sıkça rastlanmaktadır.

2. Addan Zarf Türeten Birleşik Ekler: Türkçenin en eski devirlerinden beri kullanılan birleşik ekler birden fazla ekin birleşmesi ve yeni görev üstlenmesiyle oluşan biçimbirimlerdir. Bu birleşik eklerden bazıları ek kalıplaşması ile adlardan zarf türetir. Türkiye Türkçesinde addan zarf türeten birleşik ekler ile ilgili Enfel Doğan'ın⁵ ayrıntılı çalışmaları bulunmaktadır. Orta Oğuz Türkçesinde Türkiye Türkçesinde kullanılmayan eskicil olup addan zarf türeten birleşik ekler de vardır. Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde tespit edilen addan zarf türeten birleşik ekler şunlardır:

2.1. Yapım eki + Durum eki birleşmesiyle

2.1.1. +sIzIn (< +sIz+I+n)

Addan ad (*yokluk*) yapım ekinin üzerine vasıta durumu ekinin gelmesiyle addan zarf türeten bu ek nasıllık, nicelik bildiren zarflar türetmiştir:

- tam üstinde ol bir gün **aşsuzın** 46-11 (SN).
- atam düşdi **apaşsuzın** öğüme 135-1 (SN).
- oturmuş idi fāriğ ü **dımsuzın** 144-10 (SN).

⁵ Ayrıntılı bilgi için Doğan'ın "Türkiye Türkçesinde Addan Zarf Türeten Birleşik Ekler Üzerine" adlı makalesi incelenebilir.

- **aşsızın** elinden aldı. 289-6 (DK).
- degül dilek ile vü ger **geşsüzün** 180-1 (SN).
- gönül ana verdidi **gönülsüzün** 207-7 (SN).
- niçe taÖzim eylediler **hadsüzün** 239-1 (SN).
- iş eder anuñ bigi **bülüsizin** 270-1 (SN).

Türkçe Sözlükte bu ek ile türetilen tek madde başı *ansızın* zarfıdır.

2.1.2. +sUzda (< +sUz+dA)

Orta Oğuz Türkçesinde *ansızın*, *birdenbire* anlamlarında tarz bildiren zarf türeten ekin örnekleri aşağıdadır.

- **aşsuzda** anlaruñ dirnegin tağıdub gönümüz murādın alalum 46a-2 (MN)
- çü havz üzre **aşsuzda** kıldı nazar 36-3 (SN).
- **apaşsuzda** çepçevre baqdılar 168-1 (SN).
- bir **aşsuzda** neşāt kıldı 36b/5 (KN).
- taşu **aşsuzda** kayuvire 45a/5/ (KK).

Orta Oğuz Türkçesinde sıkça kullanılan adlardan zarf türeten bu ekin türettiği *aşsuzda* zarfı Türkiye Türkçesinde eskicil durumdadır.

2.2. Yapım eki + Yapım eki + Zarf-fiil eki birleşmesiyle: +leyin (< +le+y+-in)

Vasıta, beraberlik, topluluk, benzerlik ve gibilik ilgisi kurmak için kullanılan +*la* eki ile günümüzde eskicil olan -*In* zarf-fiil ekinin birleşip kalıplaşmasıyla oluşan; benzetme, eşitlik göreviyle kullanılan veya zaman ve tarz zarfları türetir. “-(y)*In* / -(y)*Un* zarf-fiil eki yalnız zaman adlarında +*la* ekiyle kurulmuş birkaç fiil ve bir iki zamirle kalıplaşarak zaman ve tarz zarfı olan kalıplaşmalara uğramıştır” (Korkmaz, 2009: 174). Bu ek Orta Oğuz Türkçesinde işlek bir şekilde geçmektedir.

- **oğurlayın** mālına en şınmağıla 175a/12 (MR).
- bunu gördiler nā-gāh **aslanlayın** 197-3 (SN).
- ipin oynar **ayulayın** uzatam 217-5 (SN).
- **bayağlayın** bigiyise şabāş 307-15 (SN).
- ki **bayıhlayın** hoş oldu tamām 47-4 (SN).
- havāya **bulıtlayın** düğdi toz 182-12 (SN).
- gözi yaşı **irmahlayın** çağladı 54-14 (SN).
- bunu dēdi **iñileyin** ağıladı 134-6 (SN).
- talarsın kolay bulıcağ **itleyin** 183-14 (SN).
- yumurd oğurladı **keklikleyin** 114-5 (SN).
- olıcağ anuñ vaqti **kılıçlayın** 181-13 (SN).
- süzülmişdi **nergisleyin** uyhusuz 106-10 (SN).
- anı görüp **oğrılayın** niçeler 268-15 (SN).
- tama ağa **oğurlayın** ol niğār 91-5 (SN).
- bular yine **turduhlayın** turalar 179-13 (SN).
- yağar ise **yağmurlayın** başa oñ 181-12 (SN).
- birkaç gün benüm-ile **bayağlayın** olmadı 18b/12 (KN).
- lıkin **oğurlayın** aşikārā gāfil olma 57b/1 (KN).
- **bayağlayın** açılmaya 33b-6 (MN).
- **bunculayın** bilgülü kıanda bulına 33b-6 (MN).

- konuğ dağı **oğurılayın** grdi 22b-9 (MN).
- **uğrulayın** cn aldugun ıuyamaz idm 160-5 (DK).
- **bencileyin** kimesne ıulağını burmadı 95-14 (SN).
- geh ağlardı **blblleyin** zr zr 354-1 (SN).
- yzin beızi ıalınadı her **demleyin** 133-4 (SN).
- glef bigidi oldu **ııgdemleyin** 133-4 (SN).
- **gzgleyin** sağt eğer kendzin 375-1 (SN).
- gecemzi **gndzleyin** ttlum 128-10 (SN).
- yzn beızi ıalınadı her **demleyin** 133-4 (SN).
- Őh uruğı **husrevleyin** kendzi 300-3 (SN).
- Şu **yengeıleyin** gitdi apul apul 336-8 (SN).
- **ynileyin** aııldı gldi hoş 136-2 (SN).
- **ikileyin** ıapların ıatı yurlar ve ger su alup giderler 18b/11 (KN).
- **ikincileyin** kelmenize MK55v3 (KY).
- iı ıadeğ lle Őıfat t glesin **gonıleyin** 203-6 (ADD).
- bir taş ton, ikinci izr **ancılayın** hem ve ınc tonı gnlek 36b.8 (KG).
- **ikileyin** namz ııla 64a.13 (KG).
- **ikileyin** tazesin uralar 92b/8/ (KK).
- **ikileyin** ulaŐdura 47b/1 (KİB).
- **uğrulayın** iıirseler 152a/10 (KİB).

Trkıe Szlıkte akŐamleyin, geceleyin, kimileyin, ođ(le)leyin, sabahleyin, Şimdileyin szckleri dışında madde başı tretmeyen bu ekin trettiği zarflara Orta Oğuz Trkıesi metinlerinde sıkıa rastlanılmaktadır.

2.3. Yn Gsterme Eki +Yapım Eki Birleşmesiyle: +rUIU (<+rU+IU)

Yn gsterme ekinin zerine isimden isim yapım ekinin gelmesiyle tarz zarfı treten bu eke tek rnekte rastlanmıştır:

- sre **ilerl** ve **girl** oıısa secde sehvi vcib olmaz 30b.8 (KG).

2.4. İyelik Eki + Vasıta Durumu Eki + Vasıta Durumu Eki Birleşmesiyle: +IyIA n (<+I+y+IA+n)

- **atıylan donıylan** gzan ejdehnuğ boğazına gtmeli oldu 55.7 (TDK).
- kimse **menmilen** gelmesn 52.11 (TDK).
- kara polad kılııuğ **yalmnyılan** doğraram 60.8 (TDK).
- kaba boynı **gciylen** srb ıekse 8-13 (TDK).
- okun **peyknyılan** ldrrem 60.7 (TDK).

Trkiye Trkıesinde lınl dilde kullanılmayan bu ekin ağızlarda rnekleri bulunmaktadır.

2.5. Durum eki + İyelik eki birleşmesiyle:

2.5.1. +IA sI (< +IA+sI)

Taranan eserlerde *sabahtan, sabahleyin* anlamlarında tek rneğine rastlanmıştır:

- ki **tanlası** hkim ıatına varup 331-12 (SN).

2.5.2. +dAsI (< +dA+sI)

Orta Oğuz Türkçesinde *ertes*i zaman zarfına öykünerek yapılan bir türetmedir:

- **yarındası** çıkub 25a/10 (MR).
- **yarındası** okudı çin ilini 85-3 (SN).
- **yarındası** varduğ 53a/3 (KN).
- çün **yarındası** oldı 25b-10 (MN).

Türkçe Sözlükte bu ek ile türetilen tek madde başı *ertes*i sözcüğüdür.

2.6. Durum eki + Pekiştirme eki birleşmesiyle:

2.6.1. +CAk (< +CA + ok)

“+cA ekinin +ok pekiştirme ekinin kaynaşmasından oluşmuş bulunan +cAk (< cA+ok) eki; *küçültme*, *sevgi* ve *tahsis işleviyle sıfat, zarf ve adlar türeten bir ektir*” (Korkmaz, 2009: 39). *Olarak ve birlikte* gibi anlamlarla çekim eki işleviyle, *küçültme* ve *sevgi* anlamlarında ise yapım eki işleviyle kullanılan bu ek Orta Oğuz Türkçesinde genellikle c’li kullanılmaktadır. Tespit edilen örnekleri aşağıdadır:

- maқsadı **ancaқ** olmışsa 19a/1 (MR).
- **artucaқ** terennüm édüb 30a/14 (MR).
- **büyücek** қомақ 144b/9 (MR).
- ħaceti neyise söylesün **tizcek** 24b/3 (MR).
- vefāt kılmış **tizcek** 25a/14 (MR).
- қатına **yaқıncaқ** vardı 175a/1 (MR).
- ħaraž andan **ancaқ** ħikāyet degül (SN).
- süheyl anı bilürdi **ancaħ** hemjın 103-1 (SN).
- inileyüp **añlucaқ** açdı gözi 45-1 (SN).
- ben sizlerden **ayruçaқ** oldum idi B62r5 (KY).
- dèdi eylese **tañlacaқ** tahtı düz 30-5 (SN).
- süheyle dèdi **tañlacaħ** turayım 73-4 (SN).
- **yaқıncaқ** niçe bulduğın ħaқı 11-5 (SN).
- benüm **ancaқ** yüzime duyduğuz mu MK6v16 (KY).
- belki **yalıncaқ** pādīšāhlıқ nice isteyelüm 30b-2 (MN).
- hevāya uyan **tizcek** olur ħaçil 22-11 (SN).
- şöyle ol ki **tèzcek** bir ħāldan daħı bir ħāla dönmeysesin 14a/3 (KN).
- eger nevbet nevbet birbirmüzi götürevüz menzili **tizcek** alavuz 2b-14 (MN).
- **ancaқ** yaқın keldi M34/3 (KY).
- **yaқıncaħ** saña karşı hem geldügi 105-14 (SN).
- **ancaқ** yöriyeyim 71-4 (DK).
- dinledüm **añlucaқ** nese didi 121a-15 (BH).
- er gişiyi şöyle **yalıncaқ** öpse 160a.15 (KG).
- dünli günli olmaқ müddeti **ancaқ** olur kim 28a.14 (KG).
- ya oğlı bayram gicesi ya **tañlacaқ** ölse 57a.2 (KG).
- ölmedin **tizcek** ad vireler 40a.7 (KG).
- **büyücek** olur 33a/8/ (KK).
- yüz rengini **gökcek** eyler 51b/7/ (KK).
- **tizcek** tımar ideler 25a/12/ (KK).
- miÓde **yeynicek** olur 50b/9/ (KK).
- yiri **қuyucaқ** ideler 45b/7/ (KK).

- olur ammā **yumrucağ** olur 37b/12/ (KK).
- **tizcek** toğura 120b/7 (KİB).
- köküle **arkıncağ** çıkarsa 122b/17 (KİB).

Türkçe Sözlükte madde başı olarak *ailecek, ancak, çabucak, demincek, evcek* örnekleri olan bu ek Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde sıkça kullanılmaktadır.

2.7. Durum eki + Pekıştirme eki + Zarf-fiil eki birleşmesiyle: +cAKIn (<+cA+ok+-In)
Taranan eserlerde tek örneğine rastlanan ekin kullanımını şu şekildedir:

- çıkardılar **añulcağın** bāğdan 104-9 (SN).

2.8. Durum eki + Yapım eki + Zarf-fiil eki birleşmesiyle: +cılayın (<+cA +le + y + -in)

+cA eşitlik eki ile “*vasıta, beraberlik, topluluk, benzerlik ve gibilik*” ilgisi kurmak için kullanılan +lA ekinin günümüzde eskicil olan -In zarf-fiil ekiyle birleşip kalıplaşmasıyla oluşan bu ek benzetme ilgisi kuran zarflar türetir. Ek ile ilgili Ergin şu açıklamaları yapmıştır: “*Bati Türkçesinde kullanılışı sonradan azalan bu ek Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmıştır. Kullanılış sahası zamirler olup onlara gibi ve kadar manaları verir, onların benzetme şekillerini yapar. Eski Anadolu Türkçesinde bu da zamirlerde bir eşitlik çekim eki gibi vzaife görmüştür. Eski Anadolu Türkçesinde hiç değilse uzun bir müddet ek tabii ç’li idi. Sonradan ek c’li olmuştur. Ekin -layın, -leyin ile ilgisi açıkça görülüyor, baştaki -cı, -ci evvelce -çı, -çi Eski Türkçede ise ançulayı misalinde olduğu gibi -çu, -çü şeklinde idi. Bunun da -ça, -çe eki ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır*” (2003: 174).

- **buncılayın**... bir içim süd içdi 118b/7 (MR).
- **şuncılayın** kim erenlerünj ... var 126a/16 (MR).
- **ancılayın** gitmesün hiç teşvışı 250-10 (SN).
- uş-**buncılayın** bu bābda söz söyleyem 75a/7 (KN).
- bizüm işimüz đahı **ancılayın** ola 23b-1 (MN).
- ocağuna avrat **buncılayın** gelsün 7-10 (DK).
- **buncılayın** virmek gerek 95b.9 (KG).
- hiç bir nesne **ancılayın** issi itmez 144b/10 (KİB).
- **bencileyin** gören kişi ben sevdüğümün yüzini 359 (YED).

Türkçe Sözlükte bu ekle türeyen *bencileyin, bizcileyin, onculayın* madde başları bulunurken Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde ad soylu sözcüklerden farklı zarflar türettiği örnekler tespit edilmiştir.

2.9. İyelik eki + Durum eki birleşmesiyle:

2.9.1. +InA / +sInA / UñA (<+I + n + A / +sI +n +A / +Uñ +A)

Belirtili isim tamlamasının tamlananı durumunda olan bu biçimbirim hakkında Korkmaz “*Yönelme durumu ekinin kalıplaşmasından oluşan zarflar daha çok iyelik eki üzerine yönelme durumu eki almış zarflar biçimindedir. Bu durum, onların kalıplaşma aşamasından önce bir ad tamlaması oluşturdıklarını ve tamlamanın tamlayan ögesinin atılmasıyla kalıplaşmaya uğradıklarını ortaya koymaktadır*” (2009: 463) açıklamasını yapmıştır. Eserlerde tespit edilen örnekler şunlardır:

- **şabahına** ... vurup çağırdı 59b/13 (MR).
- gör ‘aşıkı ki şuşar imiş şan **bahāsına** 208-7 (ADD).
- ki çün gece **üzerine** zengj yüzün urdı 113-12 (SN).

- şehā irgür beni vaşluñ **demine** 202-1 (ADD).
- bağışla suçını kılma **kemine** 202-7 (ADD).
- denizler ğarğ olur gözüm **nemine**. 202-2 (ADD).
- kardeş **uğrına** depegöz ile buluşaram 224-5 (DK).
- senüñ **uğruña** ben öleyim 49-4 (DK).
- degül **aduña** key anı étmezüz 173-7 (SN).

Türkçe Sözlükte bu ek ile türetilmiş birçok madde başı durumunda zarf bulunmaktadır.

2.9.2. +Inca / +sInca/ +Uñca (< +I + n + cA / +sI +n +cA / +Uñ+cA)

“Çok az sözcükte kullanıma çıkan ek; {-Inca} < {-I(n)} + {-CA} yapısında, iyelik eki ve {-CA} ekinden oluşur. Adlara gelip sözcüğün zarf ya da sıfat olarak kullanımını sağlayan ad işletme ekidir. Ardınca < art + {-i(n)}+ {-ca} sözcüğü, ardi sıra, ardından anlamlarında cümlede zarf olarak kullanıma çıkar. İyelik ekinin çeşitliliği sonucunda ekin {-Imca}, {-Inca}, {-I(n)ca}, {-ImIzca}, {-InIzca}, {-lArInca} biçimleri vardır” (Üstünova, 2008: 418-419). Taranan metinlerde tespit edilen örnekler aşağıdadır:

- anuñ **şaginca** ve **şolinca** tamudan hâyil olalar 210b/2 (MR).
- ilerleyince **ardınca** yigürdiler 90-12 (SN).
- tekellüf **tarıķınca** söz açdılar 352-11 (SN).
- boyı serv bigi **uzunınca** yatur 158-1 (SN).
- ve almağda satmağda ‘avratlar aldamağ **ardınca** olma 95a/1 (KN).
- **geñince** yeye 26a/6 (KN).
- rahmet beşaretcileri bir bir **ardınca** bu âyeti kulağına degürürler 10a-5 (MN).
- ola **yanınca** şüret-i zibā teferrüci 234-1 (ADD).
- babasınuñ **ardınca** yortup geldi. 31-6 (DK).
- ki **dilince** her kavmile söyleye 24-4 (SN).
- **geñince** yürimek mi yegdür yayañ 144-5 (SN).
- **ileyince** bir dāye vü bir qaravaş ... olurdu baş 42-15 (SN)
- ileyince **öñince** cümle çeri 76-15 (SN).
- adı key **yêrince** durur gerçek 244-10 (SN).
- bir gice gendü ‘**âdetince** busuya durdu 37a-14 (MN).
- sārübān dağı ğodı **geñince** yatdı 47a-14 (MN).
- her bir kişi **hällü hâlince** bir işde ğodı 9a-1 (MN).
- bes ol uvağ cānavarlar **öñince** kaçdılar 51a-2 (MN).
- bes heyce **öñince** hâcib **resmince** ilerü yorıdı 65b-14 (MN).
- kâfir **öñince** yoritdün mi 136-10 (DK).
- **ardınca** miñ kişi hârîr tutar D50v12 (KY).
- tokušmağıl **murādınca** olğıl êmdi B77v8 (KY).
- eger tağlar **ağırınca** bolur erse 12b-23 (BH).
- bular kaçaru barurlarısa uçmağ bınarları **ardlarınca** ağa 66b-2 (BH).
- yine **ardınca** ramazān ayı sultānı kelür 17b-8 (BH).
- hâğ **emrinçe** yorigil hâğ sevgüsi bulğasañ 83b-19 (BH).
- şeri‘at **hükminçe** eli şeşilmeye hükümlü boldı 130b-11 (BH).
- uçmağ katında bir yüzük **kaşınca** yok 156a-18 (BH).
- kaçpasun sini mevci yörimegil **kıyınca** 83a-17 (BH).
- yıl kaçaru eser erse añarı **önince** egilür 85b-17 (BH).
- mü‘minler tahtı **yanınca** ırmağlar ağmağ bolur 63a-7 (BH).

- eger ağaçlar **yaprağınca** bolur erse 12b-23 (BH).
- kayır **sağışınca** bolur erse 12b-23 (BH).
- gaşb kıлмақ Türk **dilince** güc kıлмақ olur 115a.10 (KG).
- birez tetavvuŕ namāzın kıoya Őavrat **dilegince** 78a.1 (KG).
- artanı **kıyāsınca** virmiş gerek 58b.13 (KG).
- ülüsi degince herberine miqdārli **miqdārınca** vireler 156b.12 (KG).
- ve artanı **şağışınca** virmiş 58b.6 (KG).
- Őavrat bay olsa Őavrata geregince ve eri **tākatince** 75b.12 (KG).
- dürüst oqımaqlıq **ardınca** ola kim şevāb hāsıl ola 162a.12 (KG).
- niceme kim Őavrat bay olsa Őavrata **geregince** 75b.1 (KG).
- babasınıq **ardınca** dağı bunı göturdiler 31-9 (DK).
- kāfir **öjince** yoritdın mı 136-10 (DK)
- ikindünüq **arasınca** gün görmedüm 43.1 (TDK)
- katlanmadı ilğadı gāzanun **ardınca** 53.8 (TDK)
- **Őādetince** melhem ideler 97b/10/ (KK)
- bu kāfirün **dilince** ziyālitte dinilür 109b/8/ (KK)
- **ķavlince** terkīb idüb merhem ideler 98b/1/ (KK)
- kendü **ķabınca** dura 24b/3/ (KK)
- üstād **yolınca** merhem ideler 98a/11/ (KK)
- sen var **arduńca** 40a-11 (MN)
- men anı senün **dirliğünçe** ağlar 93b-11 (BH)
- **Őaķabince** ķarpuz veyā armut 127a/4 (KİB).
- biribiri **ardınca** içe 54b/2 (KİB).
- **berāberince** hācerü'l-behūde ķatalar 110a/3 (KİB).
- türk **dilince** aña belād otı dirler 176a/9 (KİB).
- ķuvveti **ķadarınca** mecmūŕ bile döğeler 188b/6 (KİB).
- bir kişi andan iki mişķāl **miqdārınca** içse 113b/6 (KİB).
- ve eger zerūnec **uzununca** delseler 5a/11 (KİB).
- eved **uzunluğunca** delik eyleseler 173b/5 (KİB).
- eger civid vezni **yarısınca** mürdesengi ķatalar 143b/17 (KİB).

Orta Oğuz Türkçesinde işlek durumda olan bu ekin *Türkçe Sözlükte* türettiğı birçok madde başı zarf bulunmaktadır.

2.9.3. +IndA / +sIndA / +UñdA (< +I + n + dA / +sI + n + dA / Uñ+dA)

İyelik ekleri ve bulunma durumu ekinin birleşip kalıplaşmasından oluşan bu biçimbirim zaman bildiren zarflar türetir ve Orta Oğuz Türkçesinde çok sık bir şekilde kullanılmaktadır:

- ki her nesneyi **yêrlü yêrinde** ķor 5-5 (SN)
- **uyhusında** kāfir otağa kuyıldı 90-8 (DK)
- oşbu **yaķında** oğluq toğa 21a-9 (MN)
- her ay **başında** ķarĥ-ı müdevver hilalini 19-28 (ADD)
- fırsat **deminde** zevķ idelüm hoş şafāyıla 137-5 (ADD)
- ay yüzün **devrinde** hūblar fitne çok engiz ider. 162-5 (ADD)
- her **gicesinde** ķadr ider ol gündüzinde 'ıd 58-7 (ADD)
- **şonında** ķasret ile niçe şermesār geķer. 215-7 (ADD)
- kim 'atā **vaktında** şormaz cevher ü yā cev nedür 7-11 (ADD)

- gül **mevsümünde** dā‘i eger ‘ibret almasa 45-9 (ADD)
- ādem dünyaya kırk **yaşında** keldi 128a-9 (BH)
- hergiz ‘**ömründe** yazuk kılmadı 140a-9 (BH)
- gine bu sûre **āhirinde** eyitmişler kim 33a.1 (KG)
- eger dünün **bucağında** kılsa dañı revādur 18b.11 (KG)
- oruç farz kılmış ramazān **ayında** 19b.1 (KG)
- üçinç **gezinde** ton arı olur 8b.15 (KG)
- yay **günlerinde** giç kıla kim ıssı sınımış olsa 18b.6 (KG)
- gişi **ileyinde** ılısuluğ olsa 27a.2 (KG)
- abdest **ilkinde** mismillāhi dimek sünetdür 4b.8 (KG)
- eger kimerse kamu **Öömründe** oruc dutsa 54b.6 (KG)
- namāz **soğında** secde sehvi kıla (KG)
- ibn-i mesŪud –radıyallāhü Őanha- tekbir kılurdu biş **evvelinde** 40b.10 (KG)
- dün **puçığında** ... geldi 38-4 (DK)
- **sağlığında** eyülikler ider 46-12 (DK)
- lele kılbası **kulluğında** hazır gördi 54.2 (TDK)
- gece **mahallında** yanı berkçe daş ağıluğ kıyın söker 20.4 (TDK)
- yemek içmek **arasında** 13.7 (TDK)
- **ashında** mefrağı var 45.6 (TDK)
- kıyuma kıyuma **deminde** 20.8 (TDK)
- kara yazun **faşında** tazı tula yeddürdi 52.7 (TDK)
- **ellisinde** altmışında ecel alsa 42.10 (TDK)
- elli altmış **yaşında** ādem ola 42.12 (TDK)
- ay **yiğisinde** bir dirhem içeler 11a/1 (KİB)
- on dördüncü **gicesinde** 13a/11 (KİB)
- sabāñ **vaktinde** ve añşam **vaktinde** her kere fātiñā tamām itdikce 14a/1 (KİB)
- göz ağırsınıuñ **evvelinde** ... ola 16b/6 (KİB)
- **evvelinde** kıfāl tamarından kan alalar 1b/4/ (KK)
- gicenüñ añir **selesinde** cülābıla yudasın 118a/8/ (KK)
- ĥastalık **soğında** olursa 15b/1/ (KK)
- ĥācet **vaktinde** kıız oğlan emzürür 6a/11/ (KK)
- **ileyünge** düğün var 105-1 (DK)
- **evvelinde** olsa 18a/7 (KİB).
- ramazān ayınıñ on dördüncü **gicesinde** ... yaza 13a/11 (KİB).
- eger nilüferüñ güz **gününde** dibin kıparub 95b/10 (KİB).
- ve dañı yay **günlerinde** kılmayasın 21a/8 (KİB).
- anuñ içündür ki ilan çıkıçağ **gün aydınında** gözlerin yoş olur 22b/4 (KİB).
- bu āyeti yaza **señer vaktinde** 131a/13 (KİB).
- **uykusunda** belinlemekden emin ola 173b/7 (KİB).
- tãŪñ **vaktinde** içseler 170b/13 (KİB).
- sabāñ **vaktinde** ve añşam **vaktinde** 14a/1 (KİB).
- **āhirinde** bir kez bu duŪāyı oğusa 98b/10 (KİB).
- yazub **bilesinde** götürse 123a/17 (KİB).
- **çihārşenbesinde** yazalar 83b/2 (KİB).
- çün nağş ide **dün yarısında** 160b/14 (KİB).
- güz **günlerinde** vāfiŪ olur 47a/11/ (KK).

Orta Oğuz Türkçesinde işlek durumda olan bu ekin *Türkçe Sözlükte* türettiği madde başı zarf sayısı oldukça fazladır.

2.9.4. +IndAn / +sIndAn (< +I+n+dAn / sI+n+dAn)

İyelik ekleri ve ayrılma durumu ekinin birleşip kalıplaşmasından oluşan bu biçimbirim zaman bildiren zarflar türetir ve Orta Oğuz Türkçesinde çok sık bir şekilde kullanılmaktadır:

- ölüm **acısından** da ola 24b/5 (MR)
- **acısından** uğunub çağırdı 35b-10 (MN)
- rüzigāruñ **ğuşşasından** cānumuz bulsun feraḥ 12-6 (ADD)
- zira şemsüñ **ziyasından** ne ḥazirişe a‘māya 21-32 (ADD)
- **ırağından yakınından** gelişdiler 200-6 (DK)
- küfr qarānuluğı anuñ **sebebinden** şavuldı 63a-6 (BH)
- sıgundum saña şeytān **vesvāsından** 164a-14 (BH)
- velikin **tekebbürlüğinden** ötürü ‘ilmi aña assı kılmadı 87a-5 (BH)
- bu ḥil‘atları bu künler **kerametinden** keydiler 62a-20 (BH)
- on üçinçi ma‘ni **ķavlınden** Muḥammed Muştafā bolur 63a-5 (BH)
- Óālem anuñ **işinden** ‘āciz kalmış 129b-6 (BH)
- Óāşıklar anuñ **Óışkından** āh dip köyner 159a-18 (BH)
- tenüm **derdinden** irdi hem köñlüme 121b-18 (BH)
- ve **darlığından** daķı **ķarañuluğundan** ağlar 14a-15 (BH)
- ‘**āķlığından** ötürü mirāsdan maḥrum kalmı 110a-21 (BH)
- bu āyet **ağrılığından** ol Peyğāmerüñ devesi ķuma ķokdı 149b-14 (BH)
- ayrılmaķ **acığında** qarışmas-men 146b-2 (BH)
- abdest alabilmez **zaÓfindan** 12b.10 (KG)
- islām muḥsin **şartından** olmaz 112a.12 (KG)
- susuz olup **cānından** ķorķsa 102b.10 (KG)
- yūsuf ‘işķi **sebebinden** źelil oldım B54r2 (KY)
- biten hep lāle vü güldür gözümün yaşı **renginden** 269-4 (ADD)
- tārīḥniñ ḥoş altı yüz **otuzundan** bu za‘if bu ķıtabnı düzdi ěmdi B79r10 (MN)
- **ardından** gitti 49-7 (DK)
- yimez-idi sapanınuñ **ķorkusından** 57-4 (DK)
- **evvelinden** ḥak taÓālā bir igide verse 9-4 (TDK)
- **ķorkusından** hiç bahāne tapmayub 57.6 (TDK)
- yorğunluğa daḥı **dirķastlığında** olan 110b/4/ (KK)
- taş **yüzinden** işleye 28a/6/ (KK)
- eger bununūñ **ḥarāretinden** yigit kişiler incinse 127a/3 (KİB).
- **rahmetinden** berī ola 158b/14 (KİB).
- südde ider **tatlılığında** ötürü 56a/13 (KİB).
- **sıgır yoğurdundan** ola 97b/14 (KİB).
- kötürüm olsa yıl **ağrısından** 126b/5 (KİB).
- tāÓūn **āfetinden** şaķlar 170b/11 (KİB).
- diş **ağrısından** emiñ ola 37a710 (KİB).

Orta Oğuz Türkçesinde ekin işlekliliğinden dolayı tespit edilen örnek sayısı oldukça fazladır. *Türkçe Sözlükte* bu ekle türetilen madde başları şunlardır: *bakımından, helalinden, kabilinden, gibisinden, önünden, yüzünden.*

2.9.5. +yIA / +IyIA / +sIyIA [< y+IA / +I+y+la (< ile) / sI+y+IA]

“İyelik takısı +(s)i almış kimi sözcükler ‘ile’ ilgeciyle kaynaşarak belirteç olmuşlardır: Birkaçı: Vaktiyle (zaman belirteci). sırasıyla (durum belirteci). bütünüyle (durum belirteci). dolayısıyla (durum belirteci). hakkıyla (durum belirteci)” (Bilgegil, 2014:210). İyelik eki ve ile edatının (vasıta işlevi) birleşmesinden oluşan bu ekin eserlerde tespit edilen örnekleri aşağıdadır:

- bir kimseyi gaybet éde **adııyla** 83a/18 (MR).
- anuñ **adııla** ... meşğül olursın 34b/9 (MR).
- biriñüz bir dervişe **şağıyla** şadağa kılsa 282a/16 (MR).
- ‘acz **diliyle** eyitdi 25b-8 (MN).
- adın kendü **adııla** қоша қоду 10-6 (SN).
- hutbe vü sikke anuñ **adııla** fahr eyler uş 5-7 (ADD).
- mülk-i cihān ki ‘**adliyle** bāğ-ı huld idi 24-15 (ADD).
- cān gözi ‘**aksiyle** pür envār 23-33 (ADD).
- oğlanı **anasıyla** altuna ve incüye garq eyledi 61a-2 (MN).
- **suyıyla** yuya 3a-7 (BH).
- müşerrefdür **adıyla** 10-9 (SN).
- kirpük **oқыıla** bağrumı şad pare gözlerüñ 149-6 (ADD).
- şehd ü şekker leblerüñ **şevkıyla** dā‘i teşnedür 159-6 (ADD).
- kirpük **ucıyla** yir yüzine naqş ider gözüm 170-2 (ADD).
- ölünüñ adın anası **adııla** kığıra ve dañı telkin kıla 165b.15 (KG).
- üç talāk niyyet kılsa, **ağziyla** eyitmese üç talāk düşmez 86b.3 (KG).
- tavar düşse ya kimseneyi kıç **ayağıyla** vursa 151a.15 (KG).
- bilgil kim bir gişi **diliyle** ikrār itse 138a.8 (KG).
- eger bıçaq bulmayup **dişiyile** quş boğuzlasa yise reva olmaz 105b.9 (KG).
- kemsenenüñ **emegiyle** bitmiş olmasa 98a.5 (KG).
- eger suyu quyudan içer olsa **tavarıyla** tartılır 63b.8 (KG).
- göz **ucuyile** ol ere baqđum 207-4 (DK).
- **kılıcıyla** adını yeg söletmiş 25.14 (TDK).
- sirkeyle ve **nār çiçegiyle** қaynadub 37b/4 (KİB).
- ve **şām şakızıyla** tütsi eyleseler 122b/9 (KİB).

2.10. Çokluk eki + Durum eki birleşmesiyle: +lArđA (< +lar+đA)

“+lerde yapılı zarflar, asıl zaman zarflarına ya da zaman isimlerine aşırılık eki olan +ler ile +de durum eki ulanarak yapılırlar. Bu zarflar, eylemin zamanını belirsiz bir biçimde gösterirler (Ediskun, 2010: 274). Bu ekle türeyen ve taranan eserlerde tespit edilen örnekler şunlardır:

- **dünlelerde** niyāz édüb ağlaya 8a/5 (sabah) (MR).
- issi **günlerde** istiŕmāl ideler 99a/5/ (KK).

Türkçe Sözlükteki örnekleri yakınlarda, bugünlerde, geçenlerde, görünürlerde, şimdilerde, yenilerde olan bu ekin taranan eserlerde tespit edilebilen örnekleri sınırlıdır.

2.11. Durum Eki + Durum Eki Birleşmesiyle

2.11.1. +CayA (< CA+y+A)

Eşitlik eki ve yönelme durumu ekinin birleşmesinden oluşan bu biçimbirime taranan eserlerde tek örnekte rastlanmıştır:

- yay-cuğazı **neçeye** aldun 24b/10 (KN)

2.11.2. +dAncA (<+dAn+cA)

Ayrılma durumu eki ve eşitlik ekinin birleşmesinden oluşan bu biçimbirim Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde iki sözcükte tespit edilmiştir. *Tarama Sözlüğü*nde *öyledence* sözcüğü *öğleye kadar* anlamıyla verilmiştir. *Şabadanca* sözcüğü ise *öyledence* sözcüğüne öykünerek türetilmiştir.

- **şabadanca** yerinden örü turur 7-11 (DK)
- **öyledence** gezdi 8-9 (DK)

Bu ek ve bu ekin türettiği zarflar Türkiye Türkçesinde eskicil durumdadır.

2.10.4 +IIAn (<+IIA+n)

+IA eki ile yapılan zaman zarflarının +n eki ile genişletilmiş ve kalıplaşmış şekli olan bu ek *vasıta* ve *beraberlik* ifade eden zaman ve tarz zarfları türetir. Orta Oğuz Türkçesi eserlerinde tespit edilen örnekleri şunlardır:

- **ekinilen** şuhm ola 41.5 (TDK)
- **kürlüğilan** kazanılmış kürünj malı 29.11 (TDK)
- bir **okılan** ejdehānı atdı urdı 55.4 (TDK)
- **sitemilen** çengâlde ölür 33.13 (TDK)

Orta Oğuz Türkçesinde taranan eserlerde sıkça rastlanan +IylAn eki Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde kullanılmazken ağızlarda örnekleri bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde addan zarf türeten zarflar aşağıdaki şekilde değerlendirilmiştir:

Addan Zarf Türeten Basit Ekler başlığında; iyelik eki +I, +sI; bulunma durumu eki +dA, ayrılma durumu eki +dAn, +dIn; yönelme durumu eki +A; vasıta eki +n, +IA, +IIA; derecelendirme eki +rAK, +rA; eşitlik eki +cA; yön gösterme eki +rA, +rU, ArU; isimden isim yapma eki +IU; isimden isim yapma eki +sIz eklerinin adlara eklenerek türettiği zarflar tespit edilmiştir.

Addan Zarf Türeten Birleşik Ekler başlığında; yapım eki + durum eki birleşmesiyle +sIzIn +sUzda; yapım eki + yapım eki + zarf-fiil eki birleşmesiyle +Ieyin; durum eki +yapım eki birleşmesiyle: +rUIU; iyelik eki + vasıta eki + vasıta eki birleşmesiyle: +IylAn; durum eki + iyelik eki birleşmesiyle +lAsI, +dAsI; durum eki + pekiştirme eki birleşmesiyle +cAK; durum eki + yapım eki + zarf-fiil eki birleşmesiyle: +cIIAyIn; iyelik eki + durum eki birleşmesiyle +UηA, +InA / +sInA, +UηdA, +IncA / +sIncA, +UηCA, +IndA / +sIndA, +IndAn / +sIndAn, +IylA / +sIylA; çokluk eki + durum eki birleşmesiyle +lArdA; durum eki + durum eki birleşmesiyle +CayA, +cAKIn, +dAncA, +IIAn eklerinin adlara eklenerek türettiği zarflar tespit edilmiştir.

Tespit edilen bu zarflarla ilgili Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında şunlar söylenebilir:

Bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmayan+dAsI ekinin Orta Oğuz Türkçesinde türettiği *yarındası* sözcüğünden anoloji yoluyla türetilen *bundası* zarfı *bu defa*, *bu kez* anlamlarında Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaşmış şekilde kullanılmaktadır.

Dede Korkut'ta geçen ve bugün kullanımdan düşen *+dAncA* ekiyle türetilen *öyledence*" ve bu sözcüğe öykünerek türetilen *şabadanca* sözcüklerine Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Taranan eserlerde tek örneği tespit edilebilen addan zarf türeten vasıta durumu eki ve iyelik eki birleşmesinden oluşan *+lAsI* eki (*tanlası*) bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde sıkça karşılaşılan ve isimden isim yapım eki ve bulunma durumu ekinin birleşip kaynamasından oluşan *+sUzda* ekinin ad üzerine eklenmesiyle türeyen "*aniden*" anlamında kullanılan "*aşsuzda*" sözcüğü bugün ölçünlü dilde bulunmamaktadır.

Derecelendirme ve karşılaştırma görevlerinde kullanılan *+rAK*, *+rAH* eklerinin türettiği zarflar Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür. Taranan eserlerde tek örneği (*aşulcağın*) tespit edilebilen addan zarf türeten *+cAKIn* eki bugün ölçünlü dilde bulunmamaktadır.

Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde yaygın bir şekilde kullanılan *+sIzIn* addan zarf türeten ekin bugün ölçünlü dilde karşımıza çıkan tek örneği "*ansızın*" zarfıdır.

Türkçe Sözlükte *aşamleyin*, *geceleyin*, *kimileyin*, *öğ(le)leyin*, *sabahleyin*, *şimdileyin* sözcükleri dışında *+leyin* ekinin türettiği diğer zarflara Orta Oğuz Türkçesi metinlerinde sıkça rastlanılmaktadır.

Orta Oğuz Türkçesinde taranan eserlerde sıkça rastlanan *+IylAn* ekinin sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında örnekleri bulunmaktadır.

TARANAN ESERLER ve KISALTMALAR

ADD: Ahmed-i Dâ'i Divanı

BH: Behçetü'l-Hadâik Fi Mev'izati'l-Halâik

DK: Dede Korkut- Dresden Nüshası

KG: Kitab-ı Gunya

KİB: İbn-i Baytar'dan Yararlanılarak Yazılmış Bir Tıp Kitabı

KK: Kitâb-ı Kânûnce

KN: Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgir Kâbûs-nâme

KY: Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhá Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u

MN: Sadrü'd-din Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi

MR: Mûsâ bin Hâcî Hüseyin el-İzniki Münebbihü'r-Râkidin

SN: Mesud Bin Ahmeed Süheyl ü Nev-bahar (Kenzü'l-Bedâyî)

TD: Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı

TDK: Dede Korkut-Günbed Yazması-Kazan Bey Oğuznamesi

YED: Yunus Emre Divânı

YH: Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Muzaffer (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARMAĞAN, Sebahat, (2021). *Ekonomi ve Sosyal Bilimlerde Yeni Eğilimler, Oğuz Lehçelerinde İsim Durumu*: İçinde 285-318. Ankara: Gazi Kitabevi.

BANGUOĞLU, Tahsin (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BİLGEGİL, Kaya (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Salkımsöğüt Yayınevi.

CANPOLAT, Mustafa (2018). *Behçetü'l-Hadâik Fi Mev'izati'l-Halâik*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

CİN, Ali (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CİN, Ali (2012). *Mesud Bin Ahmeed Süheyl ü Nev-bahar (Kenzü'l-Bedâyî) İnceleme-Metin-Dizin*, Konya: Eğitim Yayınevi.

DOĞAN, Enfel (2016). *Keykâvus Bin İskender Bin Veşmgir Kâbûs-nâme (Giriş-Notlar-Metin-Sözlük/Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN, Enfel, (2015). "Türkiye Türkçesinde Addan Zarf Türeten Birleşik Ekler Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 50 (50). 11-28. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutded/issue/17078/178708>

EDİSKUN, Haydar (2010). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ERGİN, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım.

ERSOYLU, Halil.İ. (2013) *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GENCAN, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

HATİBOĞLU, Vecihe (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARA KÜTÜKÇÜ Nimet (2022). *İbn-i Baytar'dan Yararlanılarak Yazılmış Bir Tıp Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

KARA KÜTÜKÇÜ, Nimet-KOLDANCA, Nesibe (2021). *Kitâb-ı Kânûnçe Giriş-İnceleme-Dizin*. Ankara: Pegem Yayınevi.

- KARAAĞAÇ, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARADOĞAN, Ahmet (2004). “Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Ögeleri”, *Türk Dili*, C. LXXXVIII, Sy. 634, s. 541-549.
- KARADOĞAN, Ahmet, (2004). “Türkiye Türkçesinde Birleşik Eklerle Oluşturulmuş Sözlük Ögeleri”, *Türk Dili*, C. LXXXVIII, Sy. 634, s. 541-549.
- KOÇ, Nurettin (1990). *Yeni Dil Bilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1958). “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *TDAY-Bellekten*, 1958, TDK Yayınları. Ankara s. 41-68.
- KORKMAZ, Zeynep (1973). *Sadrü'd-din Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep(2003). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2016). *Dede Korkut- Dresden Nüshası-Metin, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, Sadettin (2021). *Dede Korkut-Günbed Yazması-Kazan Bey Oğuznamesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZMEN, Mehmet (2001). *Ahmed-i Dâ'i Divanı (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SARI, Mustafa (2016). *Erzurumlu Darir Yüz Hadis Yüz Hikâye Türk Dilinde Art Zamanlı Değişmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TATÇI, Mustafa (2021). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: H Yayınları.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçimbilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- YAVUZARSLAN, Paşa (2002). *Mûsâ bin Hâcı Hüseyin el-İzniki Münebbihü'r-Râkidin-Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YÜCEL, Bilal (2001). “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *TÜBAR* 9, s. 75-114.

ULUSLARARASI ALANDA AFGANİSTAN SORUNU: TALİBAN İKTİDARI, AFGAN MÜLTECİLER VE TÜRKİYE

Erden Kişi¹

ÖZET

Bilindiği üzere 20. yüzyılın başından beri özellikle İslam coğrafyası, çeşitli sorunların merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle iç savaşların, etnik, dinsel çatışmaların, darbelerin ve emperyalizmin merkezinde bir coğrafya olarak İslam coğrafyasını görebilmek mümkündür. Orta Doğu'dan Kafkasya'ya oradan da Orta Asya'ya kadar aynı durum mevcuttur. Tam anlamı ile bir çatışma bölgesine dönen İslam coğrafyası içerisinde en öne çıkan örnek ise Afganistan'dır. Yakın tarihinde SSCB ile büyük bir çatışma yaşayan ve daha sonrasında ABD ile ciddi bir çatışma içerisinde olan Afganistan, içinden çıkılması zor olan sorunlarla karşılaşmak durumunda kalmıştır. Suç oranlarının artması, uyuşturucu kaçakçılığı ve Taliban iktidarı ile beraber Afgan halkının ülkeyi terk etmeye başlaması, Afganistan'ın yaşadığı sorunları tam manası ile uluslararası boyuta taşımıştır. Uzun bir dönemdir Afganistan'ın uluslararası alanda şiddet ve terörizm ile anıldığı görülmektedir. İnsan hakları ihlallerinin ve iç çatışmaların bir odağı haline gelen Afganistan'ın yaşadığı sorun hem bölge ülkelerini hem de dünyanın diğer toplumlarını oldukça yüksek bir düzeyde etkilemeye başlamıştır. Özellikle uyuşturucu kaçakçılığı ve Afgan mülteciler konusu hem Türkiye'yi hem de diğer ülkeleri etkileyecek bir boyuta varmıştır. Bu çalışmada yarım yüzyıla yakındır bir iç ve dış savaş yaşayan Afganistan'ın siyasi ve tarihi geçmişine değinilmeye çalışılacaktır. Daha sonrasında küresel aktörlerin Afganistan üzerinde ortaya koydukları politikaların alt yapısı anlaşılmaya çalışılacaktır. Son kertede ise Taliban'ın iktidara gelmesi nedeniyle yükselişe geçen Afgan mülteciler konusunun Türkiye'ye ve diğer ülkelere olan etkisi analiz edilecektir. Nihayetinde bölge üzerinde yaşanan çatışmaların son bulması için gerek uluslararası toplumun gerekse de Afganistan yönetiminin atması gereken adımlar tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Sorunu, Taliban İktidarı, Afgan Mülteciler ve Türkiye, ABD ve SSCB'nin Afganistan Politikası.

THE AFGHANISTAN PROBLEM IN THE INTERNATIONAL AREA: THE TALIBAN POWER, AFGAN REFUGEES AND TURKEY

ABSTRACT

As it is known, since the beginning of the 20th century, Islamic geography has become the center of various problems. For this reason, it is possible to see Islamic geography as a geography at the center of civil wars, ethnic and religious conflicts, coups, and imperialism. The same situation exists from the Middle East to the Caucasus and from there to Central Asia. The most prominent example of Islamic geography, which has literally turned into a conflict zone, is Afghanistan. Afghanistan, which had a major conflict with the Soviet Union in its recent history and then a serious conflict with the USA, had to face problems that were difficult to get out of. The increase in crime rates, drug smuggling, and the fact that the Afghan people began to leave the country under the Taliban government brought the problems of Afghanistan to an international dimension. For a long time, Afghanistan has been known for violence and terrorism in the international arena. This problem of Afghanistan, which is the focus of human rights violations and internal conflicts, has a high impact on the countries of the region and other countries. In particular, the issues of drug smuggling and Afghan refugees have reached a dimension that will affect both Turkey and other countries. This study will attempt to touch on Afghanistan's political and historical past, which has been embroiled in a civil and foreign war for nearly half a century. Following that, the infrastructure of global actors' policies on Afghanistan will be attempted to be understood. In the last instance, the impact of the Afghan refugee issue, which emerged due to the Taliban's coming to power, on Turkey and other countries will be analyzed. Finally, the steps to be taken by both the international community and the Afghan administration in order to end the conflicts in the region will be discussed.

¹Öğr. Gör. Dr., Van YYÜ., Erciş İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3124-680X.

Key Words: Afghanistan Problem, Taliban Power, Afghan Refugees and Turkey, US and USSR Afghanistan Policy.

1.GİRİŞ

Son otuz senedir yaşamış olduğu saldırılar ve iç çatışmalar nedeniyle şiddet ve terör olaylarıyla birlikte akla gelen Afganistan, öncelikle Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere, birçok uluslararası yapının yakından takip ettiği devletlerarasında yer almaktadır (Anbarlı Bozatay ve Meriç, 2013: 149). Yaşadığı sorunlar ile gerek kendi bölgesinde gerekse de uluslararası alanda adından oldukça fazla söz ettiren Afganistan, özellikle uyuşturucu ticareti ve mülteciler konusunda dünya toplumlarını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bölge üzerinde özellikle ABD ve SSCB'nin ortaya koyduğu politika, Afganistan'ın yaşadığı istikrarsızlığın temel nedeni olmuştur.

ABD ve diğer NATO ülkelerinin çekilme sürecinin yükselmesiyle beraber Afganistan, dünya kamuoyunun en ciddi gündemlerinden biri olmuş durumdadır. Çin ve Pakistan bölgesinde devam eden Taliban yayılışı, Batı toplumlarında olduğu gibi Orta Asya toplumlarında da endişeyle takip edilmektedir (Sağdıç, 2021: 183). Uzun bir süredir Batı toplumları ve ABD tarafından bir yasa dışı yapılanma olarak nitelenen Taliban'ın, Amerikan Ordusu'nun bölgeden çekilmesiyle iktidara gelmesi hem dünya toplumlarında hem de bölge ülkelerinde ciddi bir şaşkınlık yaratmıştır. Akabinde yaşanan Afgan mülteciler sorunu ise hem dünya toplumları hem de Türkiye için oldukça beklenmedik bir durum olmuştur.

Afganistan'ın yakın tarihine göz atılacak olursa, esasında 1979 senesinde SSCB'nin ve 2001'de ise ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinin temel amacı, bu devletlerin küresel hegemonya gayesidir (Başaran ve Erol, 2021: 2). Kendi hedefleri uğruna Afganistan'ı bir istikrarsızlık ve çatışma alanını haline getiren küresel güçlerin bölge üzerindeki politikaları, kesintisiz devam etmektedir. Bilindiği üzere küresel güçler, kendi sorunlarını çözemeyen toplumlar üzerinde bu tür politikalar üretmeye oldukça heveslidirler. Tıpkı Orta Doğu ve Kafkasya bölgesinde olduğu gibi Afganistan'da da benzer bir sürecin yaşandığı görülmektedir.

Küresel güçlerin kışkırtıcılığına bir devlet ve toplum olarak Afganlar ve Afganistan, oldukça ağır bir bedel ödemiş ve ödemeye devam etmektedir. Küresel güçlerle yaşadığı çatışmayı bir şekilde sonlandırmaya başaran Afganistan, kendi içerisindeki çatışmalara çözüm bulmayı başaramamıştır. İnsan hakları ihlalleri ile büyük bir çatışma ve suç merkezi haline gelen Afganistan hem uluslararası alanda hem de kendi bölgesinde hem de kendi halkında büyük endişeler uyandıran bir ülke konumuna gelmiştir.

Bilindiği üzere Afganistan'daki siyasi süreç, uzun süreli üç faktörden etkilenmiştir: Bu faktörler, birbirini takip eden darbeler, cinayetler ve terördür. Soğuk Savaş sırasında Afgan hükümdarları kataloğunda sadece ikisi barışçıl bir şekilde ölmüştür: Birincisi 1979'da SSCB tarafından desteklenen darbe lideri Babrak Karmal ve tahttan çekilen Kral Zahir Şah'dır. İster komünist ister milliyetçi olsun, tüm selefleri ve ataları, yakın ortaklarıyla birlikte ya saraydaki bir çatışmada ölmüşler ya da bir darbeden sonra idam edilerek, korkunç bir kaderle karşılaşmışlardır. Anglo-Amerikan istihbaratı ve diplomasisi, bu ölümcül siyasi arenadaki olayları tahmin etmek için makul bir şansa sahip olmak adına Afgan liderler arasında gelişen nefreti takip etmek zorunda kalmıştır. Ancak Afgan liderler arasındaki husumetleri ve hırsları takip etmek Washington ve Londra için olduğu kadar Moskova için de sinir bozucu bir iş olmuştur. KGB(SSCB Devlet Güvenlik Komitesi), Kabil'deki muazzam casusluk aygıtına rağmen Haziran 1973, Nisan 1978 ve Eylül 1979 darbelerini öngörememiştir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu ardışık darbeler ve Aralık 1979 işgali,

KGB'nin yerel kaynaklarından yoksun oldukları için İngiliz ve Amerikan ajanslarını da şaşırtmıştır (Dimitrakis, 2013: 1). Tarihi boyunca Afganistan'ın yaşadığı iç siyasal sorunlar, küresel aktörlerin ülke üzerinde politika üretmelerine sebep olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sürecinde gerek ABD gerekse de SSCB'nin Afganistan üzerindeki politikaları nedeniyle Afganistan'ın sahip olduğu sorunların oldukça derinleştiği görülmüştür.

Afganistan'ın yakın siyasi tarihine dönülecek olursa, hastalıktan sakat kalan ve art arda gelen darbelerde birbirleriyle savaşan ve birbirlerini öldüren Afgan liderlerle uğraşmaktan bıkmış olan SSCB Başkanı Leonid Brejnev, ülkeyi işgal etme kararını almıştır. SSCB birlikleri o zamanlar aynı derecede kötü yönetilen Mücahitlere karşı düşük bir performans sergilemişlerdir. SSCB'nin başına geçen ilk KGB Başkanı Yuri Andropov ve onun yerine geçen Konstantin Çernenko, zihniyetlerini değiştiremeyerek ve cesurca Afganistan'dan hızlı bir şekilde çıkmayı seçemeyecek kadar yaşlıydılar. Andropov'un kendisi, sürpriz bir ABD nükleer saldırısı olasılığını daima düşünmüştür. İronik bir şekilde, Beyaz Saray bu paranoyak korkulardan haberdar olurken, CIA (ABD İstihbarat Servisi) bunların SSCB'nin dış ve savunma politikası üzerindeki etkisini göz ardı etmiştir. Afganistan'daki savaşı sona erdirmek, Şubat 1989'da SSCB'nin geri çekilmesini tamamlamak ve iki yıl sonra da SSCB'nin kaderini belirlemek Mihail Gorbaçov'a bırakılmıştır (Dimitrakis, 2013: X). Dönemin şartları içerisinde Afganistan üzerinde etkin bir güç olmaya çalışan SSCB'nin yaşamış olduğu süreç, analiz edildiğinde süreç sonunda SSCB'nin kendi sonu ile karşı karşıya geldiği görülmektedir. Anlaşılabileceği üzere SSCB'nin, Afganistan'dan çekilme süreci, dış müdahalelerden çok kendi iç siyasal şartlarından kaynaklanmıştır. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi üzerine, ülke üzerinde yoğunlaşan ABD politikaları ise Afganistan'ı daha farklı siyasal sorunlar içerisine itmiştir.

Günümüze geldiğinde ise tıpkı SSCB gibi ABD'nin de Afganistan'dan çekilmesi daha farklı bir siyasal sürecin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Taliban'ın iktidara gelmesi ile beraber, oldukça ciddi bir iç karışıklık süreci ile karşılaşan önemli bir orandaki Afgan, ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada Afganistan'ın yaşamış olduğu siyasi tarihe değinilerek bölge üzerindeki SSCB ve ABD politikalarının arka planı anlaşılmasına çalışılacaktır. Daha sonrasında her iki gücünde bölgeden çekilmesi ile iktidara gelen Taliban yönetiminde Afganistan'ın gelmiş olduğu siyasal durum analiz edilecektir. En nihayetinde topraklarını terk etmek zorunda kalan Afganların mevcut durumuna değinilerek, Türkiye'nin ve diğer dünya ülkelerinin bu süreçten nasıl etkilendikleri analiz edilecektir.

Çalışma sürecinde Türkçe ve İngilizce çalışmalardan yararlanılmıştır. Elde edilen doneler, tarihsel bir bilinçle analiz edilerek çalışmaya eklenmiştir. Son tahlilde çalışma bir araştırma-derleme çalışması boyutuna ulaşmıştır.

2. ULUSLARARASI ALANDA AFGANİSTAN SORUNU

Her zaman uluslararası hukuka ve insan haklarına saygıyı ABD-SSCB ilişkilerine getirmeye çalışan ve güçlü bir yumuşama (detant) destekçisi olan Başkan Jimmy Carter, ABD-SSCB ilişkilerinin Afganistan konusunda geldiği yer karşısında şaşırmıştır. Daha sonrasında Ocak 1979'da İran Şahı'nın devrilmesi ve ardından Tahran'daki ABD Büyükelçiliği personelinin rehin alınması, bir süper güç lideri olarak profilini paramparça etmiştir. Amerikalılar, yönetimin rehinelere İran'daki yeni köktenci rejimin elinden kurtarmak için hiçbir şey yapamayacağını anlamışlardır. Bu çaresizlik duygusu, Carter'ı, sekiz askerin hayatına mal olan ve tek bir rehineyi serbest bıraktıramayan, felakete sonuçlanan bir askeri kurtarma görevine yeşil ışık yakma konusunda umutsuz bir karara sürüklemiştir. Tahmin edilebileceği gibi 1980 seçimlerini de kaybetmiştir. Ronald Reagan ise Mücahitlerin Afganistan'ın işgalcilerine karşı savaşının tam kapsamlı gizli silahlanmasını serbest

bırakarak, İslamcı grupları boş yere ikna etmeye çalışırken, yönetimi devralmıştır (Dimitrakis, 2013: XI) Esasında 1979 yılı gerek Afganistan gerekse de İran için ciddi değişimlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. İran'da yaşanan devrim, dünya siyasi tarihi için önemli bir değişim olurken diğer taraftan Afganistan'ın yaşadığı süreç, oldukça farklı bir durum olarak varlık göstermiştir. Gerek İran'da yaşanan değişim süreci gerekse de Afganistan'da yaşanan işgal süreci karşısında ABD'nin çok aktif bir dış politika sergilemediği görülmüştür.

SSCB birlikleri, 1979 Noel Günü'nde Afganistan'ın ana merkezlerini ele geçirdiğinde, bunu yıllarca süren yumuşamanın ardından SSCB'nin bir kez daha saldırıya geçtiğinin kanıtı olarak görenler olmuştur. Manşetler "imparatorluğun karşılık vermesinden", "kızıl lejyonların yürüyüşe geçmesinden" bahsetmiştir. Aynı zamanda, uykulu ve müreffeh Stavropol bölgesinden nispeten bilinmeyen bir parti yöneticisi, oy hakkı olmayan bir üye olarak da olsa Politbüro'ya getirilmiştir. En sonunda ise Mihail Gorbaçov Parti'nin Genel Sekreteri olduktan sonra, askerlerini bu kanayan yaradan geri çekme kararı, devriminin en çarpıcı görsel görüntülerinden biri olmuştur. Bu durum, SSCB'nin karşı konulmaz bir askeri güç olmadığını kanıtlamıştır. Kabil'de kalan rejim, Gorbaçov'un SSCB'sinden daha uzun yaşamayı başarmıştır. İşgal sürecinde bölgede kalan silahlar ve roketler, sadece Afganistan'da değil, eski Sovyet Moldovası, Tacikistan ve Gürcistan'da iç savaşta kullanılmıştır. Yaşanan savaş, Afganistan'ı "Sovyetleştirmiş" olmaktan çok tüm SSCB'yi "Afganlaştırmış" gibi görünmüştür (Galeotti, 1995: 1). Yaşanan işgal süreci, her yönü ile hem SSCB hem de Afganistan için büyük kayıpların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Süreç bir taraftan Afganistan'ı ABD'nin müdahalesine açık hala getirirken diğer taraftan SSCB'nin de siyasi olarak hırpalanmasına sebebiyet vermiştir.

Bilindiği üzere Mart 1979'da Afganistan'da rejimin kadınlara eğitim verme teklifi, Herat'ın batısında ayaklanmaya yol açmıştır. Büyük kısmı hükümetin 17. Piyade Tümeni olan guruplar, isyanı desteklemiştir. Sadık askerlerin ayaklanmayı bastırması ise bir hafta sürmüştür. Yaklaşık 5.000 ölü arasında, suç örgütleri tarafından öldürülen askeri danışmanların eşleri ve aileleri de dâhil olmak üzere 100 SSCB vatandaşı vardır. Herat, belirleyici bir bölge olmuştur. Müdahale için ilk ciddi acil durum planını teşvik edilmiştir. Moskova'daki siyasi tutum Afganistan'ın "vahşilerine" koşullandırılmıştır (Galeotti, 1995: 7). Herat bölgesinde yaşanan sorunları bahane ederek Afganistan'a müdahale etmeye çalışan SSCB yetkilileri hem kendileri adına hem de Afgan halkı adına ağır bunalımların fitilini ateşlemişlerdir. Afganistan'da var olan silahlı örgütlerin radikalleşmesi sürecinde ve Afgan halkının bu örgütlere yönelmesinde temel belirleyici faktör, SSCB'nin siyasi hamlesi olmuştur.

25 Aralık'ta mekanize kuvvetler SSCB-Afganistan sınırını geçmeye başlamıştır. Önce Herat'ı, ardından Shindand, Farah ve Kandahar'ı işgal etmiştir. Salang'ı geçerek 26 Aralık'ta Kabil'e ulaşmış ve Kunduz'a taşınmıştır. Badakhshan, Baghlan ve Tukharinov'un İleri Kuvvet Komutanı Korgeneral Mihaylov, Bagram'da bir ileri komuta merkezi kurarken, sürekli bir hava taşımacılığı ile 27 Aralık'a kadar Kabil'deki SSCB kuvvetlerini yaklaşık 5.000'e çıkarmıştır.(Galeotti, 1995: 13). Afganistan'a karşı kapsamlı bir hareket yürütmeye çalışan SSCB, kısa süre içerisinde önemli şehirleri ele geçirmesine karşın istediği düzeni sağlayamamıştır. Bu nedenle bölgelerin istikrarsızlaşması ile SSCB'nin işgali arasındaki bağı anlamak önemlidir.

Afganistan, 1979'daki SSCB müdahalesi, Kabil'de SSCB ile Komünist rejime karşı yürütülen gerilla savaşı, Marksist hükümetin çöküşünün ardından çıkan iç savaş ve Taliban'ın yükselişi ile son yıllarda uluslararası sahnede öne çıkmaya başlamıştır. Köktenci rejimi, insan hakları ihlalleri, Usame bin Ladin ve El Kaide üyelerini barındırmasıyla ülke, Ekim 2001'de, çoğunlukla ABD ve İngiliz birliklerinden oluşan, ancak diğer katılımcı ülkelerden özel kuvvetlerle desteklenen Koalisyon Güçleri ve Afganistan karşıtı güçlerinin ittifakı tarafından Ekim 2001'de başlatılan "Kalıcı Özgürlük Operasyonu"yla gerçekten ilgi odağı haline gelmiştir. Hedefleri, 11 Eylül

2001'de ABD'ye yapılan terör saldırılarının ardından rejimi devirmek, Usame bin Ladin'i ele geçirmek ve El Kaide'yi yok etmek olmuştur. Afganistan'daki güncel olayları anlamak, ülkenin jeopolitik durumunu, etnik kompozisyon ve bu iki faktörün arasındaki etkileşimi anlamayı gerektirmektedir (Clements, 2003: XIII). 11 Eylül sonrası ABD eliyle Afganistan'da yürütülen eylemlerin Afganistan'daki istikrarı ciddi şekilde bozduğu görülmektedir. Ülke içerisindeki etnik ve dini çatışmaların bu tarihten sonra daha yüksek bir boyuta ulaştığı ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere Afganistan'ın kentsel alanları genellikle karışık nüfusa sahipken, köyler genellikle tek etnikli topluluklardan oluşmaktadır. Afgan etnik grupları konumlarına göre tanımlanma eğilimindedir. Ancak Hazarajat'taki Hazaralar ve Wakhan Koridoru'ndaki Wakhiler dışında kalan etnik gruplar, adlarıyla bu şekilde belirlenmezler. Kabil hükümeti, örneğin Peştunları ülkenin kuzeyine naklederek yıllar içinde etnik entegrasyonu sağlamaya çalışsa da bu tür girişimler başarısız olmuştur. Tüm iç çatışmalardan sonra, Afganistan'ın kuzeyi, özellikle kırsal alanlarda, her zaman tek bir etnik topluluk modeline geri dönmüştür. Kabil, hükümet merkezi olarak konumu nedeniyle etnik açıdan en karışık şehirdir. Ancak Herat ve Mezar-ı Şerif gibi diğer şehirler, buldukları bölgenin baskın etnik özelliklerini yansıtmaktadır (Clements, 2003: XIV). Tarihi, kültürel, dini ve etnik olarak kozmopolit bir yapıya sahip olan Afganistan, küresel güçlerin ülke üzerinde yürüttüğü politikalar nedeniyle ciddi bir çatışma alanına dönüşmüştür. Özellikle ülke içerisinde varlık bulan radikal dinci örgütlerin ilerleyen süreç içerisinde oldukça güç kazandığı görülmüştür.

Afganistan'ın yaşadığı yakın tarihe dönülecek olursa, Sovyetler, Hafızullah Emin'i PDPA'nın (People's Democratic Party of Afghanistan) Perçemi Hizbi'nin Lideri Babrak Karmal ile değiştirmiştir. Fakat Afganistan'daki durum kötüleşmeye devam etmiştir. Rejim, ülkenin kontrolünü fiilen kaybetmiştir. Bu durum, SSCB'yi, Kabil'deki Marksist rejimi aşağılayıcı bir yenilgiden korumak için müdahale edip etmemeleri gerektiğini düşünmeye yöneltmiştir. Özellikle Afganistan sınırlarındayken SSCB'nin güvenilirliğini de zedeleyecek bir yenilgi aynı şekilde, Afganistan Ordusu'nun yenilgisi de SSCB'ye kötü yansımacaktır. Çünkü birlikler SSCB tarafından tavsiye edilmiş, eğitilmiş ve donatılmıştır. Afganistan'ın bir tampon devlet olarak konumu, bir kez daha uluslararası siyasetin önüne atılmıştır. Bununla birlikte SSCB, askeri müdahalenin kabul edilebilir bir seçenek olduğuna karar vermiştir. Özellikle de ABD'nin başka yerlerde meşgul olduğuna ve bölgedeki dikkatinin İran ve Pakistan'a odaklandığına inandıkları için bu girişime sıcak bakmışlardır (Clements, 2003: XXIII). Anlaşılacağı üzere Afganistan'ın yaşamış olduğu süreç, kendi iç sorunlarını çözememesi nedeniyle küresel güçlerin soruna müdahale etmesi durumudur. Bu nedenle Afganistan'ın yaşamış olduğu siyasal değişim sürecinde ABD ve SSCB'nin aktif rol aldığı görülmektedir. Kısacası Afganistan'ın sahip olduğu sorunların küresel bir boyuta ulaşmasında küresel aktörlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. SSCB ve ABD'nin ülkeden çekilmesi ile Afganistan ve Afgan halkı için daha farklı bir siyasal sürecin yaşandığı görülmektedir. Özellikle Afgan mülteciler konusu, tüm dünya ülkelerini en çokta Türkiye'yi ilgilendiren bir konuya dönüşmüş gözükmektedir.

3.SSCB VE ABD'NİN AFGANİSTAN POLİTİKASI

Büyük İskender'den beri hiçbir güç Afganistan'ı fethetmemiştir. Hiçbir ülke Afganistan'ı yenmeye degecek kadar stratejik ya da ekonomik olarak önemli görmemiştir. 1979 işgalinden önce yaklaşık 15,5 milyon Afgan vardır. Nüfus, doğu ve güneydeki Peştuca konuşan Pathanlar, ile kuzey ve batıdaki Dari konuşan Tacikler ile Moğol kökenli Hazaralar, Kuchi ve Aimaq göçebeleri arasında bölünmüştür. Persler, Beluciler, Türkçe konuşan Özbekler ile Türkmenler, çoğu mülteci ya da Stalin'in Rusya'sından gelen mültecilerin çocuklarıdır ve Nuristaniler; yani kökeni bilinmeyen eski bir halktan oluşmaktadır (Isby and Volstad, 1986: 3). Etnik olarak oldukça karmaşık bir yapıya

sahip olan Afganistan'da, yaşanan siyasal süreçlerde bu etnik farklılıklar arasında da birtakım sorunların yaşandığı görülmüştür. Genel hatları ile Afgan halkı içerisinde bir "pan-milliyetçilik" anlayışı oluşmadığı için bir "kabile milliyetçiliği" etkisi görülebilmektedir.

Esasında Afganistan'ın yaşadığı sorunun kökleri, genişlemekte olan iki önemli gücün; Büyük Britanya ve Rus İmparatorluğu'nun Afganistan sınırlarına geldiği 19. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Afganistan bir yüzyıldan fazla bir süredir bir tampon devletten daha fazlası olmuştur. Bu iki güç arasında Güney Asya'nın ve bunun ötesinde Körfez'in egemenliği için rekabet yaşanmıştır. Süreç blöf, diplomasi ve caydırıcılık ile ilerlemiş ama savaş da bu sürecin bir parçası olmuştur. İngilizler, büyük ölçüde Kabil'deki hükümetin Rus yanlısı olmamasını sağlamak için üç kez Afganlarla savaşmıştır: 1839-42, 1978-80 ve 1919'daki üç Afgan Savaşı'nın tümü, bir tür İngiliz zaferi olarak yorumlanabilir. (Isby and Volstad, 1986: 5). Afgan halkı, yakın geçmişinde gerek Batılı aktörler gerekse de SSCB tarafından bir emperyalist politikanın etkisi altında kalmıştır. Soğuk Savaş sürecinde ise Afganistan üzerindeki Batılı emperyalist politikaların aktörlüğü genel hatları ile İngiltere'den ABD'ye geçmiştir.

SSCB'nin Afganistan'da neden savaştığını tam anlamıyla sadece Kremlin'deki liderler bilmektedir. Moskova, onaylı Marksist-Leninist bir hükümetin radikal İslami örgütlerin eline geçmesini istememiştir. Çünkü bu durum, sadece sınırlarında düşman bir devlet yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda kendi Müslüman halkları ve Marksist devletler için kötü bir emsal teşkil edecektir. SSCB için dünya çapında Afganistan, olası savaşlar için bir üs olarak görülmüştür. Tıpkı Pakistan, İran ve Basra Körfezi gibi. 1980-82'de Afganistan'ın güneyindeki Shindand ve Khandahar'daki hava limanlarının genişletilmesi ile SSCB, füzeleri ve stratejik bombardıman uçaklarını Hürmüz Boğazı'nın 400 mil yakınına yerleştirme imkânına sahip olmuştur. Buradaki temel amaç: Bölge ülkelerine, SSCB'nin gazabına uğrarlarsa etkili Batı yardımına güvenemeyeceklerini göstermek olarak tasarlanmıştır. (Isby and Volstad, 1986: 9). Kısacası Soğuk Savaş sürecinde SSCB'nin Afganistan üzerindeki politikalarının hepsinin altında Batı ittifakına karşı yeni alanlar edinmek gayesi yatmaktadır. Bu nedenle Afganistan'ın iç ve dış siyasetinde uzun bir dönem SSCB'nin etkisi görülmüştür. Mevcut arka plan dâhilinde gerek SSCB'nin gerek İngiltere'nin gerekse de ABD'nin Afganistan üzerindeki politikaları, Afganistan'ın istikrarsızlaşmasına ve gün geçtikçe daha çok illegal örgütlerinin Afganistan topraklarında alan bulmasına sebebiyet vermiştir.

ABD'nin Afganistan'a yönelik politikası incelenecek olursa, 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne teröristler tarafından yapılan saldırılardan hemen sonra, Başkan George W. Bush, Afgan hükümetinden saldırıların organizatörlerini tutuklayıp teslim etmesini istemiştir. Bu saldırı yaklaşık 3.000 sivil öldüren, Amerikan topraklarında şimdiye kadar yapılmış en kötü terörist saldırı olmuştur. İstihbarat kaynakları saldırıları, Usame bin Ladin liderliğinde El Kaide olarak bilinen radikal İslamcı bir örgütün planladığını ve gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur (Carlisle, 2010: IX). ABD'nin Afganistan'a yönelik politikasında derin bir değişime neden olan 11 Eylül Saldırıları hem Irak halkı hem de Afganistan için ciddi bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir. Diplomatik yolların askıya alınarak askeri politikalarla Afganistan'a karşı hareket etmeye başlayan ABD, Afganistan'ın iyice istikrarsız bir bölge haline gelmesinde büyük bir pay sahibi olmuştur.

Bu süreçte Kuzey Atlantik Antlaşması'na üye olan Avrupa ülkeleri Örgütü (NATO) ABD'ye askeri yardım sağlamıştır. Bilindiği üzere NATO, toplu savunmayı teşvik etmek için Kuzey Atlantik Antlaşması kapsamında örgütlenmiş bir uluslar ittifakıdır. ABD'ye yönelik El Kaide saldırıları, anlaşmanın 60 yıllık tarihinde NATO tabanlı bir askeri birliğin oluşturulmasına yol açan ilk saldırı olmuştur. ABD öncülüğündeki Taliban yapısına yönelik saldırıya yaklaşık 20 ülke askeri yardım sağlayarak katılmıştır. Daha sonrasında 9 Aralık 2001'de Taliban bozguna uğratılmıştır (Carlisle, 2010: X). NATO ülkeleri ile beraber Afganistan'da yürüttüğü askeri politikalarına

oldukça ağırlık veren ABD, Afganistan’da radikal örgütlerle mücadele etmeyi uluslararası bir görev olarak nitelendirmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin ortaya koyduğu yeni tehdit tanımına uyan Afganistan’daki radikal örgütler, ABD’nin Afganistan’da yürüttüğü askeri politikaların NATO tarafından desteklenmesine neden olmuştur.

Aynı dönem içerisinde Irak’taki Amerikan kayıpları artarken, 2009 yılı sonunda 4350’den fazla insan ölmüştür. Bu trajik sayı nedeniyle, Amerikan kamuoyunun dikkati Afganistan’daki basit çatışmalardan çok Irak’taki korkunç olaylara odaklanmıştır. 2008’deki ABD seçimleri sırasında, Irak’ta bir şekilde istikrarlı bir rejim ortaya çıkmış gibi görünmüştür. 2008’in sonlarında, Irak hükümeti, ABD savaş güçlerinin 30 Haziran 2009’a kadar Irak şehirlerinden çekileceğini ve tüm ABD güçlerinin 31 Aralık 2011’e kadar Irak’tan çıkacağını belirleyen “ABD-İrak Güçlerin Statüsü Anlaşması”nı onaylamıştır (Carlisle, 2010: XI). ABD’nin Irak’ta izlemiş olduğu sürece benzer bir sürecin Afganistan’da yaşandığı görülmüştür. Tıpkı Irak’ta olduğu gibi Afganistan’dan da ABD’nin çekilmesinden sonra bir iktidar ve istikrar sorunu, ortaya çıkmıştır.

Afganistan’ın Batılı güçlerle yaşadığı siyasi geçmişe bakılacak olursa, İngilizlerin Afganistan’ı Orta Asya’daki genişleyen Rus İmparatorluğu ile Hindistan’daki imparatorluk arasında bir tampon devlet olarak kurmayı başarmasından tam 100 yıl sonra, SSCB’nin Afganistan’ı işgali, Çarların halef devleti ile İngilizler arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Aynı süreçte Pakistan ise Soğuk Savaş’ta bir “ön cephe devleti” statüsünü kazanmıştır. En azından Washington’daki bazı çevrelerin algısı bu yönde olmuştur (Rasanayagam, 2003: 102). Soğuk Savaş sürecinde Batı ittifakının temel amacı: SSCB etkisini ve yayılışını engellemek için Afganistan ve Pakistan üzerinde SSCB’ye karşı bir duvar örmektir. Fakat ilerleyen süreçte SSCB’nin Afganistan’ı işgali, Batı ittifakı için oldukça rahatsız edici olmuştur. Daha sonrasında SSCB’ye karşı Afgan direnişini destekleyen ABD liderli Batı ittifakı, SSCB ile aynı pozisyonda olmuştur. Tıpkı SSCB gibi ABD’nin de bir işgalci pozisyonunda bulunması nedeniyle Batı ittifakına karşı da bir Afgan direnişi yaşanmıştır.

Görüleceği üzere ABD’nin Batı Asya’daki politikası, İran Şahı’nın düşüşü ve devam eden rehine krizinin ardından bir durgunluk içerisine girmiştir. Başkan Jimmy Carter, ABD’nin Afgan direnişine yardım etmenin ahlaki bir yükümlülük olduğunu açıkça belirtmiştir. Carter yönetiminde Ulusal Güvenlik Danışmanı, Zbigniew Brzezinski ve bazı kongre üyeleri gibi daha proaktif bir rolü savunan “şahinler” de varlık göstermiştir. Ancak ABD’nin SSCB işgaline ilk tepkisi, Pakistan sınırlarındaki SSCB birliklerinin Pakistan’ı da tehlikeye atabileceği endişesi olmuştur. İşgal, Bayan İndira Gandhi’nin Hindistan seçimlerinde kazandığı büyük zaferle aynı zamana denk gelmiştir. Daha sonrasında Andrey Gromyko(SSCB Dışişleri Bakanı, 1957-1985) Yeni Delhi’de “Pakistan gelecekte emperyalizmin kuklası olarak hizmet etmeye devam ederse, varlığını tehlikeye atacak ve etkisiz bir devlet olarak emperyalist bütünlüğe yardımcı olacaktır” diye alenen ilan ettiğinde, Pakistan’ın Moskova-Kabil-Yeni Delhi’den kaynaklı en büyük korkuları doğrulanmış gibi görünmüştür (Rasanayagam, 2003: 104). ABD, SSCB ve Hindistan arasındaki güç siyasetinde savrulan Afganistan ve Pakistan, büyük güçler arasındaki güç siyasetinin kurbanı olarak ciddi sorunlar ile karşılaşmışlardır. Uluslararası hukukun işlemediği bir coğrafya olarak Afganistan coğrafyası, yüzyıldan fazla bir süredir emperyalist güçlerin hedefi haline gelmiş bulunmaktadır.

Afganistan’ın SSCB’ye karşı direnişinde Hem Washington hem de İslamabad, Afgan mücahitlerine yardımlarını gizlemek için olağanüstü çaba harcamışlardır. Bu nedenle sadece Varşova Paktı silahlarının teslim edilmesine karar verilmiştir. Çünkü bu tür silahların izi ABD’ye kadar uzanmamaktadır. Ayrıca, direnişin ilk aşamalarında, mücahitler tarafından kullanılan silahların çoğu SSCB yapımıdır (Rasanayagam, 2003: 105). Bir taraftan Sovyetlere karşı Afgan direnişini her yönü ile destekleyen ABD, diğer taraftan açıkça SSCB ile Afganistan üzerinden karşı karşıya gelmek istememiştir. İlerleyen süreçte SSCB’yi işgalci olarak niteleyen ABD’nin SSCB’nin Afganistan’dan çekilmesi ile beraber kendisinin de işgalci konumunda olduğu görülmüştür. Gerek

SSCB gerekse de ABD'ye karşı mücadele eden Afganistan, gün geçtikçe daha istikrarsız bir ülke haline gelmiştir. Bu süreç dâhilinde radikal örgütlerin ise Afganistan'da daha fazla destek ve imkân buldukları görülmüştür.

4.TALİBAN'IN İKTİDARA GELİŞİ VE YAŞANAN GELİŞMELER

2 Şubat 2007'de, Güney Afganistan kasabası Musa Qala'nın sakinleri, bir gün önce ulusal hükümetin siyah, kırmızı ve yeşil bayrağının bulunduğu şehir merkezinin üzerinde Taliban'ın beyaz bayrağının dalgalandığını görmüşlerdir. Birkaç yüz silahlı Taliban savaşçısı, Helmand eyaletinin kuzeyindeki bu ilçe merkezini ele geçirmiş ve yerel yetkilileri savaşmadan sınır dışı etmişlerdir. Muhalifler ise 1 Nisan'da, Taliban yönetiminin restorasyonunu dramatize etmek için, merkezde ve kasabanın kuzey ve güney girişlerinde stratejik konumlarda etki göstererek üç casusu asmışlardır. Birkaç bölge sakini, NATO hava saldırılarından korkarak kaçmıştır. Küresel afyon ekiminin kalbi olan verimli Helmand Nehri Vadisi'nde parlak kırmızı haşhaş çiçekleri açarken, bölgedeki birçok çiftçi rejim değişikliğini desteklemiştir. Yerel bir hasatçı, "Taliban bize, biz burada olduğumuz sürece kimse haşhaşınızı yok edemez diyor" demiş ve eklemiştir, "Hükümet şimdi buraya gelemez çünkü burada başka bir güç var. Bu, Taliban'ın hükümetidir" diye beyan etmiştir (Crews and Tarzi, 2009: 1). Taliban'ın Afganistan'ın kırsal bölgelerinden merkezine doğru ilerleyen iktidarı, çeşitli süreçlerden geçmiştir. Öncelikle kırsal alanlarda muhalif yapıları kontrol altına alarak ilerleyen Taliban, diğer taraftan da bölge halkı için önemli bir gelir kaynağı olarak gördüğü haşhaş üretiminin de güvence altına alınacağını beyan etmiştir.

1994 ve 1996 yılları arasında, Taliban güçleri, rakiplerine karşı bir dizi dikkate değer stratejik zafer elde etmiştir. Eylül 1995'te batıdaki Herat kasabasını ve Eylül 1996'da doğudaki Celalabad kasabasını ele geçirmişlerdir. Sadece iki yıl içinde ülkenin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmişlerdir. Bazı bölgelerde hava ve kara saldırıları düzenlemişlerdir. Tek kurşun bile atmadan birçok kasaba ve köyün efendisi haline gelerek, rakiplerinin yolunu kapatmışlardır. Afganistan'daki en büyük etnik grup olarak tanımlanan Peştunların ve Pakistan, Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin desteğini kazanmışlardır. Hareket, ilk iki yılında ABD'nin de ilgisini çekmiştir. Washington, yeni erişilebilen Orta Asya petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına taşınmasını kolaylaştırmak için bir Afgan aracı arayan Amerikan petrol şirketi Unocal'ı desteklemiş ve bu sırada önemli rakipleri Rusya ve İran'ı alt etmiştir. Bu durum müstakbel rakipleri hayal kırıklığına uğratacak şekilde, Taliban rejiminin, kısa sürede yabancı sponsorlar için boru hattı güzergâhlarını güvence altına alacak bir kabiliyete sahip olduğunu göstermiştir(Crews and Tarzi, 2009: 5). Nihayetinde Taliban'ın hızlı ilerleyişi, ABD'nin dikkatini çekmiştir. Özellikle Afganistan üzerinden geçecek olan enerji hatlarının korunması için Taliban'a bir misyon yüklenmiştir. Bu nedenle Taliban'ın iktidara yürüyüşünü, küresel enerji politikaları dâhilinde değerlendirmek daha verimli sonuçlar vermektedir.

Aynı süreçte merkezi rejimin çöküşü, Taliban'ı öncelikle kırsal Peştun kabilelerinin dini ve kültürel değerlerini Afgan halkına empoze ederek, kendini siyasal düzeni yeniden kurmaya adanmış bir yerli hareket olarak görenlerin görüşlerini doğrulamıştır. Diğer taraftan birçok gazeteci, politikacı ve insan hakları aktivisti için, 1990'larda Afganistan'da görülen yoksulluk, şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı neredeyse tamamen Taliban'ın yanlış yönetimini açıklamıştır. Bin Ladin ile ittifaklarını sürdüren, misafirperverlik ve onur sözleşmeleri ile birlikte Peştun kabile normları üzerine inşa edilmiş bir İslami düzene bağlılıkları, Peştun olmayanlar arasında yaygın bir muhalefete yol açmış ve Taliban'ın ülkeyi yönetme kapasitesini baltalamıştır. Dönemin siyasi şartları içerisinde kaderciler ve beceriksiz olan Taliban, modern, laik bir çağda anakronik (çağ dışı) bir dini fanatikler grubu olarak, yalnızca yıkıma ve başarısızlığa mahkûm görülmüştür (Crews and Tarzi, 2009: 9). 1990'lı yıllar boyunca gerek Afganlar ile gerekse de küresel sistem ile ciddi sorunları olan ve bir öteki

olarak görülen Taliban, 2000’li yıllar sonrasında küresel anlamda bir kabuk değişimi süreci yaşamıştır. Bugüne gelinecek olursa Taliban’ın kırsalda başlayan ve merkezde nihayete ulaşan iktidarını, küresel ve iç siyasi dengeler ile beraber değerlendirmek gerekmektedir.

Bilindiği üzere Mart 1997’de Kandahar, Afganistan’ın üçte ikisini fetheden ve o gün ülkenin geri kalanını fethetmek için savaştan şiddetli Taliban İslami savaşçılarının başkenti olmuştur. Bir avuç Taliban mensubu, 1980’lerde Sovyet Kızıl Ordusu ile savaşmıştır. Daha sonrasında 1989’da SSCB birliklerinin Afganistan’dan çekilmesinden sonra dört yıl boyunca iktidarda kalan Başkan Necibullah rejimiyle savaşmıştır. Ancak büyük çoğunluğu hiçbir zaman komünizm ve komünistlerle savaşmamıştır. Mensuplarının çoğu ise Pakistan’daki Afgan mülteci kamplarında kurulan yüzlerce medreseden seçilen genç Kur’an öğrencileri olmuştur (Rashid, 2002: 1). Taliban’ın Afganistan topraklarındaki ilerleyişinde küresel ve bölgesel aktörlerin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle finansal anlamda ve askeri teçhizat anlamında gerek SSCB’ye karşı gerekse de mevcut iktidara karşı desteklendiği anlaşılmaktadır.

Taliban her daim kendisini İslami bir örgüt olarak lanse etmiştir. Peki, Taliban’ın İslami değerlere karşı hassasiyeti ne boyuttadır? Bu konu önemli bir tartışma konusudur. Taliban, birçok Afganlıyı ve Müslüman dünyasını dehşete düşüren şeriatın veya İslam hukukunun radikal bir yorumunu da uygulamıştır. Taliban, tüm kız okullarını kapatmış ve kadınların alışveriş için bile evlerinden çıkmalarına nadiren izin vermiştir. Müzik, TV, video, kart, uçurtma, çoğu spor ve oyun dâhil akla gelebilecek her türlü eğlenceyi yasaklamıştır. Taliban’ın İslami köktencilik o kadar aşırı olmuştur ki, İslam’ın barış ve hoşgörü mesajını ve diğer dini ve etnik gruplarla yaşama kabiliyetini karalıyor gibi görünmüştür. Pakistan ve Orta Asya’da geleneksel İslami değerler, sosyal yapılar veya mevcut devlet sistemleriyle uzlaşmayı reddeden yeni bir aşırı köktencilik biçimine ilham vermiştir (Rashid, 2002: 2). Taliban’ın göstermiş olduğu siyasi gelişim, dönem içerisinde temel İslami değerlerle ters düşmüştür. Özellikle İslami hoşgörü, haşhaş üretimi ve uyuşturucu ticareti noktasında Taliban’a yönelik ciddi eleştirilerin olduğu görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana İslam dünyasında başka hiçbir siyasi hareket Afganistan’daki Taliban kadar ilgi görmemiştir. Bazı Afganlar için Taliban, ülkeye barış getirme gündemine sahip basit İslami öğrencilerin önderlik ettiği bir hareketin, Nisan 1992’de Kabil’deki komünist rejimin devrilmesinden bu yana insanların hayatlarını mahveden savaş ağası gruplarını nihayet ortadan kaldırmayı başarabileceğine dair umutlar yaratmıştır. Diğer insanlar için ise Taliban hareketi, hızla yozlaşarak, talihsiz Afganların üzerine despotik bir yönetim getirmeye kararlı bir savaş ağası grubu olarak düşünülmüştür (Rashid, 2002: 5). Gerek iç siyasette gerekse küresel siyasette ciddi tartışmaların merkezinde olan Taliban, her şeye rağmen iktidara gelmeyi başarmıştır. Tıpkı iktidara geliş sürecinde olduğu gibi Taliban’ın iktidarının seyrini de yine iç ve dış siyasi konjonktürün belirleyeceği açık bir şekilde sezilmektedir.

Taliban’ın kısa tarihçesi incelenecek olursa, 1996 yılında kurulan Taliban Emirliği, 2001 yılında ABD kuvvetleri ve çeşitli Taliban Karşıtı Gruplardan oluşan bir koalisyon tarafından nispeten kolay bir şekilde devrilmiştir. 2001’in sonunda, tarihin yıllıkları dışında çok az kişi Taliban’dan tekrar haber almayı beklemiştir. 2003 yılında, 2001 sonrası Afgan hükümetine ve onun uluslararası sponsorlarına karşı bir isyan şeklinde Taliban dönüşünün işaretleri ortaya çıksa bile, çoğu kişi bunu ciddiye almamıştır. O dönem çoğu Afgan için Taliban’ın, ABD ve müttefikleri tarafından geniş çaplı bir güç taahhüdüne karşı dirençli bir meydan okuma başlatabileceğini hayal etmek zor olmuştur (Giustozzi, 2019: 1). Nihayetinde kısa süre öncesine kadar Taliban’ın çok dar bir yaşam alanı var iken bugün Taliban’ın iktidara gelmesi, çoğu kesimler için oldukça şaşırtıcı olmuştur.

Taliban’ın ortaya çıkış şekli ve özellikle isyancı örgütlerini kurma biçimleri, kısmen koşulların gücünün bir sonucudur. Bir anlamda orijinal Taliban isyancıları, “anti-Leninistler” olarak

tanımlanabilirler. Batı'dan veya Doğu'dan(Marksist-Leninist) kötü bir ithalat olarak güç ve otoritenin merkezileştirilmesi fikrini reddetmişlerdir. Müslüman Kardeşler 'deki rakiplerinin aksine Taliban, başlangıçta Leninist kavramları, kılık değiştirmiş bir biçimde bile benimsemeye çalışmamıştır. İhvan Partileri genellikle karşı çıktıkları sol gruplar kadar merkezileşirken Taliban, her düzeyde gerçekten çok merkezli bir yapı olmuştur (Giustozzi, 2019: 5). Kuruluş ve gelişim aşamasında rakiplerine kıyasla oldukça farklı bir yayılış trendi izleyen Taliban, Batılı ve Doğulu siyasi değerleri reddettiğini daima vurgulamıştır.

Bilindiği üzere din, Afgan tarihinde en etkili kültürel, sosyal ve politik güçlerden biri olmuştur. Modern çağ öncesi zamanlarda, İslam'ın çeşitli versiyonları, daha sonra Afganistan olan bölgenin engebeli coğrafyasında yayılmıştır. Benzer şekilde farklı dini uygulama kalıpları aracılığıyla etnik olarak çeşitli gruplar kendi demografisini yansıtmıştır. Modern zamanlarda Afganistan'da İslam'ın bu birçok versiyonu güçlü bir rol oynamıştır. Hem devlet hem de devlet karşıtı seferberlik için deyimler ve örgütlenmeler sağlayan sosyo-politik kaynaklar oluşturulmuştur. Din, Taliban'ın etkisi altında çok ırklı bir emirliğin ve daha sonra yakın zamanda seçilen halefleri altında bir İslam Cumhuriyeti'nin ulusal çimentosu olarak konuşlandırılmıştır. Kısacası İslam, Afgan toplumunda daha az istikrarsızlaştırıcı bir güç olmuştur. Yine de geçmişte ve günümüzde İslam'ın Afgan toplumu üzerindeki merkeziliğinin evrensel olarak tanınmasına rağmen, Afganistan'daki İslami yorumlar çarpıcı biçimde bu siyasal merkeziliği zedelemiştir. Bilindiği üzere belirli zamanlara veya hareketlere (ağırlıklı olarak mücahitler ve Taliban) ayrılmış birkaç monografin ötesinde, tarih boyunca Afgan dindarlığının gelişim yörüngelerine dair hiçbir araştırma yoktur. Araştırmalar, 1979'daki SSCB işgalinden önceki dönem için özellikle düzensiz hale gelmiştir(Green, 2017: XIII). İslami esasların doğru bilinmesi ve İslami bir düzenin tesisi konusunda Afganistan toplumunun yaşadığı eksiklik, Taliban gibi radikal örgütlerin Afganistan'da imkân bulmasına sebebiyet vermiştir.

Esasında Taliban'ın yükselişi ve 1996 ile 2001 yılları arasında Afganistan'ın çoğuna hâkim olması, Siyasal İslam'ın araştırmanın ana odağı olmaya devam ettiği anlamına gelmiştir. Nadir bir istisna, 1996-98'de Amerikalı araştırmacı Kenneth Lizzio'nun Afganistan ve Pakistan arasındaki sınır bölgelerinde sürgündeki Afgan Süfiler arasında bir yıl geçirmesi ve onu Nakşibendi Ustası Seyf al-Rahman'ın göçmen çevresi hakkında bir kitap yazmaya yönlendirmesiyle gelmiştir. Günlük yaşam koşullarını, gelir kaynaklarını, yerel siyaseti ve özellikle öğretimin biçim ve içeriğini ayrıntılandıran Lizzio'nun çalışması, tam da Taliban'ın Afganistan'ı fethettiği yıllarda sürgüne gönderilen bir "Sufihankâh"ına benzersiz bir bakış sunmuştur. İronik olarak, Taliban'ın yükselişi ilk başta Seyfal-Rahman'ın Sufi takipçileri arasında coşkuyla karşılanmıştır. Şeyhin kendisi de onların hükümetinde bir pozisyon almakla ilgilendiğini ifade etmiştir. Ancak Süfiler ve Taliban arasında böyle bir gizli antlaşma olmamıştır. SSCB'nin işgalinden sonra memleketi Kunduz'dan kaçan Seyfal-Rahman, Peşaver'in ötesindeki Pakistan Kabile Bölgesi'ndeki Bara'da yeni "hankâh"ını inşa etmek için yirmi yıl harcamıştır. Daha sonrasında ise Neo-Taliban'ın ortaya çıkması, Seyf al-Rahman'ı Lahor'da ikinci bir sürgüne itmiştir (Green, 2017: 25). Afganistan topraklarında yaşanan siyasi ve dini sürecin, her geçen gün Taliban'a daha çok alan açtığı görülmektedir. Bu noktada Taliban'ın gerek iç siyasette gerekse de küresel siyasette destek gördüğü düşünülmektedir.

Bilindiği üzere Aralık 1979'da SSCB, Kabil'de iktidarı ele geçiren Afgan komünistlerine yardım bahanesiyle Afganistan'ı işgal etmiştir. On yıllık SSCB işgali, sosyalist kurumların şehirlerde sekülerleşmesini desteklemiş lakin mücahit gruplar ise kırsal kesimde kontrolü ele geçirmiştir. ABD, Batı Avrupa ve Suudi Arabistan'ın mali desteği ve Pakistan'ın lojistik desteği ile mücahitler, Kızıl Ordu'yu benzeri görülmemiş bir geri çekilmeye zorlamıştır. Nihayetinde SSCB'nin yenilgisi, Afgan devletinin çöküşü ve İslamcı ideolojilerin güçlenmesi anlamına

gelmiştir. Afganistan, şiddetli bir iç savaşa sürüklenirken Suudi Arabistan, Mısır ve Pakistan'dan İslamcı aktivistler Vahabi, Selefi ve Deobandi ideolojilerini kaset, kitapçık ve yayınlar yoluyla yaymıştır. İran İslam Cumhuriyeti ise Hazaralar arasında kendi Şii İslamcılığını destekleyerek karşılık vermiştir. Giderek artan bir şekilde gelişmiş dünyada milyonlarca Afgan mülteci, kendilerini sayısız dini ve kültürel etkiye maruz bulmuştur. 1994 yılında bu mülteci diasporasından Taliban adında yeni bir İslamcı hareket ortaya çıkmıştır. Şii Müslümanlara, Afgan Sihlerine ve Hindulara aynı şekilde zulmeden Taliban (Medrese Öğrencileri), onları yetiştiren Pakistan medreselerinin Deobandi İslam'ına dayanan bir İslami emirlik kurmuştur. 2001'de ABD öncülüğündeki işgalden sonra emirliklerinin çökmesine rağmen, Taliban ve mücahitlerin toplumsal ve hatta siyasi etkisi güçlü kalmıştır. Onlarca yıl süren cihat ve ulus ötesi İslamcılık akımı hem Afganistan'ı hem de Afganistan'daki İslami anlayışı tanınmayacak kadar değiştirmiştir (Green, 2017: 187). Nihayetinde vurgulanması gereken ana tema, Taliban'ın Afganistan'da bir siyasi denge ürünü olarak can bulup, geliştiği ve iktidara geldiğidir. Afganistan'da Taliban iktidarının geleceği içinde söylenecek şey aynıdır.

5.AFGAN MÜLTECİLER VE TÜRKİYE

Post-endüstriyel bir dönem olarak nitelenen günümüz dünyasında Afganlar, en eski metotlarla göç etmekte, vardıkları yerlerde ise karşı karşıya kaldıkları yabancılaşma ve emek gaspı sonucunda tekrar göç yollarına girmektedirler(Geyik Yıldırım,2018:128). Uzun bir dönemdir Afgan halkının yaşadığı bu durum gerek ülke halkını gerekse de göçe maruz kalan ülkeleri oldukça derinden etkilemektedir. Özellikle Türkiye'ye Orta Doğu'dan ve Afganistan'dan ciddi sayıda mülteci geldiği görülmektedir. Bu noktada Türkiye'nin bir mülteci deposuna dönüştüğü konusunda söylemlerin ortaya atıldığı görülmektedir.

Afganistan; etnik, sosyal, ticari ve siyasi istikrarsızlığın var olduğu bir coğrafya olması nedeniyle göç veren bir devlet durumunu uzun yıllardır devam ettirmektedir. Afganların göç için öncelikle tercih ettikleri başlıca devletlerden biri de Türkiye'dir (Karakaya ve Karakaya, 2021: 100). Bu durumun temel nedeni Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konum nedeniyle göç yollarının üzerinde bulunmasıdır. Avrupa'nın sınırında bir ülke olarak Orta Doğu'dan ve Afganistan'dan gelen mültecilerin, Türkiye üzerinden geçmek istedikleri görülmektedir. Avrupa hayali ile yolan çıkan mültecilerin, maalesef Avrupa'nın uyguladığı reddedici tavır nedeniyle yarı yolda kaldıkları görülmektedir. Avrupa sınırında yaşanan insani dramlar, tüm dünya kamuoyunun gözü önünde yaşanmaktadır. Avrupa ülkelerinin mültecilere kapısını kapatması sonucunda Türkiye'nin ciddi bir şekilde mülteci yoğunluğu yaşadığı görülmektedir.

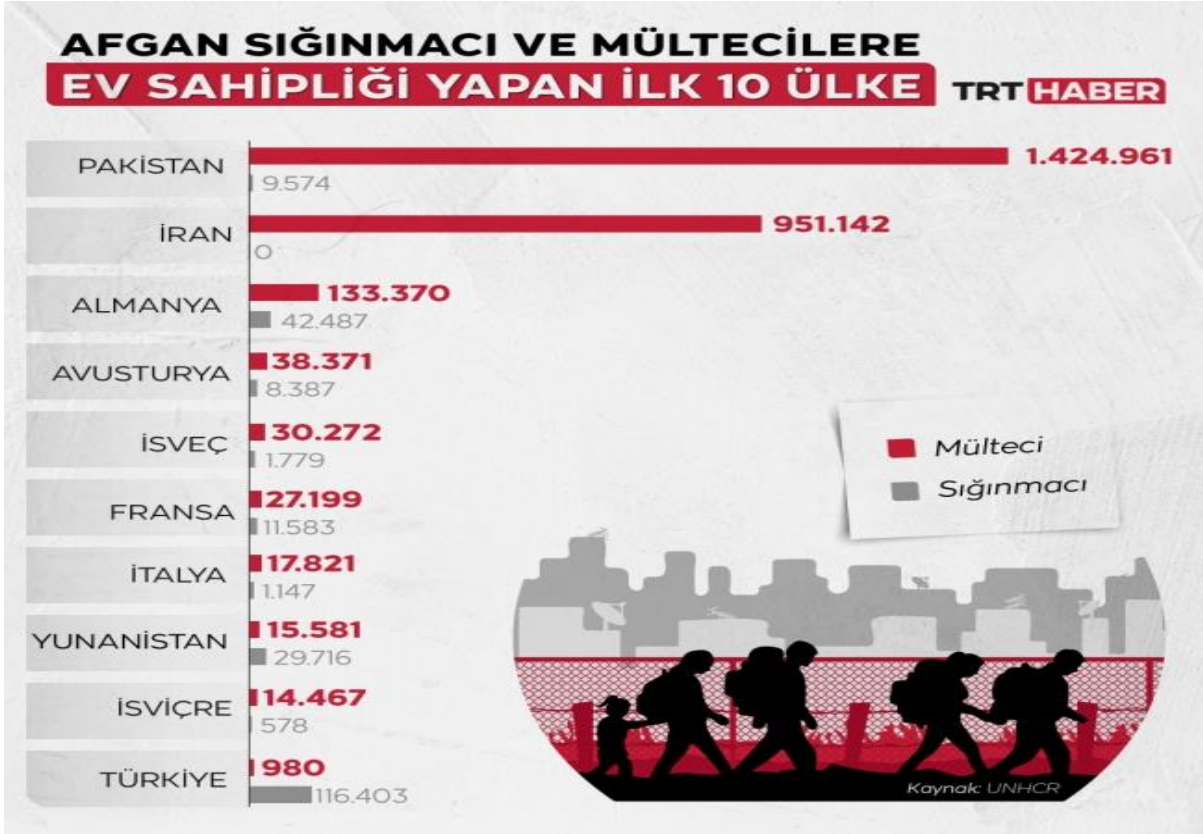
Bilindiği üzere mültecilerin yeni bir devlete uyum sağlamada büyük sorunlarla karşılaşmalarının, birincilikle nereden geldikleri, yaşamlarının ilk zamanlarında hangi sorunlu tecrübelerle maruz kaldıkları veya hangi algılara sahip oldukları ile ilgili donelerinanaliz edilmesi gerekmektedir (Akkaş ve Aksakal, 2021: 50). Bu noktada yaşanan sürecin hem mülteciler için hem de mevcut ülke için ciddi sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Pek tabiki hiçbir insan yaşadığı coğrafyayı kendi işini, ailesini ve kurulu düzenini terk etmek istememektedir. Fakat savaş denilen olgunun dünyanın demografik yapısını baştan sona değiştirdiği bilinmektedir.

Bugün için mülteci olmak zorunda kalan insanların, dünyanın mazlum halkları olduğu görülmektedir. Siyasal, etnik, dini ve ekonomik nedenlerle evlerini terk eden insanların Avrupa'ya gitmek umuduyla bir ölüm kalım mücadelesi verdiğine şahit olmaktayız. Gerek Orta Doğu toplumlarının gerekse de Afganların yaşadığı sorunlarda hiçbir mesuliyeti olmayan Türkiye'nin yine de insanlık adına bu mazlum insanlar için elinden geleni yaptığı görülmektedir. Fakat küresel

emperyalizm anlayışı ile bu insanları evlerinden eden ülkelerin ise tam anlamıyla mültecileri ölüme terk ettikleri anlaşılmaktadır.

Afganistan, bugün veriler üzerinde incelendiğinde dünyanın temel mülteci kaynağı devletlerden biri olarak durumunu hâlâ sürdürmekte ve değişen ise sadece sıralamadaki önceliğini Suriye'ye bırakıp, ikinci sıraya gelmesidir (Doğan, 2019: 15). Afganistan halkının uzun bir zamandır göçe maruz kaldığı görülmektedir. İstikrarsız ülkelerin, savaş alanlarının, suç oranı yüksek olan ülkelerin yaşamış olduğu en önemli sorun olan göç, uzun bir süredir Afganların içerisine düştüğü bir sarmala dönüşmüştür.

Tablo-1

Grafik: TRT Haber / Nursel Cobuloğlu

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/40-yillik-umuda-yolculuk-hikayesi-afgan-gocmenler-575024.html>.

Mevcut veriler ışığında “Tablo-1” incelendiğinde dünya üzerinde milyonlarla ifade edilen bir Afgan mülteci yoğunluğunun olduğu görülmektedir. Bu yoğunluğun özellikle Pakistan ve İran’da oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Zaman içerisinde ise Afgan mültecilerin batıya doğru yöneleceği düşünülmektedir. Bu noktada Afgan mülteciler için nihai varış noktasının Türkiye üzerinden Avrupa olduğu öngörülebilir.

Peki, mülteci ne demektir ve uluslararası hukukta nasıl tanımlanmaktadır? sorusu hepimizin aklına gelmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin (UNHCR-BMMYK) mültecilerin korunmasına ilişkin rolünü yeniden gözden geçirmek için muhtemelen şu dönemden daha uygun bir zaman yoktur. Yaklaşık yetmiş yıl önce, 1 Ocak 1951’de UNHCR, İsviçre’nin Cenevre kentinde faaliyetlerine başlamıştır. Aynı yılın 28 Temmuz’unda “Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi” kabul edilmiştir. BMMYK, mülteciyi, “eziyet korkusu nedeniyle ana yurdundan kaçan kişi” olarak tanımlamıştır. Sonraki dönem içinde, küresel mülteci sayısı 1951’de yaklaşık 2 milyon iken, yirmi birinci yüzyılın başında 12 milyonun üzerine çıkmıştır. Aynı zamanda, küresel mülteci toplamına sığınmacılar, geri dönen mülteciler, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler eklendiğinde BMMYK’yı ilgilendiren insanların sayısı neredeyse 23 milyonu bulmuştur. Sürekli genişleyen mülteci krizine yanıt vermek için uluslararası toplum, BMMYK aracılığıyla mültecilere önemli miktarda yardım kanalize etmiştir. Sonuç olarak bu birim, uluslararası mülteci rejiminin merkezi haline gelmiştir (Gibney, Loescher and Steiner, 2012: 3). Baskı, zulüm, çatışma ve savaş gibi olgular sonucunda oluşan mülteciler konusu, yaklaşık yüz yıla yakın bir süredir dünya insanlığının ciddi bir sorununa dönüşmüştür. Mülteci olmak zorunda kalan halklardan birisi de Afganlardır.

Yakın tarihe bakıldığında BMMYK, Ocak 1951’de kapılarını açtığında, dünya siyasetinde dikkate değer bir simetri vardır. Komünizm ve liberal demokrasi arasındaki çatışmada, her kampın iyi ve kötü hakkındaki görüşü sorgulanamaz bir şekilde tanımlanabilmiştir. BMMYK, kuruluşundan itibaren Doğu-Batı çatışmasının ağına düşmüştür. Mülteciler, iki kutuplu rekabette gücün unsurları olarak algılanmıştır.(Gibney, Loescher and Steiner, 2012: 7). Küresel güçlerin dayatmaları altında kalmak zorunda olan uluslararası kuruluşlar, mülteciler konusunda da başarı oranı düşük bir faaliyet merkezi olmuşlardır.

Mültecilerin dünya çapında korunması kavramının derinleştirilmesi ve güçlendirilmesi, 21.yy.’da uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu en acil görevlerden biridir. Mevcut eğilimler, önümüzdeki yıllarda mülteci koruması için özellikle olumlu bir tablo çizmemektedir. Devletler ister kendi ülkeleri içinde ister sınırların ötesinde, zorla yerinden edilene koruma sağlama konusunda giderek daha isteksiz veya giderek daha yetersiz hale gelmektedirler. Mülteciler; ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliği istikrarsızlaştıran ve bölgesel istikrarsızlığı tetikleyen kişiler olarak algılanmaktadır. Mültecileri, geri çevirmek ve haklarını kısıtlamak için artık her yerde zararlı yasalar var olmaya başlamıştır. Bu durum, mültecilere yönelik tutumların büyük ölçüde siyasi amaçlarla çok daha hoşgörülü ve hoş karşılandığı Soğuk Savaş dönemindeki devlet uygulamasından önemli bir sapmadır. Mevcut gerçek şudur ki: Soğuk Savaş’ın komünist dünyadan mültecileri almaya yönelik ilgisi, Avrupa Komünizminin çöküşüyle sona ermiştir. Şimdi bunun yerini, mültecileri dışarıda tutma veya eve geri gönderme konusundaki artan bir devlet algısı almıştır (Gibney, Loescher and Steiner, 2012: 11). Dünya kamuoyunun mültecilere yönelik algısında dönemsel olarak birtakım değişimler olsa da mültecilerin sorunlarını çözmeye yönelik kalıcı bir adımın atılmadığı görülmektedir.

Anlaşılacağı üzere Mülteciler; insan hakları ihlallerinden ve çatışmalardan kaçmak için ulusal sınırları geçen insanlardır. Mülteciler, insan hakları ihlallerinin ve savunmasızlığın ilk bakışta kanıtlarıdır. Zulüm gören ve evlerinden, kendi topluluklarından ve geçim kaynaklarından yoksun bırakılan insanlar, sık sık kendi ülkelerinin sınırlarını aşmaya ve güvenliklerini yurtdışında aramaya zorlanmışlardır. Tarihsel miras, devletlerin kendi nüfuslarına zulmettiği veya savaşların olduğu her yerde insanların menşe ülkelerini terk ettiğini göstermektedir. Holokost’tan (Yahudi Soykırımı) Soğuk Savaş’ın vekil çatışmalarına, Soğuk Savaş sonrasındaki iç çatışmalara, terörle savaş bağlamında Afganistan ve Irak’taki işgallere kadar mülteciler, hemen hemen her önemli tarihsel çatışmada veya despotik rejimde ortaya çıkmıştır. Mülteciler, kendilerini kendi hükümetlerinin fiziksel güvenliklerini ve en temel insan haklarını sağlayamadığı bir durumda buldukları için, uluslararası toplumdan koruma talep etmek zorunda kalmışlardır. Mültecilerin güvenlikleri, hakları, geçim kaynaklarına erişimleri, menşe ülkelerine veya başka bir devlete yeniden entegre olma olasılıklarının sağlanması, bu nedenle önemli bir insan hakları sorunudur (Betts and Loescher, 2011: 1). Fakat uluslararası toplumun mülteciler konusunda gereken hassasiyeti göstermediği ve mültecilerin sahip oldukları insan haklarının ciddi bir şekilde ihlal edildiği görülmektedir.

Mülteci terimi, farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelmektedir. Dar yasal tanımı, günlük dildeki yerel kullanımından farklıdır. Uluslararası hukuka göre mülteci: “Bir eziyete uğrama korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında olan kişi”dir. Bu anlamda mülteciler, başta menşe ülke dışında olmak ve zulümden kaçmak olmak üzere birçok açıdan tanımlanmaktadır. Yerel dilde, mülteci terimi genellikle çok daha geniştir. Otoriter rejimler dâhil olmak üzere bir dizi nedenden kaçan insanları bir araya getiren bir kavram olarak görülmektedir. Fikir ayrılığı, insan hakları ihlali, büyük ölçekli kalkınma projeleri, kasırgalar, tsunamiler, iklim değişikliğinden kaynaklanan çevresel felaketler, uluslararası bir sınırı geçmeyen, bunun yerine menşe ülkeleri içinde yerinden edilen kişileri de içeren bir kavramdır (Betts and Loescher, 2011: 5). Her yönü ile bir insani mağduriyeti çağrıştıran mülteci kavramı, 21. yy. ’ın da önemli bir sorunu olarak varlığını sürdürmektedir.

Uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan kavramlar, mülteciler ve dünya siyaseti arasındaki ilişkiyi anlamak için büyük önem taşımaktadır. Bir yanda daha geniş küresel siyasi eğilimler, diğer yanda zorunlu göçün nedenleri ve sonuçları arasındaki ilişkilere ışık tutabilirler. Ayrıca, devletlerin ve diğer aktörlerin zorunlu göçe yönelik davranışlarını açıklar ya da katkıda bulunabilirler. Böylece zorunlu göçün önlenebileceği ve en ciddi insani sonuçlarının hafifletilebileceği koşullar hakkında fikir verebilirler (Betts and Loescher, 2011: 11). Küresel bir soruna dönüşen göç ve mülteciler konusu, tüm dünya insanlığını ilgilendirmektedir. Bu nedenle bu sorunun insancıl bir şekilde çözülebilmesi içinde küresel bir bilince ihtiyaç duyulmaktadır.

6. SONUÇ

21. yy. uluslararası ilişkilerde “güç siyaseti”nin varlığını koruduğu bir yüzyıl olmaya devam etmektedir. Uluslararası hukuk her zaman olduğu gibi yine “haklılar tarafından değil güçlüler tarafından” yazılmaktadır. Gerek Orta Doğu’da gerek Orta Asya’da gerekse de Afganistan ve Kafkasya’da küresel dengelerin ürünü olan iktidarlar oluşmaktadır. Bu iktidarların ortaya koyduğu “burjuva milliyetçiliği” nedeniyle ülke halkları ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Halklarından uzak olan iktidarların ortaya koymuş olduğu politikalar nedeniyle bölge halkı ciddi sorunlar içerisine girmektedir. Baskı, zulüm, tehdit ve ötekileştirmeler sonucu bölge halkları kendi ülkelerinde yaşamakta zorluk çekmekte ve göç yollarına düşmektedirler. Doğudan batıya doğru yaşanan göçün temel nedenleri arasında bu olguyu görmek mümkündür.

20.yy. ’ın başından beri emperyalizmin iki temel savı olan, etnisite ve din kavramları, Afganistan gibi ülkeler üzerinde ayrıştırıcı politik argümanlar olarak kullanılmaktadır. Özellikle Afganistan coğrafyasında can bulan bu politikalar, her geçen gün bölge insanı için yaşam standartlarını zorlaştırmakta ve bir mülteci sorununa yol açmaktadır.

Bilindiği üzere her savaşın bir maliyeti vardır. Bu noktada küresel güçler, savaşın kazançlarını kendi hanelerine yazmaya, maliyetlerini ise başka ülkelere yüklemeye çalışmaktadırlar. Mevcut arka plan dâhilinde Türkiye hem Suriye’de yaşanan savaşın hem de Afganistan’da yaşanan savaşın maliyetini ödemek zorunda bırakılmaktadır. Tarih boyunca Türkiye, mazlum milletlere her konuda destek olduğunu göstermiştir. Özellikle İslam dünyasının yaşadığı tüm sorunlara karşı oldukça hassas davranan Türkiye, büyük bir güç ve medeniyet olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Mazlum milletlerin hamisi olduğunu her durumda gösteren Türkiye’nin bu özverisi, hiçbir zaman küresel güçler tarafından takdir edilmemiştir.

Afganistan halkının yaşamış olduğu süreç, Doğulu ve Batılı küresel güçler arasındaki güç mücadelesinin bir sonucudur. Bölge üzerinde küresel güçlerin terör örgütleri üzerinden yürütmeye çalıştığı bir “vekâlet savaşı” sürmeye devam etmektedir. Zaman zaman bu terör örgütlerinin yakınlığı güç odaklarında değişiklik yaşansa da değişmeyen tek şey, bu örgütlerin bölge halkının yaşamını zorlaştırdığı gerçeğidir. Bu nedenle gerek Afganistan halkının gerekse de Suriye halkının yaşadığı süreci doğru şekilde analiz etmek için büyük resme, yani küresel dengelere dikkat etmek gerekmektedir.

Avrupa ülkelerinin mültecilere karşı bakış açısı oldukça gayri insani bir noktaya ulaşmıştır. Sınırlarına dayanan insanları ölüme terk etmekten bir an olsun geri durmayan Avrupa ülkeleri, dönem dönem Türkiye’ye birtakım taahhütlerde bulunmuşlardır. Fakat ilerleyen süreç göstermiştir ki Batılı ülkeler, Türkiye’ye verdikleri taahhütlerin hiçbirisini tam olarak yerine getirmemişlerdir.

İnsan haklarını, uluslararası hukuku ihlal etmekten geri durmayan küresel güçlerin mevcut tutumu nedeniyle kaybeden dünya insanlığı olmaktadır. Her yönü ile Türkiye’yi bir mülteci deposu yapmaya çalışan küresel güçler, bir insanlık suçu işlemektedirler.

Afgan halkının yaşadığı acıya sessiz kalmayan Türkiye, üzerine düşüne tüm mültecilere karşı yapmaya çalışmaktadır. Hiçbir sorumluluğu olmadığı halde insanlık ve medeniyet adına mazlum milletlere karşı elinden geleni yapan Türkiye, önemli bir güç ve medeniyet olduğunu tüm dünyaya ispatlamıştır.

Bugün itibari ile aklımıza gelen yegâne soru şu olmaktadır: Afganistan halkının yaşadığı bu soruna nasıl çözüm bulunabilir? Bu noktada bir kere Taliban iktidarının şapkasını önüne koyup düşünmesi gerekmektedir. Hiçbir iktidar, halka rağmen varlığını sürdüremez. Tüm iktidarlar, halkla beraber daim olurlar. Bu nedenle Taliban'ın öncelikle toplumsal bir barış için elinden geleni yapması gerekmektedir. "Paternalist" (babacılık) bir anlayışla halkı kucaklayarak, ötekileştirmek yerine birleştirici bir iktidar olduğunu göstermelidir. Taliban'ın bunu yapmaktan başka bir çaresi de bulunmamaktadır. Çünkü halkını tehdit eden ve tehdit olarak gören iktidarlar, kaybetmeye mahkûmdur.

Bir küresel düzen gereği iktidara gelen Taliban'ın günün birinde uluslararası konjonktürün değişmesi ile iktidarını kaybedeceğini bilmesi gerekmektedir. Eğer Taliban Afganistan halkı için doğru ve verimli bir iktidar olmayı amaçlıyorsa, önce halkı ile kucaklaşmalı ve ortak müşterekler üzerinden iktidarını sağlamlaştırılmalıdır. Bu noktada Taliban'ın İslami hoşgörüyü temel düstur olarak görmesi ve farklılıkları reddetmek yerine kucaklaması gerekmektedir.

Taliban, bir siyasal dönüşüm yaşadığının farkında olmalıdır. "Taç giyen baş akıllanır" söylemi, şu anda tamda Taliban'ın dikkate alması gereken bir söylemdir. Küresel ve bölgesel şartları dikkate alarak radikal politikalar yerine, kapsayıcı politikalar ile halkını kucaklamalıdır. Afganistan coğrafyası, sadece iktidarlara ait bir coğrafya değildir. O coğrafya, tüm bölge halkının eşit bir şekilde yaşamayı hak ettiği bir coğrafyadır. Bu nedenle Taliban'ın artık gerekli siyasal sorumluluğu göstermesi gerekmektedir. Aksi bir durumda küresel düzenin Afganistan için yeni bir iktidar formülü devreye girebilir. Taliban, iktidarını küresel emperyalizme yem etmek istemiyorsa halkı ile bütünleşmek zorunda olduğunu anlamalıdır.

İsyanlara, savaflara, darbelere ve devrimlere ortam hazırlamayı iyi bilen küresel güçler, Afganistan için kötü bir gelecek hazırlamaya çalışmaktadırlar. Bu siyasal gerçekliğin farkına varan toplumların ve iktidarların, bu sorunun üstesinden gelebilmesi için el ele vermesi gerekmektedir. Tarihi ve kültürel olarak Afganistan önemli bir ülkedir. Sahip olduğu bu siyasal mirasın farkına varan Taliban iktidarının, İslami hoşgörü temelinde Afgan halkı için müreffeh bir gelecek hazırlayabilecek bir iradeye sahip olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkaş, İ. ve Aksakal, İ. (2021). Afgan Göçmenlere Yönelik Tutum ve Algıların Sosyolojik Analizi: Erzincan Örneği. *Sosyolojik Bağlam*, 2(3): 41-54.

Başaran, D.veErol,M. S.(2021).Afganistan Merkezli Gelişmelerin Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiğine Etkileri. *Demokrasi Platformu*, 10.35: 1-35.

Betts, A.and Loescher, G. (2011).*Refugees in International Relations*.New York: Oxford UniversityPress.

Bozatay, D.A. ve Meriç,İ.(2013). Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı.*Akademik Ortadoğu*, Cilt 7, Sayı 14: 149-173.

Carlisle,Rodney P. (2010).*AfghanistanWar (America at War)*.New York:Chelsea House Publications.

- Clements, Frank A. (2003). *Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia (Roots of Modern Conflict)*. California: ABC-CLIO.
- Crews, Robert D. and Tarzi, A. (2009). *The Taliban and the Crisis of Afghanistan*. London: Harvard University Press.
- Dimitrakis, P. (2013). *The Secret War in Afghanistan: The Soviet Union, China and Anglo-American Intelligence in the Afghan War*. London: I. B. Tauris.
- Doğan, Y. (2019). Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Sığınmacıların Göç Deneyimleri ve Sorunları. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7: 11-29.
- Galeotti, M. (1995). *Afghanistan: The Soviet Union's Last War*. Abingdon: Routledge.
- Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4 (2): 128-159.
- Green, N. (2017). *Afghanistan's Islam: From Conversion to the Taliban*. California: University of California Press.
- Giustozzi, A. (2019). *The Taliban at War: 2001 – 2018*. London: C Hurst & Co Publishers Ltd.
- Isby, D. and Volstad, R. (1986). *Russia's War in Afghanistan*. London: Osprey.
- Karakaya, C. ve Karakaya, Esra N. (2021). Türkiye'nin Göz Ardı Edilen Göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 7 (1): 100-111.
- Rasanayagam, A. (2003). *Afghanistan: A Modern History*. London: I.B. Tauris.
- Rashid, A. (2002). *Taliban: Islam, Oil and The New Great Game in Central Asia*. I.B. Tauris, New York.
- Sağdıç, H. (2021). Afganistan Sorunu Karşısında Türkistan ve ABD'nin Orta Asya Devletlerinden Üs Talebi. *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*, 3.6:183-224.
- Steiner, N., Gibney, M. and Loescher, G. (2012). *Problems of Protection: The UNHCR, Refugees, and Human Rights*. New York: Routledge.
- Grafik: TRT Haber / Nursel Cobuloğlu, "40 Yıllık Umuda Yolculuk Hikayesi: Afgan Göçmenler", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/40-yillik-umuda-yolculuk-hikayesi-afgan-gocmenler-575024.html>, (27.02.2022).